

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ЖЕНСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY

№3 (95) 2023

Алматы
«Қыздар университеті»
2023

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитеті, Мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және желілік басылымды есепке қою, қайта есепке қою туралы № KZ11VPY00071805 кәуәлігі негізінде 12.06.2023 тіркелген.

Шығу жиілігі: жылына 4 рет

Бас редактор

Аршабеков Нурғали Рахимғалиұлы

филос.ғ.д., профессор, ҚазҰлтҚызПУ Қаржы және экономикалық мәселелер бойынша ректор кеңесшісі
(Алматы қ., Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары

Шакирова Светлана Махмутовна

филос.ғ.к., ҚазҰлтҚызПУ Ғылыми басылымдар мониторингі бөлімінің басшысы, Қазақстан Білім беру саласындағы зерттеу қоғамдастығының (KERA) мүшесі (Алматы қ., Қазақстан)

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Dr. Kathie Stromile Golden

PhD, Mississippi Valley State University, USA

Dr. Catherine Alexander

PhD, Durham University, UK

Dr. Stanislav Bencic

Professor, Pan-European University, Bratislava, Slovakia

Dr. Türkmen Fikret

PhD, Professor, The Institute for Turkish World Studies at Ege University, Turkey

Dr. Rimantas Želvys

Dr. Professor, Vilnius University, Lithuania

Dr. Gökhan Özdemir

Professor, Nigde Ömer Halisdemir University, Turkey

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Джумакулов Закир Даниярович

мемлекеттік саясат магистрі (MPP), ҚазҰлтҚызПУ Ғылыми жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі проректоры, Қазақстан білім беру саласындағы зерттеу қоғамдастығының (KERA) мүшесі; Салыстыру және халықаралық білім беру қауымдастығының (АҚШ) мүшесі
(Алматы қ., Қазақстан)

Байташева Гауһар Өмірәліқызы

а/ш.ғ.к., доцент, ҚазҰлтҚызПУ Жаратылыстану институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

Бакирова Эльмира Айнабековна

ф-м.ғ.к., профессор, ҚазҰлтҚызПУ Математика кафедрасының профессоры (Алматы қ., Қазақстан)

Кариев Адлет Дюсембаевич	п.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ бастауыш білім беру кафедрасының қауымдастырылған профессорының м. а. (Алматы қ., Қазақстан)
Куанышева Жанар Кадыржановна	п.ғ.к., ҚазҰлтҚызПУ Химия кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а. (Алматы қ., Қазақстан)
Сүлейменова Жаркынбике Нуаевна	п.ғ.д., ҚазҰлтҚызПУ Қазақ тілін оқыту теориясы мен әдістемесі кафедрасының профессоры (Алматы қ., Қазақстан)
Уразалиева Мәлдір Аббасқызы	п.ғ.к., ҚазҰлтҚызПУ Музыка кафедрасының профессоры м.а. (Алматы қ., Қазақстан)
Корректор	
Жакибаева Калипа Аманбаевна	ҚазҰлтҚызПУ Ғылыми басылымдар мониторингі бөлімінің корректор-маманы (Алматы қ., Қазақстан)

«Қыздар университеті»
б а с п а с ы

Басуға 30.09.2023 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x48 1/8. Көлемі 5,5 б.т.
Офисті қағаз. Сандық басылыс.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісімді.
050000, Алматы қаласы, Гоголь көшесі, 116.
«Қыздар университеті» баспасында басылды.
Тел.: +7(727) 237-00-18

© Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, 2023
050000, Алматы қ., Гоголь көшесі 114, 1- корпус. Тел. +7(727) 237-00-18

Журнал основан в 2005 году.

Зарегистрирован в Министерстве информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на учет, переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания Комитета информации №KZ11VPY00071805 от 12.06.2023г.

Выходит 4 раза в год.

Главный редактор - доктор философских наук, профессор, советник ректора КазНацЖенПУ по финансово-экономическим вопросам *Аршабеков Нурғали Рахимғалиевич*

Заместитель главного редактора - кандидат философских наук, руководитель отдела мониторинга научных изданий КазНацЖенПУ, член Казахстанской ассоциации исследований в области образования KERA *Шакирова Светлана Махмұтовна*

Корректор - *Жакибаева Калипа Аманбаевна*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Dr. **Kathie Stromile Golden**, PhD, Mississippi Valley State University, USA

Dr. **Catherine Alexander**, PhD, Durham University, UK

Dr. **Stanislav Bencic**, Professor, Pan-European University, Bratislava, Slovakia

Dr. **Türkmen Fikret**, PhD, Professor, The Institute for Turkish World Studies at Ege University, Turkey

Dr. **Rimantas Želvys**, Dr. Professor, Vilnius University, Lithuania

Dr. **Gökhan Özdemir**, Professor, Nigde Ömer Halisdemir University, Turkey

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Джумакулов З. Д., магистр государственной политики (MPP), проректор по научной работе и международному сотрудничеству КазНацЖенПУ, член Казахстанской ассоциации исследований в области образования KERA; член Сообщества сравнительного и международного образования (CIES) (США)

Байташева Г.У., к.с/х.н., доцент, директор Института естествознания КазНацЖенПУ

Бакирова Э.А., к.ф-м.н., профессор кафедры математики КазНацЖенПУ

Кариев А.Д., к.п.н., и.о. ассоциированного профессора кафедры начального образования КазНПУ им. Абая

Куанышева Ж.К., к.п.н., ст. преподаватель кафедры химии КазНацЖенПУ

Сүлейменова Ж.Н., д.п.н., профессор кафедры теории и методики преподавания казахского языка КазНацЖенПУ

Уразалиева М.А., к.п.н., и.о. профессора кафедры музыки КазНацЖенПУ

Founded in 2005.

Registered in the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Certificate on registration, re-registration of a periodical, an information agency and an online publication of the Information Committee no. KZ11VPY00071805 dated 12.06.2023.

The journal is published quarterly.

Editor-in-chief - Doctor of Philosophy, Professor, advisor to the Rector of Kaznatszhenpu on financial and economic issues **Nurgali R. ARSHABEKOV**

Deputy Editor-in-Chief - Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department of Monitoring of scientific publications of KNWTTU, member of the Kazakhstan Association for Research in Education KERA **Svetlana M. SHAKIROVA**

Proofreader - Kalipa A. ZHAKIBAYEVA

EDITORIAL BOARD

Zakir Jumakulov, Master of Public Policy (MPP), Vice-Rector for Research and International Cooperation of KNWTTU, member of the Kazakhstan Association for Educational Research (KERA); member of the Community of Comparative and International Education (CIES) (USA)

Dr. Gaukhar Batasheva, Cand.Sc. (Agricuilt.), Associate Professor, Director of the Institute of Natural Sciences, KNWTTU

Dr. Elmira Bakirova, Cand.Sc. (Phys.&Math), Professor, Professor of the Department of Mathematics, KNWTTU

Dr. Adlet Kariev, Cand.Sc. (Pedagogy), Acting Associate Professor of the Department of Primary Education of Abai KazNPU

Dr. Zhanar Kuanysheva, Cand.Sc. (Pedagogy), senior lecturer of the Department of Chemistry, KNWTTU

Dr. Zharkynbike Suleimenova, Dr. Sc. (Pedagogy), Professor of the Department of Theory and Methodology of Teaching the Kazakh language, KNWTTU

Dr. Moldir Urazalieva, Cand.Sc. (Pedagogy), Acting Professor of the Department of Music, KNWTTU

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

Dr. **Kathie Stromile Golden**, *PhD, Mississippi Valley State University, USA*

Dr. **Catherine Alexander**, *PhD, Durham University, UK*

Dr. **Stanislav Bencic**, *Professor, Pan-European University, Bratislava, Slovakia*

Dr. **Türkmen Fikret**, *PhD, Professor, The Institute for Turkish World Studies at Ege University, Turkey*

Dr. **Rimantas Želvys**, *Dr. Professor, Vilnius University, Lithuania*

Dr. **Gökhan Özdemir**, *Professor, Nigde Ömer Halisdemir University, Turkey*

М А З М Ұ Н Ы

1-бөлім.

Педагогикалық білім беру мен әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері

Г. ЧЕТИН, Я. САЯН

Түрік бастауыш сынып оқушыларының мектептегі қоршаған ортаның ластануы туралы көзқарастары **10**

А.Т. БАЙМУРАТОВА П.Б. ДОСБОЛ, Г.Е. САБРАЛИЕВА

Мүмкіндігі шектеулі балалардың қажеттіліктерін бағалау мектепке дейінгі білім беру бағдарламасында **21**

М.О. КАБЫШЕВА

Блум таксономиясы және педагогикалық білім берудегі сыни ойлау **37**

К.А. ЖАКИБАЕВА

Драматург Байділда Айдарбектің өткен және жаңа заман образдарын сомдау шеберлігі **49**

2- бөлім.

Оқу пәндерін оқыту әдістемесі

К.А. ПАРХОМЕНКО

Кәсіби көркемдік білім берудегі академиялық кескіндемені оқытудағы цифрландыру **65**

Журналына мақалалар жариялау талаптары **82**

Журналына мақалалар жариялау талаптары (орысша) **84**

Журналына мақалалар жариялау талаптары (ағылшынша) **86**

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1.

Актуальные вопросы педагогического образования и социогуманитарных наук

Г. ЧЕТИН, Я. САЯН Взгляды турецких учащихся начальной школы на загрязнение окружающей среды в школе [ENG]	10
А.Т. БАЙМУРАТОВА П.Б. ДОСБОЛ, Г.Е. САБРАЛИЕВА Оценка потребностей детей с ограниченными возможностями здоровья в программе дошкольного образования [KAZ]	21
М.О. КАБЫШЕВА Таксономия Блума и критическое мышление в педагогическом образовании	37
К.А. ЖАКИБАЕВА Мастерство драматурга Байдильды Айдарбека в изображении образов прошлого и нового времени [KAZ]	49

Раздел 2.

Методика преподавания учебных дисциплин

К.А. ПАРХОМЕНКО Цифровизация в обучении академической живописи в профессиональном художественном образовании	65
Требования к статьям для публикации в журнале (на казахском языке)	82
Требования к статьям для публикации в журнале	84
Требования к статьям для публикации в журнале (на английском языке)	86

CONTENTS

Section 1.

Topical issues of pedagogical education and socio-humanitarian sciences

Gulcan CETIN, Yasemin SAYAN Turkish elementary school students' views about environmental pollution at school	10
Alua T. BAIMURATOVA, Perizat B. DOSBOL, Gulden E. SABRALIEVA Assessment of the needs of children with disabilities in the preschool education program	21
Mariya O. KABYSHEVA Bloom's taxonomy and critical thinking in teacher education	37
Kalipa A. ZHAKIBAEVA The skill of the playwright Baydilda Aidarbek in depicting images of the past and modern times	49

Section 2.

Methods of teaching academic disciplines

Konstantin A. PARKHOMENKO Digitalization in teaching academic painting in professional art education	65
Requirements for articles (in Kazakh)	82
Requirements for articles (in Russian)	84
Requirements for articles	86

1 - бөлім

Педагогикалық білім беру мен әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері

Раздел 1

Актуальные вопросы педагогического образования и социогуманитарных наук

Section 1

Topical issues of pedagogical education and socio-humanitarian sciences

TURKISH ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS' VIEWS ABOUT ENVIRONMENTAL POLLUTION AT SCHOOL

Prof. Dr. **Gulcan CETIN*** & Dr. **Yasemin SAYAN****

Balikesir University, Balikesir, Turkey

gcetin@balikesir.edu.tr, ysayan1@hotmail.com

Abstract

This study aimed to explore Turkish elementary school students' the views about environmental pollution at school. In this study, a phenomenological research design from the qualitative research methods was used. Study group included a total of 60 students studying in the 2-4th grades of a state elementary school in Balikesir in Turkey. Environmental Pollution Form was used in data collection. Content analysis technique was used in data analysis. The student answers to each question were analyzed under code and category. According to study results, the students explained the concept of environment with natural beauties such as nature, forest, mountain, sea, soil, and they stated that the environment consisted of living and non-living beings. They mentioned that environmental pollution included soil, air, and water pollution, and they mostly associated environmental pollution with garbage, chemicals, fumes, and bad smells. They saw people as the reason for this. Most of the students described the environment in their school as dirty. The students did not obey the rules, environmental awareness was not developed enough in the students, garbage was thrown on the ground, the school servants did not clean the school well enough, etc. could be said among the reasons for this. It has been observed that the students used trash cans to prevent environmental pollution in their schools and warned people who threw garbage in the environment. They emphasized that the school administration and the teachers also took the necessary precautions in this regard, but that the students should be more sensitive about this issue and the school servants should clean their surroundings more. They suggested that the number of recycling bins should be increased and penal sanctions on those who litter when necessary should be imposed. The students stated that resources should be used sparingly since they are limited, which could also help prevent environmental pollution.

Key words: environmental pollution, environmental education, school, Turkish elementary students, elementary education

ТҮРІК БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕКТЕПТЕГІ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫҢ ЛАСТАНУЫ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Гулжан ЧЕТИН, Ясемин САЯН

Балыкесир университеті, Балыкесир, Түркия

gcetin@balikesir.edu.tr, ysayan1@hotmail.com

Аңдатпа

Бұл зерттеудің мақсаты түрік бастауыш сынып оқушыларының мектептегі қоршаған ортаның ластануы туралы көзқарастарын зерттеу болды. Бұл зерттеу сапалы зерттеу әдістеріне негізделген феноменологиялық зерттеу дизайнын қолданды. Зерттеу тобына Түркияның Балыкесир қаласындағы мемлекеттік бастауыш мектептің 2-4 сыныптарында оқитын барлығы 60 оқушы кірді. Деректерді жинау кезінде "ластану" формасы қолданылды. Деректерді талдау кезінде мазмұнды талдау әдісі қолданылды. Әр сұраққа оқушылардың жауаптары код пен санат бойынша талданды. Зерттеу нәтижелері бойынша оқушылар Қоршаған орта тұжырымдамасын табиғат, орман, таулар, теңіз, топырақ сияқты табиғи сұлулықтармен түсіндірді және олар қоршаған орта тірі және жансыз тіршілік

иелерінен тұрады деп мәлімдеді. Олар қоршаған ортаның ластануы топырақтың, ауаның және судың ластануын қамтитынын атап өтті және олар қоршаған ортаның ластануын қоқыстармен, химиялық заттармен, буланумен және жағымсыз иістермен байланыстырды. Олар мұның себебін адамдардан көрді. Оқушылардың көпшілігі өз мектебіндегі қоршаған ортаны лас деп сипаттады. Оқушылар ережелерді сақтамады, оқушылардың экологиялық санасы жеткіліксіз дамыды, қоқыстар жерге тасталды, мектеп қызметшілері мектепте жақсы тазаланбады және т. б. мұның себептерінің бірін атауға болады. Оқушылар өз мектептерінде ластанудың алдын алу үшін қоқыс жәшіктерін пайдаланғаны және қоршаған ортаға қоқыс тастайтын адамдарға ескерту жасағаны байқалды. Олар мектеп әкімшілігі мен мұғалімдер де осыған байланысты қажетті сақтық шараларын қабылдағанын, бірақ оқушылар бұл мәселеге мұқият қарауы керек екенін және мектеп қызметкерлері айналасын көбірек тазалауы керек екенін атап өтті. Олар қайта өңдеуге арналған қоқыс жәшіктерінің санын көбейтуді және қажет болған жағдайда қоқыс тастайтындарға қылмыстық санкциялар енгізуді ұсынды. Оқушылар ресурстарды аз пайдалану керек, өйткені олар шектеулі, бұл қоршаған ортаның ластануын болдырмауға көмектеседі.

Түйін сөздер: қоршаған ортаның ластануы, экологиялық білім, мектеп, түрік бастауыш сынып оқушылары, бастауыш білім

ВЗГЛЯДЫ ТУРЕЦКИХ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА ЗАГРЯЗНЕНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В ШКОЛЕ

Гулжан ЧЕТИН*, Ясемин САЯН

Балыкесирский университет, г. Балыкесир, Турция

gctin@balikesir.edu.tr, ysayan1@hotmail.com

Аннотация

Целью данного исследования было изучение взглядов турецких учащихся начальной школы на загрязнение окружающей среды в школе. В этом исследовании был использован феноменологический дизайн исследования, основанный на качественных методах исследования. Исследовательская группа включала в себя в общей сложности 60 учащихся, обучающихся во 2-4 классах государственной начальной школы в Балыкесире, Турция. При сборе данных использовалась форма "Загрязнение окружающей среды". При анализе данных был использован метод контент-анализа. Ответы учащихся на каждый вопрос были проанализированы по коду и категории. Согласно результатам исследования, ученики объясняют концепцию окружающей среды такими природными красотоми, как природа, лес, горы, море, почва, и понимают, что окружающая среда состоит из живых и неживых существ. Они отмечают, что загрязнение окружающей среды включает загрязнение почвы, воздуха и воды, и в основном загрязнение окружающей среды они связывают с мусором, химикатами, испарениями и неприятными запахами. Причину этого они видят в деятельности человека. Большинство учеников описали окружающую среду в своей школе как грязную. Среди причин этого можно назвать то, что учащиеся не соблюдают правила, экологическое сознание у школьников недостаточно развито, мусор выбрасывается на землю, школьные служащие недостаточно хорошо убирают в школе и т.д. Наблюдение показало, что учащиеся используют мусорные баки для предотвращения загрязнения окружающей среды в своих школах и предупреждают людей, выбрасывающих мусор в окружающую среду. Они отметили, что администрация школы и учителя также принимают необходимые меры предосторожности в этом отношении, но учащиеся должны более внимательно относиться к этому вопросу, а школьным служащим следует больше убирать территорию школы. Они предложили увеличить количество мусорных баков для вторичной переработки и ввести санкции в отношении тех, кто мусорит, когда это необходимо. Школьники заявили, что ресурсы следует использовать экономно, поскольку они ограничены, что также может помочь предотвратить загрязнение окружающей среды.

Ключевые слова: загрязнение окружающей среды, экологическое образование, школа, турецкие учащиеся начальной школы, начальное образование

INTRODUCTION

We have been facing the fact that our world, in which people also live, is becoming increasingly polluted due to several environmental problems for a very long time. The factor most responsible for pollution is again human and the most important way to prevent this is through awareness (Uyanik, 2017). In the future we will no longer have a place to go and no more space to pollute even if we still go to places a little more and consume them very quickly.

Environmental pollution can be divided as soil pollution, air pollution, water pollution, noise pollution, population increase, cutting down trees, and forest fires in general (Kivrak & Uyanik, 2020).

For instance, one of the world's most significant threat to children's health and future is fossil-fuel combustion by-products (Perera, 2018). In another study of Zhao, Zhang, Wang, Ferm, Liang, & Norback (2008), the indoor average concentrations of sulfur dioxide, nitrogen dioxide, ozone, and formaldehyde by class were found as 264.8, 39.4, 10.1, and 2.3 $\mu\text{g}/\text{m}^3$, while outdoor average concentrations of them were two to three times higher. The study results showed that 1.8% had cumulative asthma, 8.4% wheezing, 29.8% had daytime attacks of breathlessness from total of 1,993 pupils in the study. The study of Marzuki, Samsuri and Fong (2015) examined noise pollution levels at three schools and it was found that highest noise level was observed at school located within the industrial area, followed by commercial and residential area, respectively. They reported that motorcycles, passenger cars and small lorries were significantly contributed to high noise level for the schools.

Along with pollution at the global level, pollution at the country, region and local levels can also be mentioned. Factors such as population growth, scientific and technological developments, the desire to have more things, and consumption frenzy in the world can also increase the damage to the environment and the destruction of the environment. Therefore, more importance should be given to what environmental protection measures and environmental sanctions can be with both intra-state and supra-state cooperation studies to overcome these problems (Aydogdu, 2014).

There are many studies in the literature on the environment and environmental pollution. For example, As Arik and Yilmaz (2017) reported that although prospective science teachers were familiar with environmental problems, their environmental attitude scores were intermediate level. Also, in the study 103 metaphors were produced related to the concept of environmental pollution. Gungor, Ogelman and Alkis (2023) conducted a study on determining the views of preschool children about the environment. In this study, it was determined that young children associated the environment with the protection of nature the most and wanted to live where there were natural beauties. The children stated that human-induced problems were among the causes of environmental problems and that the environment should not be polluted to prevent this. In her study, Uyanik (2017) examined the opinions of students studying in the third grade of two public primary schools, one in the village and one in the city center, about environmental pollution. The students in the village school defined the environment as a place consisting of living beings, while the students in the other school defined the environment as a place consisting of both living and non-living beings. The students wrote the word waste garbage related to environmental pollution. In addition, the students emphasized that air pollution was caused by car exhausts and fumes from chimneys. All students agreed that the most important reason for the pollution of the environment was human. They stated that the most important thing to prevent this was to raise people's awareness.

Since we are the ones who cause the most damage to the environment, if we do not contribute to the environment being more livable, more effective measures need to be taken

before the time is completely over to be more aware that we are in fact rapidly disappearing with the environment in the chaos.

So, what are the solutions to environmental problems? Various steps for this have been taken over the years. On the one hand, environmental pollution is caused, and on the other hand, solutions and projects are carried out to prevent or eliminate environmental pollution. While these projects are being carried out, sustainable environmental projects can be signed by carrying out projects in which governorships, municipalities, national education, schools, administrators, teachers, students, and families are in cooperation. In this process, it is imperative that especially students are included in various environmental projects and that we contribute to the development of environmental awareness at an early age and to the education of individuals who are sensitive to the environment and protect it.

To prevent environmental pollution, we first need to ask ourselves whether people do not care about the environment they are in or whether they contribute to the pollution of the environment by ignoring it because it does not work for them. Finding answers to such questions needs to be done on larger scale studies. However, in this study, we aimed to determine Turkish primary school students' (2-4 grades) opinions about environmental pollution at school.

METHOD

This study was conducted according to the phenomenology study design, which was one of the qualitative research methods (Buyukozturk et al., 2013).

Study group

The study group was carried out with a total of 60 students studying in grades 2-4 at one primary school in Balıkesir in Turkey. Participants were determined according to the convenient sampling method from the purposeful sampling methods (Buyukozturk et al., 2013).

Data collection tools

In this study, Environmental Pollution Form was used as a data collection tool. The form was developed using the form previously developed by Sayan and Cetin (2018). After a draft form was prepared, it was sent to a biology educator for expert opinion. Then, the necessary corrections were made to the form in line with the expert opinion. Thus, the form consisted of a total of 6 questions, consisting of 1 multiple choice and 5 open-ended questions.

Data analysis

Content analysis technique was used while analyzing the data. In content analysis students' answers to each question were classified under code and category headings. Frequency tables containing the categories and codes for the latest questions were created (Yildirim & Simsek, 2006). In addition, in the findings section, the interesting answers obtained from the students were quoted verbatim and "...” in the form of student number (for example, student 5 i.e., S5).

The reliability of the research was ensured by the authors of the article. Miles and Huberman (1994) formula was used to calculate the reliability coefficient. According to this formula, the reliability coefficient was found to be 0.95 in the study.

RESULTS

Table 1. Views on the Concept of Environment

Category	Code	f
Natural areas	Nature, tree, forest, green areas, natural life, natural beauties, mountain, sand, soil, water	60
Artificial areas	Cities, houses, buildings, schools, streets, parks, roads	23
Habitat	Earth, human, living beings, inanimate beings	21

Positive thinking	Clean space, clean air, cleanliness	12
Negative thinking	Pollution	1

When Table 1 is examined, natural environments were the most important thing for students when it came to the environment. Some of the students, who associated artificial environments with the concept of environment along with natural environments, explained the environment by saying cities, houses, and roads. The students, who related the concept of living space and environment, defined the environment as the home of living beings as environments where people, animals and plants were located, and at the same time stated that inanimate beings were also included in the environment.

S6: “When I talk about the environment, I understand natural beauties, clean nature, trees, birds and flowers. The environment is where we live.”

S14: “When I say environment, I understand where we live.”

S23: “The environment is the habitat of living things. When I think of the environment, I think of natural beauties, fresh air, flowers, insects, forests, sea, soil, school, streets.”

Table 2. Views on Environmental Pollution

Category	Code	f
Pollution	Nature, our world, garbage, factory fumes, polluted environment, bad smell, water pollution, air pollution, light pollution, chemical wastes	68
Causes	People, factories, throwing garbage on the ground, polluting, disrespecting the environment	18
Results	Unhappiness, extinction, negative impact on living things, negative impact on nature, global warming	14

According to Table 2, when environmental pollution was mentioned, all negative factors that polluted the environment, especially garbage and chemical gases, came to mind. Stating that these factors affected the future of the world, the students warned that we might face negative consequences. At the same time, the students divided environmental pollution into its types and cited the irresponsible and selfish behavior of people as the cause of environmental pollution. They mentioned that the living things in the world were adversely affected by this. They also emphasized the psychological dimension of environmental pollution by stating that it made people unhappy.

S5: “When I talk about environmental pollution, I understand people’s disrespectful behavior towards the environment. It is people’s fault that our world is polluted.”

S11: “The life of living things is affected by environmental pollution. For example, baby turtles cannot reach the sea because of the light.”

S25: “Nature becomes very dirty, the air we breathe becomes dirty, which often causes us to get sick.”

Table 3. School Pollution Level

Level	f
Very dirty	21
Dirty	18
Middle	10
Clean	7
Very clean	4

As can be seen in Table 3, it was seen that 49 of the students participating in the study expressed a negative opinion about the pollution level of their schools. Of these students, 21 students stated that their school was very dirty, 18 students said that it was moderately dirty, and 10 students said that it was dirty. As the Table 3 shows, only 11 students found their school clean or very clean. This showed that the school environment where the students were located was not clean.

Table 4. Causes of Pollution at School

Category	Code	f
Environment	School, classrooms, filthy toilets, garden, throwing garbage on the floor, non-compliance with the rules, misuse of toilets	55
Negative behaviors	Irresponsible behavior of students, poor cleaning by administrators, ignorance of students and deacons about environmental pollution, disregard for the environment	52

When we looked at Table 4, they indicated that the polluted environments in the students' schools and attributed the cause of the pollution of their schools to the negative behaviors of the students and their disregard for the environment. At the same time, some of the students stated that the fact that the deacon staffs did not perform their duties caused this pollution.

S7: "The reason why our school is dirty since some children do not care about school."

S16: "It is not the fact that children and servants do not acquire information about environmental pollution."

S33: "Throwing garbage on the floor, not caring about nature, misusing toilets are the reason why our school is dirty."

Table 5. Things done to prevent environmental pollution at school

Category	Code	f
Trash, Cleaning	Using a trash can, warning garbage throwers, picking up garbage, cleaning	126
Information	Preparing and hanging banners, giving information	34

When we examined Table 5, the students thought that they were doing their part in preventing environmental pollution at school and that they were fulfilling their duties and responsibilities to keep the school clean by not throwing garbage on the floor and by warning those who threw it. They stated that the deacon staff working at the school were doing their duty and working to keep the school clean. According to the students, the school administration and teachers also tried to prevent environmental pollution by informing students about environmental pollution.

S17: "I take the garbage on the floor wearing gloves. Some children pollute the environment a lot. They throw the boxes of food they bought from the canteen on the floor. I am very angry with them."

S9: "I do not pollute the toilets and I do not throw garbage on the floor. Our principals and teachers warn the children who throw garbage on the floor, but the children do not obey."

S45: "I throw my garbage in the trash. I make posters and hang them in the appropriate places in the school. The school administration warns those who pollute the school. They are doing everything in their power to keep the school clean, but the kids are very irresponsible."

Table 6. Things to Do to Prevent Environmental Pollution at School

Category	Code	f
----------	------	---

Positive behaviors	Keeping clean, cleaning the environment	52
Activities	Competitions, prize giving, environmental events, campaigns	15
Information	Lecture, posters, warning papers	10
Recycling	Recycle bin	6
Administrative practices	School administration, principal, camera, security, penalties	5
Tasks	Repair and maintenance of toilets, servants	3

As shown in Table 6, the students stated that they have responsibilities such as not polluting the environment, taking garbage when they saw it and throwing it in the trash can, and that they could contribute to the cleanliness of their schools by fulfilling them. The students presented suggestions such as organizing competitions, giving awards, and conducting different environmental activities in various fields within the scope of environmental cleaning. They also said that the school administration should have the toilets repaired and maintained and that the servants should work in a better way.

S56: “Environmental cleaning lessons can be held every month. There may be an environmental cleaning competition and prizes are awarded. Thus, the students are more careful and do not throw garbage on the floor. The school administration can organize campaigns within the school.

S8: “Recycling bins should be placed everywhere in the school. We must warn those who throw garbage on the ground. The school administration can put up signs inside the school. Teachers can give more environmental information in lessons. Activities can be done in the lessons.”

S34: “Classrooms and toilets should be cleaned well, the garden should be constantly swept, napkins and soaps in toilets should be checked and a new one should be put when finished. The school administration should control the deacons and ensure that they perform their duties. “

S57: “There should be cameras everywhere and those who throw garbage on the floor should be punished.”

Table 7. Relationship Between Resource Saving and Environmental Pollution

Category	Code	f
Resources	Limited, important, exhaustible, effective use, savings	55
Recycling	Sorting, paper, glass, plastic, battery, books, notebooks, recyclable waste, recycling mark	52
Utility	economy, economic contribution, earnings, convert, reuse, health, cleanliness, clean world, clean future	51

When Table 7 is examined, it has seen that students knew that resources were limited and could be exhausted. They stated that effective use was important for the future of the world and resource savings could be achieved by recycling. Realizing that the separation of recycling materials would be beneficial both in terms of environmental cleanliness and economic contribution, they explained that saving resources would also prevent environmental pollution.

S42: “Our resources in nature are limited, so we must use our resources sparingly. If we use our resources sparingly, we will prevent environmental pollution. For example, if we use too much paper, forests will be damaged. Paper is thrown on the floor and there is environmental pollution.”

S48: “We should separate what we use for recycling. This is important for saving our resources. Because the resources used are recycled for reuse.”

S55: "Recycling is important for saving resources. Everything we recycle ensures that our world's resources are not depleted. In terms of our country, our economy develops. And our world is not polluted."

CONCLUSION AND DISCUSSION

In this study, the thoughts of Turkish primary school students about environmental pollution at school were determined. Based on the findings obtained in the study, the following conclusions were reached:

The concept of environment was explained with natural beauties such as nature, forest, mountain, sea, and soil, and at the same time, people, animals, and plants were a part of the environment by the students. According to the students, both living and inanimate beings made up the environment.

According to the students, the most important cause of environmental pollution was human and human behavior. Environmental pollution was associated with garbage, chemicals, bad odor, and smoke by the students, and it was explained that pollution occurred in various environments such as air, soil, and water and threatened the life of living things. Similarly, in their studies in Kivrak and Uyanik (2020), they reported that the students in the village mentioned about soil pollution, water pollution, air pollution, animal droppings, cut trees, and garbage in the streams in their explanations and drawings about environmental pollution, while the students in the district center mentioned about the fumes of factory chimneys, waste of factories, and non-recyclable materials related to environmental pollution.

Most of the students joined into survey thought their schools were dirty. For example, they thought that their school was dirty because of the misuse of toilets, the fact that students did not follow the rules, the environmental awareness of the students was not developed enough, garbage was thrown on the floors, and the servants did not clean the school well enough.

In the study, the students stated that they always threw their garbage in garbage cans to prevent environmental pollution at school and warned those who threw the garbage into the environment. At the same time, they believed that the school administration was doing the necessary work to prevent pollution of the environment. The students were aware of the importance of throwing garbage in the trash can to prevent environmental pollution for their schools. They knew the importance of throwing garbage in the trash can for their schools to prevent environmental pollution. Garbage was one of the most important causes of polluting the school. Activating recycling, providing enough recycling bins, and placing them in certain places in the school were offered by the students as suggestions. It was also emphasized by the students that the school administration should carry out the maintenance and repair of the toilets on a regular basis.

In this current study, the students supposed that various information could be effective in preventing environmental pollution in the school. The students stated that those who polluted the school environment should be punished by the school administration. According to the findings obtained in the research, the students supposed that it was necessary to use resources economically and that saving resources would prevent environmental pollution. They were aware that resources were limited and exhaustible, and that effective use was important. They reported that recycling was important for the future of the world. They stated that recycling should be given importance and people should be made aware of it both economically and for a more livable world.

Since we are the ones who cause the most damage to the environment we are in and if we do not contribute to making the environment more livable, it is imperative that we take fast and reliable steps to take more effective measures before the time is completely over to be more

aware that we are rapidly being dragged into extinction in the chaos. We all have our duties for this.

As Uyanik (2017) states in his study, the most important reason for the pollution of the environment is human, that is, us, and it is through human beings and raising human awareness that will take the most important steps in the prevention of environmental pollution. It is very important to create environmental awareness at the point of solving environmental problems. To create environmental awareness in the child, it should be started from the immediate environment. School is the most important environment in which the child spends the vast majority of his or her time. The work done for the cleanliness of the school environment becomes permanent behaviors in the students. At this point, the school should be used effectively as the most important learning environment for the child in terms of environmental education. For this, environmental education should be carried out first in the family and then in cooperation with the school, family, and society. Students should be encouraged to participate in various environmental projects. For this, first students should be taught what environmental problems are and their causes in lectures and extracurricular environments. Then, various activities can be done in lectures on how to create solutions to them.

Sukma, Ramadhan and Indriyani (2020) studied on the integration of environmental education into the classroom learning processes of primary school students. In their study most teachers considered it important to integrate environmental education into the learning process in classrooms for students, especially primary school students. To do this effectively, they recommended that environmental education issues be integrated with science lessons. In addition, seminars, workshops, videos, etc. in schools and on different platforms should be made continuous with the contributions of non-governmental organizations for awareness raising (Alim, 2006; Kahyaoglu, 2009). On the other hand, more studies are needed with larger samples on environmental issues and environmental pollution.

One of the most important tasks for the continuation of environmental awareness activities in schools falls on governorships, municipalities, national education directorates, non-governmental organizations, school administrators and teachers. We should discuss together and identify the environmental problems of a city and brainstorm and develop project ideas about how they can be solved and discuss together by all stakeholders what can be done to make existing projects more effective. In terms of disseminating environmental education, both civil society organizations and mass media should be used effectively. Students and families should also be included in this process. It should be kept in mind that the students, who will be the shapers of the future, are one of the most important stakeholders in this process to carry out projects by living by doing environmental problems and to take care of their own environment. With the environmental education and practices to be given in this way, it will be possible for us to protect our environment with the wide participation of the students (Atasoy & Erturk, 2008). For this purpose, activities and projects that develop environmental awareness are very important for children to develop the right behavior and awareness on this issue. In this respect, projects that will develop students should be implemented and students should be supported in this regard.

As in their study, Gungor et. al. (2023) put emphasized that about the recommendations of preschool children about the protection and cleaning of the environment for the beautification of the environment, more studies are needed on very current concepts such as global warming, and environmental problems. Moreover, air pollution level indoor and outdoor of schools (Zhao et al., 2008) and noise pollution at schools (Marzuki et al., 2015) should be studied in future studies.

References

- Alim, M. (2006). Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türkiye’de çevre ve ilköğretimde çevre eğitimi. [Environmental education in Turkey during the European Union nationality process and environmental education in primary education]. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 599-616 [in Turkish]
- Arik, S., & Yilmaz, M. (2017). Fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları ve çevre kirliliğine yönelik metaforik algıları [Attitudes of science students towards environmental problems and metaphorical perceptions of environmental pollution]. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(3), 1147-1164. [in Turkish]
- Atasoy, E., & Ertürk, H. (2008). İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir alan araştırması [A field research of primary education students on environmental attitudes and environmental knowledge]. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 105-122. [in Turkish]
- Aydoğdu, I. B. (2014). Yerel ve bölgesel düzeyde çevre kirliliği sorunları: Elazığ ili örneği [Environmental pollution problems at the local and regional level: an example of Elazığ province]. *Firat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 133-148. [in Turkish]
- Buyukoztürk, S., Kılıç Cakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. [Methods of scientific research] (16. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. [in Turkish]
- Güngör, H., Oğelman, H. G., & Alkis, B. (2023). Küçük çocukların çevre hakkındaki görüşleri [Young children's views on the environment]. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education (IJTASE)*, 12(2), 143-157. [in Turkish]
- Kahyaoglu, M. (2009). Öğretmen adaylarının fen ve teknoloji dersinde çevresel problemlerin öğretimine yönelik bakış açıları, hazır bulunuşlukları ve öz-yeterliliklerinin belirlenmesi [Determination of teacher candidates' needs, readiness and competencies for teaching environmental problems in science and technology course]. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(17), 28-40. [in Turkish]
- Kivrak, A. H., & Uyanık, G. (2020). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevre kirliliğine yönelik zihinsel modellerinin belirlenmesi [Determination of mental models of primary school fourth class students towards environmental pollution]. *Eğitim ve Teknoloji*, 2(1), 1-15. [in Turkish]
- Marzuki, İ, Samsuri, A, & Fong, S. Y. (2015). Study on environmental noise pollution at three different primary schools in Kuala Terengganu, Terengganu State. *Journal of Sustainability Science and Management* 10(2), 103-111.
- Perera, F. (2018). Pollution from fossil-fuel combustion is the leading environmental threat to global pediatric health and equity: Solutions exist. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(1), 16.
- Sayan, Y., & Çetin, G. (2018). İlkokul öğrencilerinin okuldaki çevre kirliliği ve geri dönüşüm ile ilgili algıları [Primary school students' perceptions about environmental pollution and recovery at school]. *Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (UNESAK 2018)*, 26-28 Ekim 2018. [in Turkish]
- Sukma, E., Ramadhan, S., & Indriyani, V. (2020). Integration of environmental education in elementary schools. In *Journal of Physics: Conference Series*, 481(1), p. 012136). IOP Publishing.

- Uyanik, G. (2017). İlkokul ogrencilerinin cevre kirliligine iliskin gorusleri [Views of primary school students on environmental pollution]. *Van Yuzuncu Yil Universitesi Egitim Fakultesi Dergisi*, 14(1), 1574-1600. [in Turkish]
- Yildirim, A., & Simsek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel arastirma yontemleri [Methods of qualitative research in social sciences]*. Ankara: Seckin Yayıncılık. [in Turkish]
- Zhao, Z., Zhang,, Z., Wang, Z., Ferm, M., Liang, Y., Norback, D. (2008). Asthmatic symptoms among pupils in relation to winter indoor and outdoor air pollution in schools in Taiyuan, China. *Environmental Health Perspectives*,116(1), 90-97.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Гүлжан Четин – профессор, доктор, Балыкесир университеті, Некатибей атындағы педагогикалық факультеті, биологиялық білім. Мекенжайы: Балыкесир қаласы, 10100, Түркия; gsetin@balikesir.edu.tr
Ясемин Саян – доктор, Балыкесир университеті, Балыкесир кәсіптік училищесі, балаларды дамыту бағдарламасы. Мекенжайы: Балыкесир қаласы, 10100, Түркия; ysayan1@hotmail.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Гүлжан Четин –доктор наук, профессор кафедры биологии педагогического факультета им. Некатибея Балыкесирского университета. Адрес: г. Балыкесир, 10100, Турция; gsetin@balikesir.edu.tr
Ясемин Саян – доктор наук, преподаватель программы развития детей профессионального училища Балыкесир при Университете Балыкесир. Адрес: г. Балыкесир, 10100, Турция; ysayan1@hotmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Gülcan Çetin - Corresponding author, Prof. Dr., Balıkesir University Faculty of Necatibey Education, Department of Mathematics and Science Education, Biology Education. Address: 10100 Balıkesir, Turkey; gsetin@balikesir.edu.tr
Yasemin Sayan - Balıkesir University, Balıkesir Vocational School, Child Development Program, Address: 10100 Balıkesir, Turkey; ysayan1@hotmail.com

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 27.09.2023
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 29.09.2023

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН БАҒАЛАУ МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНДА

А.Т. Баймуратова¹, П.Б. Досбол¹, Г.Е. Сабралиева²

¹ Арнайы және инклюзивті білім беру ұлттық ғылыми-практикалық орталығы,
Алматы қ., Қазақстан

² №21 санаториялық бөбекжай-балабақшасы, Алматы қ., Қазақстан

Аңдапта

Мақала мектепке дейінгі білім беру ұйымдарына кіріктірілген мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік бағдарламасын игеру проблемасын өзектендіреді. Онда педагогикалық диагностиканың негізгі аспектілеріне қысқаша талдау және мектеп жасына дейінгі мүмкіндігі шектеулі балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау ұсынылған. Авторлар мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үлгілік бағдарламасы мазмұнын меңгерудің дәстүрлі мониторингі нормотиптік балалармен жалпы білім беру кеңістігіне енгізілген мүмкіндіктері шектеулі балалардың қажеттіліктеріне жеткіліксіз бағытталғанын атап өтті. Осыған байланысты олар мектепке дейінгі білім беру ұйымында бағдарламаны игеру процесінде балалардың осы тобының ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау құралдарын ұсынады және сипаттайды.

Әзірленген құралдарды эксперименттік тексеру үшін Алматы қаласының №21 санаториялық бөбекжай-балабақшасының КММ-де пилоттық зерттеу жүргізілді. Бұл зерттеудің жаңалығы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу процесінде мектепке дейінгі топ тәрбиешілері өзара әрекеттесуінің жаңа әдісін әзірлеу және енгізу болып табылады. Бұл әдіс мүмкіндігі шектеулі балалардың дағдыларын алдын ала бағалауды қамтиды, бұл мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгерудің дәстүрлі мониторингін толықтырады және жақсартады.

Мақалада экспериментке қатысушылар қолданатын қадамдар мен әдістемелік тәсілдерді қоса алғанда, бұл процесс егжей-тегжейлі сипатталған. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын іске асыратын мектепке дейінгі педагогтер (тәрбиешілер, қазақ тілі мұғалімі, музыка жетекшісі, дене шынықтыру нұсқаушысы) мен психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мамандары арасындағы өзара іс-қимылды жандандыруға ерекше назар аударылады. Мақалада мұғалімдер мен мамандар арасындағы ынтымақтастық мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған білім беру процесінің сәтті бейімделуіне қалай ықпал ететіндігі, олардың инклюзивті білім беру ортасында толыққанды дамуына жағдай жасайтындығы көрсетілген.

Түйін сөздер: мүмкіндігі шектеулі балалар, мектепке дейінгі жас, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау, дамудың педагогикалық диагностикасы, құралдар, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгеру

ОЦЕНКА ПОТРЕБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ В ПРОГРАММЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

А.Т. Баймуратова¹, П.Б. Досбол¹, Г.Е. Сабралиева²

¹ Национальный научно-практический центр развития специального и инклюзивного образования, г.Алматы, Казахстан

² Санаторный ясли-сад №21, г.Алматы, Казахстан

Аннотация

Статья актуализирует проблему освоения типовой программы дошкольного воспитания и обучения детьми с ограниченными возможностями, интегрированными в дошкольные организации образования. В ней представлен краткий анализ ключевых аспектов педагогической диагностики и оценки особых образовательных потребностей детей с ограниченными возможностями дошкольного возраста. Авторы отмечают, что существующий мониторинг усвоения содержания типовой программы дошкольного воспитания и обучения недостаточно ориентирован на потребности детей с ограниченными возможностями, включенных в общее образовательное пространство с нормотипичными детьми. В связи с этим они представляют и описывают инструменты оценки особых образовательных потребностей этой группы детей в процессе освоения программы в дошкольной организации образования.

Для экспериментальной проверки разработанных инструментов было проведено пилотное исследование в КГУ «Санаторный ясли-сад №21» г.Алматы. Новизна данного исследования заключается в разработке и внедрении нового метода взаимодействия воспитателей дошкольных групп в процессе психолого-педагогического сопровождения. Этот метод включает предварительную оценку умений и навыков детей с ограниченными возможностями, что дополняет и улучшает традиционный мониторинг усвоения программы дошкольного воспитания и обучения.

Статья описывает этот процесс, включая шаги и методологические подходы, применяемые участниками эксперимента. Особое внимание уделяется активизации взаимодействия между дошкольными педагогами (воспитателями, учителем казахского языка, музыкальным руководителем, инструктором по физической культуре), реализующими программу дошкольного воспитания и обучения, и специалистами психолого-педагогического сопровождения. В статье демонстрируется, как сотрудничество между педагогами и специалистами способствует успешной адаптации воспитательно-образовательного процесса для детей с ограниченными возможностями, создавая условия для их полноценного развития в инклюзивной образовательной среде.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, дошкольный возраст, оценка особых образовательных потребностей, педагогическая диагностика развития, инструменты, психолого-педагогическое сопровождение, освоение программы дошкольного воспитания и обучения.

ASSESSMENT OF THE NEEDS OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE PRESCHOOL EDUCATION PROGRAM

A.T. Baimuratova ¹, P.B. Dosbol ¹, G.E. Sabralieva ²

¹ National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education, Almaty, Kazakhstan

² Sanatorium nursery-kindergarten No. 21, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The article actualizes the problem of mastering a standard program of preschool education and training for children with disabilities integrated into preschool educational organizations. It presents a brief analysis of the key aspects of pedagogical diagnostics and assessment of the special educational needs of children with disabilities of preschool age. The authors note that the existing monitoring of the assimilation of the content of the standard preschool education and training program is insufficiently focused on the needs of children with disabilities included in the common educational space with normotypic children. In this regard, they present and describe tools for assessing the special educational needs of this group of children in the process of mastering the program in a preschool educational organization.

For experimental verification of the developed tools, a pilot study was conducted at the KSU "Sanatorium nursery-garden No. 21" in Almaty. The novelty of this research lies in the development and implementation of a new method of interaction of preschool teachers in the process of psychological and pedagogical support. This method includes a preliminary assessment of the skills and abilities of children with disabilities, which complements and improves the traditional monitoring of the assimilation of the preschool education and training program.

The article describes this process, including the steps and methodological approaches used by the participants of the experiment. Special attention is paid to the activation of interaction between preschool teachers (educators, a teacher of the Kazakh language, a music director, a physical education instructor) implementing a program of preschool education and training, and specialists of psychological and pedagogical support. The article demonstrates how cooperation between teachers and specialists contributes to the successful adaptation of the educational process for children with disabilities, creating conditions for their full development in an inclusive educational environment.

Key words: children with disabilities, preschool age, assessment of special educational needs, pedagogical diagnostics of development, tools, psychological and pedagogical support, mastering the program of preschool education and training.

Кіріспе

Қазақстанда 2023 жылғы 1 қаңтарға өңірлік ПМПК¹-да анықталған 0-ден 5 жасқа дейінгі мүмкіндігі шектеулі (ары қарай МШ) 55 мың баланың 37% - ы жалпы білім беретін балабақшаларда, оның ішінде арнайы топтарда мектепке дейінгі оқытумен қамтылған. Арнайы балабақшалардағы оқушылармен салыстырғанда бұл осы санаттағы балалардың 27,5% - на артық [1].

МШ мектеп жасына дейінгі балаларды жалпы білім беру процесіне белсенді қосуға елімізде мемлекеттік білім беру саясатының негізгі бағыттарының бірі-инклюзивті білім беруді іске асыру ықпал етеді [2]. Мектепке дейінгі білім беру моделін қабылдау мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игерудің сапалы деңгейіне көшудің нақты өзгерісі болды [3].

Арнайы және инклюзивті білім беру ұлттық ғылыми-практикалық орталығының (ары қарай АИБД ҰҒПО) ғылыми зерттеулеріне сәйкес, МШ мектеп жасына дейінгі балаларды жалпы білім беру процесіне қосу міндетті түрде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыруды көздейді [4,5,6 және т.б.]. И.Г. Елисеева мен А.К. Ерсаринаның пікірінше, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бұл – «педагогтер мен мамандардың жүйелі ұйымдастырылған қызметі, оның барысында әр баланың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес табысты оқуы мен дамуы үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады» [7]. Сонымен қатар, МШ балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың тиімділігі көбінесе олардың қажеттіліктерін сапалы бағалауға байланысты. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау және осы санаттағы балаларға толыққанды мектепке дейінгі білім алу үшін қажет жағдайларды анықтайды. Бұл жағдайлар білім беру бағдарламасының мазмұнын бейімдеумен және оны игеру нәтижелерін бағалаумен, оқу материалын және оны беру тәсілдерін бейімдеумен, білім беру процесін ерекше ұйымдастырумен; әлеуметтену мен бейімделу қиындықтарын жеңумен байланысты болуы мүмкін [5].

Қазіргі психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде мектеп жасына дейінгі МШ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау проблемасының өзектілігі жоғары [8 - 11 т.б.]. Бұл келесі факторлардың әсерінен болады:

✓ мектепке дейінгі білім берудегі инклюзивті процестерді дамыту, бұл балалардың жеке ерекшеліктері мен қабілеттеріне қарамастан білім берудің тең мүмкіндіктері мен қолжетімділігін кеңейтеді;

✓ МШ балалар санының өсуі, бұл олардың білім беру қажеттіліктерінің әртүрлілігін ескеруді көздейді;

- ✓ әр баланың жеке қажеттіліктеріне бейімделген білім беру бағдарламаларын әзірлеуді талап ететін жеке көзқарасты жетілдіру;
- ✓ мұғалімдер, мамандар және ата-аналардың сындарлы ынтымақтастығы маңыздылығын анықтайтын психологиялық-педагогикалық қолдаудың басымдығы;
- ✓ әр баланың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау сапасын қамтамасыз етуді көздейтін педагогтер мен мамандардың құзыреттілігі мен біліктілігін арттыру;
- ✓ МШ балалардың тең құқықтарын этикалық және әлеуметтік тұрғыдан қамтамасыз ету, бұл әділеттілік міндеттемесімен, адамның қадір-қасиетін құрметтеумен және әрқайсысы үшін даму және қатысу мүмкіндігі бар инклюзивті ортаны құрумен байланысты.

Аталған факторларды есепке алғанда МШ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау проблемасының мәні мынада:

* ауыр психофизикалық бұзылыстары бар балалардың дамуын педагогикалық диагностикалау мен бағалауға арналған құралдардың қолжетімділігі мен шектеулерінің жеткіліксіздігі, бұл олардың ерекшеліктері мен қажеттіліктері туралы деректерді алуды қиындатады;

* мұғалімнің немесе маманның кәсіби дағдылары мен тәжірибесіне тәуелділікті көрсететін дамуды бағалаудағы субъективтілік;

* стандартты бағалау кезінде МШ балаларда жасырын қабілеттерді анықтаудың қиындығы, бағаланбауы немесе анықталмауы мүмкін;

* бағалау нәтижелері бойынша МШ балалардың қажеттіліктеріне сәйкес келмейтін оқыту бағдарламасының сәйкессіздігі;

* диагностика мен бағалауды білім беру процесіне біріктіру қажеттілігі, бұл мұғалімдер мен мамандардың қосымша күш-жігерін қажет етеді;

* МШ балалардың деректерін қорғауды көздейтін этикалық қағидаттар мен құпиялылықты сақтау.

Аспекттердің бірінші тобы-әдістемелік [12-15 т.б.]. Оған мыналар кіреді:

- бағалау үшін әртүрлі тәсілдер мен құралдарды қажет ететін шектеулердің әртүрлілігін талдау;

- бағалау кезінде қиындықтар туғызатын дамудағы ауытқуларды анықтаудағы қиындықтар;

- ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау, дамыту мен оқытудың тәсілдері мен әдістерін таңдау;

- ерекше білім беру қажеттіліктерін айқындау үшін бірыңғай стандартты әзірлеу;

- мектепке дейінгі жастағы қарқынды дамуды есепке алу және оның бағалауға әсері;

- шектеулерді анықтау және бағалау кезінде ата-аналармен өзара әрекеттесу.

Аспекттердің екінші тобы-мазмұнды [16,17 т.б.]. Оған мыналар кіреді:

- физикалық және психикалық дамуды, моторлық және танымдық дағдыларды психофизиологиялық талдау;

- бейімделу, эмоционалды жағдай, өзара әрекеттесу және қарым-қатынас дағдылары;

- коммуникативтік қабілеттерін, тілдік дамуын және қарым-қатынас тәсілдерін бағалау;

- дамудың әртүрлі салаларындағы академиялық жетістіктер мен қабілеттер;

- медициналық деректерді, қосымша бұзылыстар, отбасы тарихын ескере отырып жеке тәсіл;

- даму динамикасы, оқыту стратегияларының барысы мен тиімділігін талдау.

Ғылыми зерттеулерді талдау және жалпылау балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау мен олардың дамуы педагогикалық диагностикасы арасындағы терең байланысты анықтады. Бұл қарым-қатынас негізінен олардың инклюзивті білім

берудегі рөлінде, атап айтқанда, әр баланың жеке ерекшеліктеріне қарамастан, тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуде және дамуын қолдауда көрінеді. Бағалау мен диагностика арасындағы айырмашылықтар инклюзивті білім беру контекстіндегі ұғым, мақсат, рөл, құралдар жинағы сияқты элементтерді анықтайды. (1-кесте).

1-кесте. МШ балалар дамуының педагогикалық диагностикасы мен олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау арасындағы айырмашылықтар

Элементтер	МШ балалар дамуының педагогикалық диагностикасы	МШ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау
Түсініктер	баланың даму деңгейін, оның танымдық, эмоционалды-психологиялық, әлеуметтік және физикалық аспектілерін талдау және бағалау процесі	әрбір МШ балаға тән нақты білім беру қажеттіліктерін анықтау процесі
Мақсаты	оқыту және қолдау стратегияларын әзірлеу үшін баланың жеке қажеттіліктері мен қабілеттерін анықтау	баланың білім беру бағдарламасын сәтті игеруі үшін қандай нақты тәсілдер, әдістер, материалдар мен қолдау қажет екенін анықтау
Инклюзивті білім беру контекстіндегі рөлі	баланың даму деңгейін анықтауға көмектесу, оның күшті және әлсіз жақтарын анықтау, сондай-ақ оның жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқыту мен қолдаудың ең жақсы әдістері мен тәсілдерін анықтау	оқытуға жеке көзқарасты қамтамасыз ете отырып, әр баланың қажеттіліктеріне сәйкес оқу материалдары мен әдістемелерін бейімдеуге көмектесу
Инструментарий	ағымдағы жағдайды түсінуге және проблемаларды анықтауға бағытталған	сапаны бағалауға және мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған

АИБД ҰҒПО ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды кешенді диагностикалау және оңалту зертханасы меңгерушісі, психология ғылымдарының кандидаты А.К.Ерсаринаның [18,19 және т.б.] жетекшілігімен ғылыми мамандар әзірлеген зерттеулерде психологиялық-педагогикалық тексерудің және МШ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалаудың келесі аспектілері қарастырылады:

- білім берудегі инклюзивті тәсіл, оның аясында педагогикалық диагностика МШ әр баланың жеке қажеттіліктері мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді, сонымен бірге оқыту мен қолдау үшін қолайлы жағдайлар жасайды;

- баланың дамуын бағалау, оның шеңберінде педагогикалық диагностика тиімді оқытуды қамтамасыз ете отырып, баланың жеке ерекшеліктеріне байланысты ойын материалдарын, әдістері мен міндеттерін бейімдеуге ықпал етеді;

- ерте даму ерекшеліктерін анықтау, оның шеңберінде педагогикалық диагностика баланың оқуы мен бейімделуіндегі елеулі проблемалардың алдын ала отырып, уақытылы көмек пен қолдау көрсетуге мүмкіндік береді;

- оқытудың қиындықтарын анықтау, оның аясында педагогикалық диагностика баланың оқу-тәрбие процесіне сәтті бейімделуінің стратегиялары мен әдістерін жасауға көмектеседі, оқудағы қиындықтарды жеңеді;

- педагогикалық диагностика әр баланың қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеретін жеке даму бағдарламасын құру үшін негіз болатын жеке даму бағдарламасын әзірлеу;

- психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің мақсаттары мен міндеттерін анықтау, оның шеңберінде педагогикалық диагностика МШ балаларды сүйемелдеудің барысы мен тиімділігін бағалауды нақтылайды, бұл жұмыс бағыттарын дәлірек анықтауға мүмкіндік береді;

- ата-аналармен ынтымақтастық, оның шеңберінде педагогикалық диагностика баланың қажеттіліктерін тереңірек түсінуге және қолдаудың жалпы стратегиясын құруға ықпал ететін ата-аналармен тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз етеді.

Бұл зерттеулер арнайы білім беру ұйымдары (психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, оңалту орталықтары) жағдайында ерте және мектеп жасына дейінгі балаларды психологиялық-педагогикалық тексеруден өткізуге арналған құнды құралдар мен тәсілдерді қамтиды. Олар диагностикалық процедураларды стандарттауға бағытталған, бұл МШ балалардың қажеттіліктерін бағалауға объективті көзқарасты қамтамасыз етеді.

Мектеп жасына дейінгі МШ балалардың дамуын диагностикалау үшін әдіснамалық және әдістемелік базаны әзірлеуге қарамастан, Қазақстанда зерттелетін проблеманың өзектілігі осы санаттағы балалар интеграцияланған жалпы білім беретін балабақшаларда бағалау жүргізу тетігі мен құралдарының заңнамалық деңгейде жеткіліксіз әзірленуімен күрделене түседі. Бұл көбінесе мұғалімдердің кәсіби күш-жігеріне байланысты диагностика мен бағалаудың екіұшты тәсілдеріне әкеледі, сонымен қатар мектепке дейінгі білім беру ұйымдары арасында ғана емес, республиканың өңірлері арасында да диагностикалық процестер ретінде біркелкі еместікке әкеледі.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың типтік бағдарламасын игеру мүмкіндігіне ие бола отырып, жалпы білім беретін мектепке дейінгі кеңістікке енгізілген мүмкіндіктері шектеулі балалардың белгілі бір бөлігі когнитивті және практикалық дағдыларды көрсететінін, тиісті құралдарды қолдану осы балалардың әрқайсысының білім беру қажеттіліктері мен қабілеттерін неғұрлым нақты анықтауға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау нәтижелеріне негізделген тәсілді дараландырудың арқасында мектепке дейінгі топтардың тәрбиешілері осы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін психологиялық-педагогикалық қолдау мамандарымен тиімді ынтымақтаса алады. Осылайша олар МШ балаларды педагогикалық қолдау жүйесіне біріктіріледі.

ҚР БҒМ 2022 жылғы 12 қаңтардағы №4 бұйрығымен бекітілген Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларында білім беру ұйымдарындағы бағалау тәртібі сипатталғанымен, олар механизм мен құралдарды, әсіресе МШ балалардың білім беру бағдарламасын игеруі контекстінде жеткілікті түрде нақтыламайды [20]. Бұл мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгеру барысында икемділігі мен дағдыларды бағалауды қиындатады. Бағалау механизмінде айқындықтың жеткіліксіздігі жалпы білім

беретін балабақшада психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді тиімді ұйымдастыру мүмкіндіктерін шектейді.

АИБД ҰҒПО арнайы және инклюзивті мектепке дейінгі білім беру зертханасының меңгерушісі, педагогика ғылымдарының кандидаты Г.М. Коржованың жетекшілігімен ғылыми қызметкерлер тобы атап өткендей, "балабақша педагогтері белгіленген тәрбие мен оқыту стандарттарын қанағаттандыратын "орта" тәрбиеленушіге бағытталған бірыңғай тәрбие және оқу мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуге бағытталған" [5]. Осы тұрғыда осы топтың 2023 жылдың басында жүргізген сауалнамасы нәтижелері күрделі жағдайдың бар екендігін растады. Осы нәтижелерге сәйкес жалпы білім беру процесіне енгізілген мектеп жасына дейінгі балаларды педагогикалық қолдауда тәрбиешілердің рөлі жеткіліксіз екендігі анықталды. Тәрбиешілер мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игеру үшін осы санаттағы балалармен жұмыс жасауда белгілі бір қиындықтарға тап болады. Олар МШ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау маңыздылығын түсінеді, бірақ бұл тәжірибе үшін диагностикалық материалдар мен әдістемелік ұсыныстардың жетіспеушілігі проблемасына тап болады. Маңыздылықты түсіну мен іске асыру үшін ресурстар жетіспеушілігі арасындағы алшақтық тәрбиешілердің іс-әрекеттері мен тәсілдерінде қайшылық тудыруы мүмкін [1].

Материалдар мен әдістер

МШ балаларды қолдауға бағытталған негізгі шаралардың бірі - олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау құралдарын әзірлеу. Бұл құралдар МШ балалардың мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игеру процесінде құрдастарымен салыстырғанда үлгеріміндегі алшақтықты азайтуға бағытталған. Арнайы әзірленген құралдар көмегімен тәрбиешілер балалардың бағдарламалық материалды қалай сәтті игеретінін бағалай алады және сүйемелдеу мамандары ұсыныстарына сәйкес МШ балаға жеке көзқарас жасай алады. Бұл барлық балаларға, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері барларға тең жағдай жасауға арналған мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды дамытудың жалпы тұжырымдамасына сәйкес келеді [3].

Сүйемелдеу мамандары психологиялық-педагогикалық зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, өздерінің түзету-дамыту жұмыстарын жүргізеді. Бұл жұмыс психофизикалық бұзылуларды немесе жағдайларды жеңуге бағытталған, бұл баланың жалпы дамуына ықпал етеді және оқу материалын игеруге қолайлы жағдай жасайды. Балаға арнайы оқу бағдарламасы қажет болған жағдайда мамандар тиімді білім беруді қолдауды қамтамасыз ету үшін арнайы әдістерді қолданады. Неғұрлым ауыр жағдайларда олар баланы ПМПК-ға [17,18] терең тексеруге жібереді, қажет болған жағдайда бала арнаулы білім беру ұйымдарында (психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, оңалту орталықтары, арнайы балабақшалар, т.б.) арнайы қызметтер алуға нұсқау алады [5].

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгеру деңгейі тәрбиешілердің МШ балалар ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау қабілетінде шешуші рөл атқаратынын атап өту маңызды. Алайда, жетістіктерді бақылау мен бағалауда қолданылатын тәсілдер осы санаттағы балалардың қажеттіліктерін жеткілікті түрде ескермейді [21]. Бұл олардың үстірт оқуына әкелуі мүмкін.

Біз ұсынған құралдар жиынтығында әр балаға жасалатын "даму және жетістіктерді бағалау кестесі" ерекше орын алады. Бұл - мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасы мазмұнына сәйкес балалар дамуының негізгі бағыттарын көрсететін бөлімдерден тұратын құрылымдық форма. Әр бөлімде тиісті саладағы дамудың нақты аспектілерін көрсететін бөлімдер бар. Әрбір кіші бөлімде осы мақсаттарға үш жас шегінде қол жеткізу бағаланатын

оқыту мақсаттары мен көрсеткіштері көрсетілген. Нормотиптік дамуы бар балаларға сәйкес келетін жетістік көрсеткіштері сол жастағы және одан кіші жастағы МШ балаларға тән көрсеткіштерден өзгеше болуы мүмкін. Кейбір МШ балалар нормотиптік дамуы бар балалардың көрсеткіштерімен салыстыруға болатын жетістік деңгейін көрсете алады. Мақсаттар мен жетістік көрсеткіштерін құрылымдаудың бұл тәсілі тәрбиешілерге әртүрлі жастағы және әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар балалар дамуының әртүрлі ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Жетістік көрсеткіштері үш деңгейге бөлінеді: қабылдау, түсіну және қолдану. Осы деңгейлердің әрқайсысы тиісті мақсатқа байланысты дағдылар мен білімдерді меңгеру дәрежесін көрсетеді. "Қабылдау" деңгейі дамудың бастапқы кезеңін білдіреді, онда бала ақпаратты біледі және қабылдайды, бірақ оның мағынасын әлі толық түсінбейді. Мұнда бала тиісті ұғымдарды, фактілерді немесе элементтерді тануға және есте сақтауға қабілетті. "Түсіну" деңгейі мақсатты тереңірек түсінуді және алған білімдерін түсіндіру, талдау және байланыстыру қабілетін білдіреді. Бұл деңгейде бала мақсаттың мәнін түсінеді және бұл түсінікті әртүрлі жағдайларда қолдана алады. "Қолдану" деңгейі баланың үйренген дағдылары мен білімдерін іс жүзінде қолдану қабілетін білдіреді. Бұл деңгейде бала алған білімі мен дағдыларын нақты жағдайлар мен практикалық әрекеттерге ауыстырады. Баланың мақсатқа жету көрсеткішіне сәйкес келетін деңгей "+" белгісімен белгіленеді. Бұл әр баланың дағдылары мен білімдерін меңгеру дәрежесін дәлірек анықтауға, сондай-ақ олардың жеке қажеттіліктері мен даму контексін ескере отырып, оқыту тәсілдерін бейімдеуге мүмкіндік береді.

"Даму кестесі және жетістіктерді бағалау" арқылы жиналған деректерді жүйелеу үшін біз, сондай-ақ, әрбір МШ балаға құрастырылатын "даму картасын" ұсынамыз. Ол келесі ақпарат элементтерін қамтиды: даму салаларын көрсететін бөлімдер; бағдарламаның тиісті бөлімінде дамудың нақты аспектілерін көрсететін бөлімдер; тиісті саладағы нақты икемділіктері, дағдыларды немесе білімді анықтайтын оқу мақсаттары; баланың тиісті дағдыларды немесе білімді меңгеру дәрежесін көрсететін даму деңгейлері; күтілетін нәтижелерді нақтылайтын жетістік көрсеткіштері; мұғалімдерге қосымша түсініктемелер, бақылаулар және ұсыныстар болуы мүмкін ескертпелер. Бірінші және екінші жартыжылдыққа бөлу баланың оқу жылындағы өзгерістері мен даму барысын ескеруге мүмкіндік береді.

Осылайша, зерттеу Инструментариін қолданар алдында және одан кейін мектепке дейінгі білім беру бағдарламасын игеру бойынша МШ балалардың жетістіктерін бағалау нәтижелерін салыстырмалы талдауды қарастырды. "Даму және жетістіктерді бағалау кестесі" баланың дағдыларды меңгеру деңгейі туралы деректерді береді, ал "Даму картасы" бұл деректерді динамикада түсіндіруге және жүйелеуге көмектеседі. Олар бір-бірін толықтырады және әр баланың динамикасы мен дамуы туралы толық түсінік береді.

Ұсынылған құжаттарды эксперименттік тексеру үшін 2022-2023 оқу жылында Алматы қаласының "№21 санаторий-балабақшасы" КММ базасында пилоттық зерттеу жүргізілді. Бұл зерттеу тестілеуді, сауалнаманы, бақылауларды қамтыды және мектепке дейінгі топта жүргізілді, онда нормотиптік балалардан басқа, психикалық дамуы тежелген балалар да оқытылды.

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау үшін зерттеу балабақшаның күнделікті өміріне енгізілді. Күн режимі оқу жылы бойы тәрбиешілер мен балалардың өзара әрекеттесуіне мүмкіндік берді. Бағалау жылына екі рет – бірінші және екінші жартыжылдықтың басында жүзеге асырылды, бұл тәрбиешілерге оқу процесін бейімдеуге, аралық және қорытынды мониторинг жүргізер алдында зерттелетін балалардың бағдарламаны меңгеруіндегі өзгерістерді бақылауға мүмкіндік берді [21].

Зерттеуді бастамас бұрын мектепке дейінгі педагогтермен консультациялар жүргізілді, онда зерттеудің мақсаттары мен міндеттері егжей-тегжейлі қаралды, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауды жүргізу бойынша нұсқаулықтар берілді. Тәрбиешілердің айтуынша, балабақшада оқудың барлық кезеңінде психикалық дамуы тежелген балалар мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгеруде үнемі қиындықтарға тап болды. Осы кезеңде олардың дамуы оң динамикасыз қалды немесе тіпті нашарлауды көрсетті.

Эксперименттік зерттеу екі бағытта жүргізілді.

Бірінші бағыт - педагогтердің тәрбие-білім беру үдерісіндегі өзара іс-қимылы. Осы бағыт шеңберінде мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын іске асыратын тәрбиешілер мен педагогтер (қазақ тілі мұғалімі, музыка жетекшісі, дене шынықтыру нұсқаушысы) тәрбие-білім беру процесінің барынша тиімділігін қамтамасыз ету үшін тығыз ынтымақтастықта болды. Олар мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасы мазмұны контекстінде өз жұмысының ерекшелігіне сүйене отырып, "Даму кестесі мен жетістіктерді бағалау" мен "Даму картасын" қолданды. Алынған бастапқы бағалау деректері бала дамуының ағымдағы деңгейін бағдарлауға көмектесті. Диагностикалық тапсырмалар балаға күнтізбелік-тақырыптық жоспарға сәйкес тақырыпты зерделеу кезінде берілді. Зерттелетін балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, әр мұғалім бейімделген әдістерді қолданды, бұл баланың өздері оқытқан бағдарламаның бөлімдерін (бөлімше) сәтті игеруін қамтамасыз етті. Бейімделген әдістерді қолданудың тиімділігін бағалау үшін балаға диагностикалық тапсырмалар қайта берілді.

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауға мұғалімдер қосылды, олардың жұмысы мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игеру кезінде сыналатын балалардың қиындықтарымен тікелей байланысты болды. Бұл баланың оқу ерекшеліктерін егжей-тегжейлі қарастыруға, талдауға және оларды сәтті жеңу әдістерін бейімдеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер

Осы бағыттағы зерттеу келесідей жүргізілді.

Тәрбиешінің іс-әрекеті:

1) ақпарат жинау: балабақшадан тыс баланың денсаулығы, мінез-құлқы, өмір салты туралы қосымша ақпарат алу үшін ата-аналармен әңгімелер жүргізді.

2) Бақылау және өзара әрекеттесу: әртүрлі жағдайларда баланы белсенді түрде бақылап отырды: ұйымдасқан және еркін іс-әрекет процесінде, режимдік сәттерде және қоршаған әлеммен өзара әрекеттесу кезінде баланың басқалармен қалай әрекеттесетінін және оның дамуының қандай салаларына назар аударуды қажет ететінін, т. б. баланың реакциясы мен эмоцияларына назар аударды, қарым-қатынас, моторика ерекшеліктері туралы жазбалар жасады, таным, балалармен және ересектермен қарым-қатынас.

3) Бастапқы бағалау. "Даму және жетістіктерді бағалау кестесін" қолдана отырып, күнтізбелік-тақырыптық жоспарға сәйкес диагностикалық тапсырмалар жүргізді, оқу мақсатына (тапсырмаларды орындау) қол жеткізу деңгейін, оқудағы қиындықтарды анықтады. Қажет болса, баланың дамуындағы өзгерістерді және бейімделген әдістерді қолдану тиімділігін бақылау үшін диагностикалық тапсырмаларды қайта берді (5-тармақты қараңыз).

4) Талдау: диагностикалық тапсырмаларды, бақылауларды орындау нәтижелеріне талдау жүргізді, баланың күшті және әлсіз жақтарын, оның қажеттіліктері мен қиындықтарын, сондай-ақ қосымша қолдау мен дамуды қажет ететін салаларды анықтады.

5) Әдістерді бейімдеу. Бастапқы бағалау мен бақылаулардың нәтижелері негізінде "Даму картасын" жасады, баланың тапсырмаларды орындау ерекшеліктерін ескеретін бейімделген әдістер мен ойындарды қолданды.

6) Мониторинг жүргізу және талдау. Топта типтік бағдарламаның мазмұнын игеру мониторингін жүргізді [20], игеру деңгейлерін анықтады, сыналатын балалардың нәтижелерін бастапқы бағалаумен салыстырды, мониторинг және бастапқы бағалау материалдарын әдіскер мен психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мамандарына берді.

7) Педагогтермен өзара іс-қимыл: мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасы бойынша дамудың жекелеген аспектілерін іске асыратын педагогтермен (қазақ тілі мұғалімі, музыка жетекшісі және дене шынықтыру нұсқаушысы) баланың диагностикалық тапсырмаларды орындау нәтижелерін, баланың күшті және әлсіз жақтарын, оқыту ерекшеліктері мен қиындықтарын, оқыту әдістерін бейімдеу мен дараландыруды талқылады.

8) Ата-аналармен өзара іс-қимыл. Әңгімелесулер өткізді, мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгеру бойынша бастапқы бағалау мен мониторинг нәтижелерін, баланың үйде дамуы мен оқуын ынталандыру үшін бірлескен іс-қимылдарды талқылады.

Қазақ тілі мұғалімі:

1) Бақылау және өзара іс-қимыл. Қазақ тілі сабақтары барысында баланы мұқият бақылап, оның тілдік материалдармен өзара іс-қимыл ерекшеліктерін белгілеп, қазақ тілін меңгеру ерекшеліктері туралы жазбалар жасады.

2) Бастапқы бағалау және талдау. "Даму және жетістіктерді бағалау кестесін" пайдалана отырып, күнтізбелік-тақырыптық жоспарға сәйкес қазақ тілі бойынша диагностикалық тапсырмалар жүргізді, оқыту мақсатына (тапсырмаларды орындау) қол жеткізу деңгейін айқындады, бағалау нәтижелерін талдады, оқытудың қиындықтарын анықтады. Қажет болса, бейімделген әдістерді қолданудың тиімділігін бағалау үшін диагностикалық тапсырмаларды қайта берді (3 - тармақты қараңыз).

3) Әдістерді бейімдеу. Бастапқы бағалау мен бақылаулардың нәтижелері негізінде қазақ тілі бөлімі үшін "Даму картасын" жасады, баланың тапсырмаларды орындау ерекшеліктерін ескеретін бейімделген әдістер мен ойындарды қолданды.

4) Мониторинг жүргізу және талдау: топта қазақ тілі бөлімі бойынша үлгілік бағдарламаның мазмұнын меңгеру мониторингін жүргізді, меңгеру деңгейлерін айқындады, сыналатын балалар нәтижелерін бастапқы бағалаумен салыстырды, одан әрі талдау үшін тәрбиешілерге мониторинг және бастапқы бағалау материалдарын берді.

5) Тәрбиешілермен өзара іс-қимыл: баланың диагностикалық тапсырмаларды орындау нәтижелерін, баланың қазақ тілін меңгеру, оқыту әдістерін бейімдеу кезінде кездесетін ерекшеліктері мен қиындықтарын талқылады.

Музыка жетекшісінің әрекеттері:

1) Бақылау және өзара әрекеттесу. Музыкалық сабақтар барысында баланы бақылап отырды, музыкалық аспаптарды, әндерді, билерді қабылдау, ритмикалық қимылдарды орындау, т. б. ерекшеліктері туралы жазбалар жасады.

2) Бастапқы бағалау және талдау. "Даму және жетістіктерді бағалау кестесін" пайдалана отырып, күнтізбелік-тақырыптық жоспарға сәйкес музыкалық тәрбие бойынша диагностикалық тапсырмалар жүргізді, оқыту мақсатына (тапсырмаларды орындау) қол жеткізу деңгейін айқындады, бағалау нәтижелерін талдады, музыкалық тәрбие проблемаларын анықтады. Қажеттілігіне қарай бейімделген әдістер тиімділігін бағалау үшін диагностикалық тапсырмаларды қайта берді (3 - тармақты қараңыз).

3) Әдістерді бейімдеу. Бастапқы бағалау мен бақылаулардың нәтижелері негізінде музыкалық тәрбие бөлімі үшін "Даму картасын" жасады, баланың тапсырмаларды орындау ерекшеліктерін ескеретін бейімделген әдістер мен ойындарды қолданды.

4) Мониторинг жүргізу және талдау. Топта музыкалық тәрбие бөлімі бойынша үлгілік бағдарламаның мазмұнын меңгеру мониторингін жүргізді, меңгеру деңгейлерін айқындады, сыналатын балалар нәтижелерін бастапқы бағалаумен салыстырды, одан әрі талдау үшін тәрбиешілерге мониторинг және бастапқы бағалау материалдарын берді.

5) Тәрбиешілермен өзара іс-қимыл. Баланың диагностикалық тапсырмаларды орындау нәтижелерін, оқыту әдістерін бейімдеудің музыкалық тәрбиесімен байланысты ерекшеліктері мен проблемаларын талқылады.

Дене шынықтыру нұсқаушысының әрекеттері:

1) Ақпарат жинау Б.аланың физикалық даму жағдайы туралы, баланың денсаулығын сақтау мен өміріндегі қауіпсіздікке байланысты ерекшеліктер туралы ақпаратты зерттеді.

2) Бақылау және өзара іс-қимыл. Дене шынықтыру сабақтары барысында балаға бақылау жүргізді, баланың физикалық белсенділігінің ерекшеліктері туралы жазбалар жасады.

3) Бастапқы бағалау және талдау. "Даму және жетістіктерді бағалау кестесін" пайдалана отырып, күнтізбелік-тақырыптық жоспарға сәйкес дене шынықтыру бойынша диагностикалық тапсырмалар жүргізді, оқу мақсатына (тапсырмаларды орындау) қол жеткізу деңгейін айқындады, бағалау нәтижелерін талдады, дене тәрбиесі проблемаларын анықтады. Қажеттілігіне қарай бейімделген әдістерді қолданудың тиімділігін бағалау үшін диагностикалық тапсырмаларды қайта берді (4-тармақты қараңыз).

4) Әдістерді бейімдеу. Бастапқы бағалау мен бақылаулардың нәтижелері негізінде дене шынықтыру бөлімі үшін "Даму картасын" жасады, баланың тапсырмаларды орындау ерекшеліктерін ескеретін бейімделген әдістер мен ойындарды қолданды.

5) Мониторинг жүргізу және талдау: топта дене шынықтыру бөлімі бойынша үлгілік бағдарлама мазмұнын игеру мониторингін жүргізді, игеру деңгейлерін айқындады, сыналатын балалардың нәтижелерін бастапқы бағалаумен салыстырды, одан әрі талдау үшін тәрбиешілерге мониторинг және бастапқы бағалау материалдарын берді.

6) Тәрбиешілермен өзара іс-қимыл: баланың диагностикалық тапсырмаларды орындау нәтижелерін, дене тәрбиесіне байланысты ерекшеліктер мен проблемаларды, оқыту әдістерін бейімдеуді талқылап, дене жаттығулары үшін қауіпсіз жағдайларды қамтамасыз ету мәселелері бойынша кеңес берді.

Осылайша, тәрбиешілер, қазақ тілі мұғалімдері, музыкалық жетекші және дене шынықтыру нұсқаушысының бірлескен күш-жігері мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игеру бойынша кешенді бейімделген тәсілді қамтамасыз етіп, пәнге жататын балалардың неғұрлым тиімді жалпы дамуына ықпал етті.

Екінші бағыт - психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мамандарымен ынтымақтастық. Осы бағыт аясында тәрбиешілер мамандарды пәннің балаларын дамыту мен оқытуға байланысты бақылаулар мен нюанстар туралы хабардар етті, бағдарламаны игеру бағалары мен мониторингтері нәтижелерін ұсынды, оқыту әдістерін бейімдеу және психикалық дамуы тежелген балалармен өзара әрекеттесу мәселелері бойынша кеңес берді. Бұл мамандарға әр баланың даму ерекшеліктерін тереңірек және жан-жақты түсінуге, жеке қолдау бағдарламаларын жасауға мүмкіндік берді. Тәрбиешілер мен сүйемелдеу мамандарының бірлескен жұмысы білім беру процесінің сәтті бейімделуіне ықпал етті, бұл балалардың дамуы мен оқуы үшін оңтайлы жағдайлар жасауды қамтамасыз етті.

Осы бағыттағы зерттеу келесідей жүргізілді.

Тәрбиешінің іс-әрекеті:

1) - 8) (жоғарыдан қараңыз).

9) Ынтымақтастық және өзара іс-қимыл: даму мен оқытуды түзету контекстінде сыналатын балалар дамуындағы проблемалар жұмыс саласына қатысы бар мамандар (мысалы, логопед және психолог) ұсынымдарын орындайды.

Мамандардың әрекеттері:

1) Ақпарат жинау: бала туралы құжаттарды, оның психофизикалық денсаулық жағдайы туралы деректерді зерделеді, ата-аналарымен әңгімелесулер өткізеді, олардан баланы психологиялық-педагогикалық тексеруге рұқсат алды.

2) Бақылау және өзара іс-қимыл: ұйымдасқан және еркін іс-әрекет барысында, режимдік сәттерде баланың іс-әрекетін, реакциясын, мінез-құлқын, ойындары мен белсенділігін бақылап, оның дамуы туралы неғұрлым толық түсінік алу үшін өзара іс-қимыл ерекшеліктерін тіркеді.

3) Педагогикалық диагностика: жиналған ақпарат пен бақылаулар негізінде педагогикалық диагностика жүргізілді, даму ерекшеліктері, баланың ерекше білім беру қажеттіліктері мен мүмкіндіктері, дамуды қолдауды қажет ететін даму салалары анықталды.

4) Талдау және бағалау: тәрбиешіден, қазақ тілі мұғалімінен, музыка жетекшісінен, дене шынықтыру нұсқаушысынан алынған ақпаратты, оларды мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгеру деңгейін, сыналатын балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау нәтижелерін зерделеді, педагогикалық диагностиканың, мектепке дейінгі бағдарламаны меңгеру мониторингінің (алдыңғы және ағымдағы) нәтижелерін талдады.

5) Жеке бағдарламаны әзірлеу және іске асыру: жиналған деректер негізінде МШ балаларға арналған жеке даму бағдарламасын әзірледі, бейімделген әдістер мен тәсілдерді пайдалана отырып, жеке сабақтар өткізді.

6) Педагогтермен өзара іс-қимыл: психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің мазмұнын талқылап, сыналатын балалардың дамуы мен оқуын түзету бойынша кеңестер мен ұсыныстар берді.

7) Ата-аналармен өзара іс-қимыл: педагогикалық диагностика мен бағалау нәтижелерін талқылау, кеңес беру және баланың дамуы мен оқуы үшін барабар жағдай жасауға көмектесу арқылы отбасылық ортада қолдауды қамтамасыз ету бойынша ұсыныстар беру.

Талқылау

2022-2023 оқу жылында Алматы қаласының "№21 санаторий-балабақшасы" КММ-де өткізілген ұсынылған құжаттарды эксперименттік тексеру нәтижелері олардың жоғары тиімділігін растады:

- мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игеру контекстінде МШ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін дәл және сенімді бағалау, сондай-ақ дамудың әртүрлі салаларындағы жетістіктер динамикасын анықтау;

- МШ балалармен жұмыс істеудің жеке тәсілдері мен стратегияларын әзірлеу үшін жеткілікті ақпарат беру, қолдауды қажет ететін салаларды анықтау және жақсы нәтижеге жету үшін әдістерді ұсыну;

- ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауды мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын меңгеруге мониторинг жүргізу, оқу жылы ішінде дамуды бағалау және қажет болған жағдайда қолдау мен оқытуды түзету үшін негіз ретінде пайдалану.

Қорытынды

Осылайша, мектепке дейінгі педагогтердің, атап айтқанда, тәрбиешілердің мамандармен ынтымақтастығы МШ балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу процесіне қатысуды жандандыруға мүмкіндік берді. Бұл ынтымақтастық мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын игеру процесін қолдау мақсатында МШ балаларға арнайы әзірленген жаңа технологиялар мен әдістемелерді инклюзивті бағыттағы мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының практикасына әкеледі деп санаймыз.

Жүргізілген эксперименттік зерттеу МШ балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау құралдарын қолдану іс жүзінде айтарлықтай практикалық құндылыққа ие екенін және мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту бағдарламасын табысты игеруге оң әсер ететінін растады. Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының қызметіне біз әзірлеген ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау құралдарын енгізу инклюзивті білім беру сапасын арттыру және МШ балалардың жан-жақты дамуы үшін оңтайлы жағдайлар жасау бағытында маңызды қадам бола алады.

Бұл зерттеуді одан әрі дамыту үшін қатысушылар, соның ішінде әртүрлі бұзылыстары бар балалар үлгісін кеңейту ұсынылады. Сондай-ақ, балалар әр санатының нақты қажеттіліктерін дәлірек анықтау үшін алынған мәліметтерді талдауды тереңдеткен жөн.

Әдебиеттер тізімі

1. Сайт АИБД ҰҒПО //www.special-edu.kz
2. Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
3. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000137>
4. Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 6 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026513>
5. Организационно-методические основы педагогической поддержки детей с особыми образовательными потребностями в дошкольных организациях образования: Метод. рекомендации / Г.М. Коржова, Вишневская Т.А., Баймуратова А.Т., Завалишина О.В. – Алматы: ННПЦ РСИО, 2020. – 68 с.
6. Баймуратова А.Т., Дербисалова Г.С. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательном детском саду. Часть 1. Ситуационный анализ состояния коррекционно-педагогической поддержки детей с особыми образовательными потребностями в дошкольных общеобразовательных организациях Республики Казахстан: Метод. рекомендации. – Алматы, 2022. – 48 с.
7. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: Метод. рекомендации. – Алматы, 2019. – 118 с.
8. Алехина, С.А. Организация образовательного процесса для детей с ограниченными возможностями здоровья в детском саду: Сб. метод. рекомендаций / под ред. Е.В. Самсоновой. – М.: МГППУ, 2014. – 203 с.
9. Козырева О.А. Особенности и специфика образовательных потребностей детей с ограниченными возможностями здоровья // Современная наука. Актуальные проблемы теории и практики. – 2014. – №9-10. – С.33-37. – Серия «Гуманитарные науки».
10. Денискина В.З. Особые образовательные потребности детей с нарушением зрения // Дефектология. – 2012. - №6. – С.17-24.

11. Самсонова, Е.В. Организация образовательного процесса для детей с ограниченными возможностями здоровья в детском саду: Сб. метод. рекомендаций / под ред. Е.В. Самсоновой. – М.: МГППУ, 2014. – 203 с.
12. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте. – М.: Академия, 2001. – 160 с.
13. Левченко И.Ю., Гусейнова А.А., Сатари В.В., Петровичева Ю.Ю. Технологии определения особых образовательных потребностей детей дошкольного возраста с нарушениями опорно-двигательного аппарата. – М., 2022.
14. Левченко И.Ю., Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика. – М.: Академия, 2013. – 336 с.
15. Korobeynikov I.A., Babkina N.V. Students with Special Needs and Disabilities: Predicting the Psychosocial Development in a Modern Educational Environment. *Clinical Psychology and Special Education*. 2021, vol. 10, no. 2, pp. 239–252.
16. Психолого-педагогическая диагностика детей раннего и дошкольного возраста: Метод. рекомендации под ред. Е.А. Стребелевой. – М.: Просвещение, 2004. – 164 с.
17. Артемьева Т.В. Методы диагностики нарушений развития детей дошкольного возраста. – Казань: Отечество, 2013. – 142 с.
18. Ерсарина А.К. Система комплексной оценки проблем психосоциального развития детей раннего возраста: Метод. рекомендации. – Алматы: ННПЦ КП, 2017.
19. Ерсарина А.К. Психолого-педагогическая диагностика нарушений сенсомоторного развития детей дошкольного возраста: Метод. рекомендации. – Алматы: ННПЦ КП, 2017.
20. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын бекіту туралы ҚР БҒМ 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 4 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026618>
21. Үлгілік оқу бағдарламасының мазмұнын игеру бойынша балалардың біліктері мен дағдыларының дамуына мониторинг жүргізу бойынша: Әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2017.

References

1. National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education/ Official website: www.special-edu.kz
2. Bilim turaly Kazakhstan Respublikasynyn 2007 zhylygy 27 shildedegi № 319 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 27, 2007 No. 319 “On education” // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319> [in Kazakh]
3. Mektepke dejingi tərbiyeleu men oқыtudy damytu modelin bekіtu turaly Қазақстан Respublikasy Ykimetiniң 2021 zhylyғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 15, 2021 No. 137 on approval of the model for the development of preschool education and training] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000137> [in Kazakh]
4. Bilim beru ұйымдарында psihologiyalyқ-pedagogikalық қолдап отыру қағидаларын bekіtu turaly Қазақстан Respublikasy Bilim zhәне ғылым ministriniң 2022 zhylyғы 12 қаңтардағы № 6 бұйрығы [Order of the minister of Education and science of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2022 No. 6 on approval of the rules for psychological and pedagogical support in educational organizations] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026513> [in Kazakh]
5. Organizacionno-metodicheskie osnovy pedagogicheskoy podderzhki detej s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami v doshkol'nyh organizacijah obrazovaniya: Metod. rekomendacii [Organizational and methodological foundations of pedagogical support for children with special educational needs in preschool educational organizations: Method.recommendations / G.M. Korzhova, Vishnevskaya T.A., Baymuratova A.T., Zavalishina O.V. – Almaty: NNPC RSIO, 2020. 68 p.] [in Russ.]
6. Baimuratova A.T., Derbisalova G.S. Psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie detej s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami v doshkol'nyh obshcheobrazovatel'nyh organizacijah Respubliki Kazahstan: Metod.rekomendacii [Psychological and pedagogical support of children with special educational needs in a comprehensive kindergarten. Part 1. Situational analysis of the state of correctional and pedagogical support for children

with special educational needs in preschool educational organizations of the Republic of Kazakhstan: Method. Recommendations]. Almaty, 2022. 48 p. [in Russ.]

7. Eliseeva I.G., Ersarina A.K. Psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie detej s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostryami v obshcheobrazovatel'noj shkole: Metod. rekomendacii [Psychological and pedagogical support of children with special educational needs in a comprehensive school: Method. Recommendations]. Almaty, 2019. 118 p. [in Russ.]

8. Alyokhina S.A. Organizaciya obrazovatel'nogo processa dlya detej s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya v detskom sadu: Sb. metod. rekomendacij [Organization of the educational process for children with disabilities in kindergarten: Collection method. Recommendations] / edited by E.V. Samsonova. M.: MGPPU, 2014. 203 p. [in Russ.]

9. Kozyreva O.A. Osobennosti i specifika obrazovatel'nyh potrebnostryej detej s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya //Sovremennaya nauka. Aktual'nye problemy teorii i praktiki [Features and specifics of educational needs of children with disabilities //Modern science. Actual problems of theory and practice. 2014. №9-10. pp.33-37. Series "Humanities"] [in Russ.]

10. Deniskina V.Z. Osobyje obrazovatel'nye potrebnosti detej s narusheniem zreniya [Special educational needs of children with visual impairment] //Defectology. 2012. No. 6. pp.17-24. [in Russ.]

11. Samsonova E.V. Organizaciya obrazovatel'nogo processa dlya detej s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya v detskom sadu: Sb. metod. rekomendacij [Organization of the educational process for children with disabilities in kindergarten: Collection of method. Recommendations] / edited by E.V. Samsonova. M.: MGPPU, 2014. 203 p. [in Russ.]

12. Semenovich A.V. Nejropsihologicheskaya diagnostika i korrekciya v detskom vozraste [Neuropsychological diagnostics and correction in childhood]. M.: Academia, 2001. 160 p. [in Russ.]

13. Levchenko I.Yu., Guseinova A.A., Satari V.V., Petrovicheva Yu.Yu. Tekhnologii opredeleniya osobyh obrazovatel'nyh potrebnostryej detej doshkol'nogo vozrasta s narusheniyami oporno-dvigatel'nogo apparata [Technologies for determining the special educational needs of preschool children with disorders of the musculoskeletal system]. M., 2022 [in Russ.]

14. Levchenko I.Yu., Zabramnaya S.D. Psihologo-pedagogicheskaya diagnostika [Psychological and pedagogical diagnostics]. M.: Academia, 2013. 336 p. [in Russ.]

15. Korobeynikov I.A., Babkina N.V. Students with Special Needs and Disabilities: Predicting the Psychosocial Development in a Modern Educational Environment Clinical Psychology and Special Education 2021, vol. 10, no. 2, pp. 239–252 [in Russ.]

16. Psihologo-pedagogicheskaya diagnostika detej rannego i doshkol'nogo vozrasta [Psychological and pedagogical diagnostics of children of early and preschool age] Method. recommendations edited by E.A. Strebeleva. M.: Prosveschenie, 2004. 164p. [in Russ.]

17. Artemyeva T.V. Metody diagnostiki narushenij razvitiya detej doshkol'nogo vozrasta [Methods of diagnostics of developmental disorders of preschool children]. Kazan: Otechestvo, 2013. 142 p. [in Russ.]

18. Ersarina A.K. Sistema kompleksnoj ocenki problem psihosocial'nogo razvitiya detej rannego vozrasta: Metod. rekomendacii [System of complex assessment of problems of psychosocial development of young children. Method. recommendations]. Almaty: NNPC KP, 2017 [in Russ.]

19. Ersarina A.K. Psihologo-pedagogicheskaya diagnostika narushenij sensomotornogo razvitiya detej doshkol'nogo vozrasta: Metod. rekomendacii [Psychological and pedagogical diagnostics of disorders of sensorimotor development of preschool children. Method. recommendations]. Almaty: NNPC KP, 2017 [in Russ.]

20. Erekshe bilim beru qazhettilikterin bafalau qaridalaryn bekitu turaly QR BFM 2022 zhylfy 12 qaqtarda fy № 4 byjryfy [Order of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2022 No. 4 on approval of the rules for assessing special educational needs] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026618> [in Kazakh]

21. Ylgilik oqu bafdarlamasynyh mazmynyn igeru bojnynsha balalardyh bilikteri men dafdyларыnyh damuyna monitoring zhyrgizu bojnynsha: Adistemelik ysynymdar [Monitoring the development of skills and abilities of children in mastering the content of the standard curriculum: methodological recommendations. Astana, 2017 [in Kazakh].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Баймуратова Алуа Түлегеновна – п.ғ.к., Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығының аға әдіскері. Мекенжайы: Қазақстан, 050008, Алматы қ., Байзақов көшесі, 273 а; baimurat_alua@mail.ru

Досбол Перизат Бактыбайқызы – Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығының педагог-экспериментаторы. Мекенжайы: Қазақстан, 050008, Алматы қ., Байзақов көшесі, 273 а; piro_9696@mail.ru

Сабралиева Гүлден Есболовна – №21 санаториялық бөбекжай-балабақшасының логопед-дефектологы. Мекенжайы: Қазақстан, 050012, Алматы қ., Шарипов көшесі, 71А; gulden.sabralieva@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Баймуратова Алуа Түлегеновна – к.п.н., старший методист Национального научно-практического центра развития специального и инклюзивного образования. Адрес: Казахстан, 050008, г.Алматы, ул. Байзакова, 273 а; baimurat_alua@mail.ru

Досбол Перизат Бактыбайқызы – педагог-экспериментатор Национального научно-практического центра развития специального и инклюзивного образования. Адрес: Казахстан, 050008, г.Алматы, ул. Байзакова, 273 а; piro_9696@mail.ru

Сабралиева Гүлден Есболовна – логопед-дефектолог санаторного ясли-сада №21. Адрес: Казахстан, 050012, г.Алматы, ул. Шарипова, 71А; gulden.sabralieva@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Alua T. Baimuratova – Cand. Sci. (Pedagogy), Senior methodologist of the National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education. Address: Kazakhstan, 050008, Almaty, Baizakov str., 273 a; baimurat_alua@mail.ru

Perizat B. Dosbol - experimental teacher at the National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education. Address: Kazakhstan, 050008, Almaty, Baizakov str., 273 a; piro_9696@mail.ru

Gulden E. Sabralieva – speech therapist-defectologist of sanatorium nursery-garden No. 21. Address: Kazakhstan, 050012, Almaty, Sharipov str., 71A; gulden.sabralieva@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 31.08.2023
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 25.09.2023

ТАКСОНОМИЯ БЛУМА И КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

М. О. Кабышева

Казахский национальный женский педагогический университет

г. Алматы, Казахстан

kabysheva.m@qyzpu.edu.kz

Аннотация

Статья анализирует и сравнивает традиционную и пересмотренную таксономию Блума, фокусируясь на когнитивном домене и, в частности, на знании. Предлагается к рассмотрению двумерная модель пересмотренной таксономии Блума, так как сейчас в казахстанском образовании сложилась интересная ситуация – иерархия когнитивных навыков используется из классической таксономии, при этом концепция активных глаголов применяется уже из пересмотренной. Мы считаем, что необходимо в таком случае полностью использовать пересмотренный концепт, и в статье приводится пример матрицы для формулирования образовательных целей. Особое внимание уделяется когнитивному навыку применения, который некоторые классифицируют как низший уровень мышления, в то время как другие считают его высшим. В статье высказывается мнение, что этот навык является переходным, переключаясь с обоими уровнями. Кроме того, в статье исследуется взаимосвязь между критическим мышлением и таксономией Блума в контексте подготовки учителей. Рассматривается, как использование таксономии Блума может способствовать развитию критического мышления у будущих педагогов, какие преимущества это может иметь в образовательной практике. Статья позволяет лучше понять эволюцию таксономии и описания когнитивных навыков и способностей, представленных в таксономии Блума, их роль в формировании компетентных учителей с умением критически мыслить и эффективно применять знания в учебной среде.

Ключевые слова: таксономия Блума, результаты обучения, образовательные цели, когнитивные способности, мышление, критическое мышление, восприятие

БЛУМ ТАКСОНОМИЯСЫ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ СЫНИ ОЙЛАУ

М. О. Кабышева

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан

kabysheva.m@qyzpu.edu.kz

Мақала когнитивті доменге, атап айтқанда білімге назар аудара отырып, Блумның дәстүрлі және қайта қаралған таксономиясын талдайды және салыстырады. Блумның қайта қаралған таксономиясының екі өлшемді моделін қарастыру ұсынылады, өйткені қазір қазақстандық білім беруде қызықты жағдай қалыптасқан-когнитивтік дағдылардың иерархиясы классикалық таксономиядан пайдаланылады, бұл ретте Белсенді етістіктер тұжырымдамасы қайта қаралған ретінде қолданылады. Бұл жағдайда қайта қаралған тұжырымдаманы толығымен қолдану қажет деп санаймыз және мақалада білім беру мақсаттарын тұжырымдау үшін матрицаның мысалы келтірілген. Қолданудың когнитивті дағдыларына ерекше назар аударылады, оны кейбіреулер ойлаудың төменгі деңгейіне жатқызады, ал басқалары оны жоғары деп санайды. Мақалада бұл дағды өтпелі, екі деңгейге де сәйкес келеді деген пікір бар. Сонымен қатар, мақалада мұғалімдерді даярлау контексінде сыни ойлау мен Блум таксономиясы арасындағы байланыс қарастырылады. Блум таксономиясын қолдану болашақ тәрбиешілерде сыни ойлауды қалай дамыта алатындығы және оның білім беру тәжірибесінде қандай артықшылықтары болуы мүмкін екендігі қарастырылады.

Мақала таксономияның эволюциясын және Блум таксономиясында ұсынылған танымдық дағдылар мен қабілеттерді сипаттауды, олардың білімді оқу ортасында сыни ойлау және тиімді қолдану қабілетімен құзыретті мұғалімдерді қалыптастырудағы рөлін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Блум таксономиясы, оқу нәтижелері, білім беру мақсаттары, танымдық қабілеттер, ойлау, сыни ойлау, қабылдау

BLOOM'S TAXONOMY AND CRITICAL THINKING IN TEACHER EDUCATION

Mariya O. Kabysheva

Kazakh National Women's Teacher Training University

Almaty, Kazakhstan

kabysheva.m@qyzpu.edu.kz

The article analyzes and compares Bloom's traditional and revised taxonomy, focusing on the cognitive domain and, in particular, on knowledge. A two-dimensional model of Bloom's revised taxonomy is proposed for consideration, since an interesting situation has developed in Kazakhstan education now - the hierarchy of cognitive skills is used from the classical taxonomy, while the concept of active verbs is already used from the revised one. We believe that it is necessary in this case to fully use the revised concept, and the article provides an example of a matrix for formulating educational goals. Particular attention is paid to the cognitive skill of application, which some classify as the lowest level of thinking, while others consider it the highest. The article suggests that this skill is transitional, echoing both levels. In addition, the article explores the relationship between critical thinking and Bloom's taxonomy in the context of teacher training. It is considered how the use of Bloom's taxonomy can contribute to the development of critical thinking in future teachers, and what advantages this may have in educational practice. The article provides a better understanding of the evolution of the taxonomy and descriptions of cognitive skills and abilities presented in Bloom's taxonomy, their role in the formation of competent teachers with the ability to think critically and effectively apply knowledge in the learning environment.

Key words: Bloom's taxonomy, learning outcomes, educational goals, cognitive abilities, thinking, critical thinking, perception

Введение

Литературный обзор истории таксономии

Идея этой классификационной системы возникла на неофициальной встрече экзаменаторов колледжей, которые присутствовали на съезде Американской психологической ассоциации в 1948 году в Бостоне. На этой встрече возник интерес к созданию теоретических рамок, которые могли бы упростить общение между экспертами в области образования и тестирования. Участники считали, что такие рамки могли бы содействовать обмену учебными материалами и идеями о тестировании, а также стимулировать исследования в области экспертизы и взаимосвязи между экзаменаторами и образованием. После тщательных обсуждений участники согласились с тем, что наилучшей основой для этой теоретической структуры могли бы стать образовательные цели, так как они служат основой для разработки учебных программ и тестов и являются отправной точкой для большей части исследований в сфере образования. После этого большой группой ученых началась разработка иерархии, которая собирала обширную обратную связь, и впервые справочник по образовательным целям был представлен формально на Симпозиуме в Чикаго в августе 1951 года. Окончательный вариант таксономия приобрела в

публикации 1956 года "Таксономия образовательных целей: классификация образовательных задач", состоящей из трех частей. Первая посвящена когнитивному домену и была представлена Б. Блумом, с именем которого все домены ассоциируются, вторая – аффективному домену, а третья - психомоторному. Далее в статье речь идет о когнитивном домене, который получил название по фамилии представившего ее ученого Блума.

Цель таксономии Блума - обеспечить структурированный и систематический подход к обучению и оценке знаний и навыков. Стоит заметить, что в оригинальном издании 1956 года знаменитая пирамидальная иерархическая структура таксономии отсутствует, а автор после перечисления генеральных классов пишет, что "хотя можно представить себе эти основные классы в нескольких различных вариантах, настоящий, как нам представляется, представляет собой нечто вроде иерархического порядка различных классов целей" [1].

Материалы и методы

Для того, чтобы понять как именно критическое мышление и таксономия Блума связаны необходимо внимательно проанализировать какие смыслы закладывались в оригинальной и пересмотренной таксономии Блума, как эти структуры могут быть использованы образовательном процессе.

Когнитивный домен. Знание

В таксономии Блума 1956 года знания в общеизвестной пирамидальной схеме, лежат в основании и определяются так: «знание включает в себя воспоминание о специфике и универсалиях, воспоминание о методах и процессах или воспоминание о шаблоне, структуре или обстановке», при этом, непосредственно в книге оно отделено от остальных кластеров в отдельный, включающий в себя следующие подкатегории:

- знания специфики, т.е. воспроизведения небольших изолированных единиц информации, которые находятся на очень низком уровне абстракции;
- знания терминологии, т.е. специальных вербальных и невербальных символов специфических фактов, т.е. знание дат, событий, персон, мест и т.д.;
- знания путей и средств работы со спецификой, т.е. знание способов организации, изучения, суждения и критики. Это включает в себя методы исследования, хронологические последовательности и стандарты суждений в области, а также модели организации, с помощью которых определяются и внутренне организуются сами области;
- знания условностей, т.е. знание характерных способов трактовки и представления идей и явлений;
- знания тенденций и последовательностей, т.е. знание процессов, направлений и движения явлений во времени;
- знания классификаций и категорий, т.е. знание классов, множеств, подразделений и механизмов, которые считаются фундаментальными для данной предметной области;
- знания критериев, т.е. знание критериев, по которым проверяются и оцениваются принципы, мнения и поведение.
- знания методологии, т.е. методы, техники и процедуры, необходимые для определенной предметной области, а также тех, которые используются в изучении конкретных проблем и явлений;
- знания в области универсалий и абстракции, т.е. знание генеральных схем и паттернов, с помощью которых возникают явления. Это наивысший уровень абстракции и сложности;
- знания принципов и генерализации, т.е. знание частных абстракций, которые обобщают наблюдения за явлениями;

- знания теорий и структур, т.е. знание совокупности принципов и обобщений сочетается с их взаимосвязями, которые представляют собой ясное, всестороннее и систематическое представление о сложном явлении, проблеме или области [1].

Следующий кластер, в который входят остальные уровни, которым оперирует таксономия Блума, называется способности и навыки.

В оригинальной таксономии, на второй ступени располагается *понимание*, или по-другому *осмысление*, выраженное английским словом “comprehension”, и указание на этот термин не случайно, так как в пересмотренной таксономии на этой же ступени уже используется хорошо понятное и известное даже далеким от английского языка людям слово “understanding”. Этот уровень по описанию авторов “относится к такому типу понимания или восприятия, при котором человек знает, о чем сообщается, и может использовать передаваемый материал или идею, не обязательно связывая их с другими материалами или видя их наиболее полные последствия”. Понимание включает в себя интерпретацию, экстраполяцию и трансляцию.

Применение относится к «использованию абстракций в частных и конкретных ситуациях». То есть ожидается, что обучающийся сможет применять полученные знания не только для выполнения шаблонных операций, но и в новом, незнакомом контексте. *Анализ* описывается как «разбивка коммуникации на составные элементы или части таким образом, чтобы прояснилась относительная иерархия идей и/или отношения между выраженными идеями, стали явными» и представлен подклассами анализа элементов, взаимосвязей и организационных принципов.

Синтез включает в себя «соединение элементов и частей так, чтобы сформировать единое целое». Часто эта категория способностей и навыков остается не освещенной в результатах обучения, поэтому имеет смысл остановиться на ней подробнее. Создание уникальных коммуникаций — это первый навык, который описывается как развитие коммуникации, в которой субъект пытается передать идеи, чувства и/или опыт другим, то есть, способен эффективно передавать идеи или делиться личным опытом устно и письменно. Второй подкласс это - разработка плана или предполагаемого набора операций. Обучающийся должен уметь составлять план, который соответствует требованиям задания, предлагать способы проверки гипотез и планировать собственное обучение на более высоком уровне развития навыка. Вывод множества абстрактных отношений — это когнитивный навык очень высокого порядка, достигается при развитии набора абстрактных отношений, классификации или объяснения конкретных данных или явлений, либо дедуктивных предложений и отношений из набора основных предложений или символических представлений. На этом уровне обучающийся способен самостоятельно формулировать гипотезы. Последний навык, или способность, о которой говорится в традиционной Таксономии Блума, это оценка, которая порождает суждения о ценности материала и методов для заданных целей.

Помимо помощи в разработке образовательных программ и улучшения коммуникации между участниками образовательного процесса, авторы заявляли, что использование таксономии в качестве вспомогательного средства должно помочь в разработке точного определения и классификации таких расплывчато определенных терминов, как «мышление» и «решение проблем», что позволило бы группам учебных заведений обнаруживать сходства и различия между целями их различных учебных программ. Эта идея получила продолжение в понятии мышления высшего (англ. Higher-Order Thinking Skills (HOTS)) и низшего порядков (Lower Order Thinking Skills (LOTS)) которые, вероятнее всего, появились в ходе реформы системы образования в конце 70-х начале 80-х годов XX века [2].

Навыки мышления низшего порядка — это основные качества, которые человек развивает по мере роста, например: Наблюдение, Запоминание, Понимание. Согласно категоризации навыков мышления по таксономии Блума, знание, понимание и применение являются навыками низшего порядка. Навыки мышления высшего порядка — это мыслительные процессы, которые помогают осмысливать и анализировать входящую информацию и продуцировать новую. Критическое мышление является одним из примеров этих навыков, а также синтеза и метапознания. При этом мы склонны все же считать, что применение можно категорировать как переходный навык, потому что применение знаний к знакомым и незнакомым, плохо структурированным задачам требует разной затраты когнитивных ресурсов, а использование знаний и понимания к различным контекстам для решения задач и вовсе креативная задача. Традиционная таксономия Блума не делает фокуса на глаголах, она категоризирует все цели на два больших кластера – знания и возможности/навыки, о чем прямо говорится на протяжении всей книги. И цель обучения, по рекомендации Блума, нужно строить соответственно: обучающийся должен знать что-то, быть способным сделать что-то или иметь какой-то навык.

Пересмотренная таксономия Блума

Пересмотренная таксономия Блума представляет собой обновленную и расширенную версию, которая была разработана Дэвидом Крутолом и Лорой Андерсон в 2001 году. Эта пересмотренная версия была создана для более точного отражения современных образовательных практик и включения более широкого спектра умений, включая цифровые и информационные навыки. Пересмотренная таксономия усложняется, знания выделены в отдельное измерение, а существительные в наименовании категорий навыков заменены на глаголы. Это позволяет лучше охарактеризовать глубину и широту каждой категории и отвечает на вопрос “что должен уметь делать студент после достижения результата обучения?”. Кроме того, категория синтеза поменялась местами с оценкой и была переименована в “создавать”.

На наш взгляд, на данный момент в образовании Казахстана сложилась парадоксальная ситуация: концепция активных глаголов принята из пересмотренной таксономии Блума, при этом иерархия целей осталась из оригинального варианта 1956 года. И таксономия задумывалась как облегчающая взаимодействие между участниками образовательного процесса, при этом две таксономии, обе получившие широкое распространение, несколько усложнили коммуникацию.

Пересмотренная таксономия Блума обращает больше внимания на активное и

Рисунок 1. Сравнение Иерархии образовательных целей по таксономии Блума 1956 г. и пересмотренной таксономии Блума 2001 г. Источник: автор

творческое мышление, что делает ее более современной и применимой к современным образовательным потребностям. Эта пересмотренная версия помогает преподавателям и обучающимся более точно определить цели обучения и оценки на разных уровнях сложности. К тому же пересмотренная таксономия Блума способна помирить постоянное противостояние между качественными предметными знаниями и софт-скиллами. Учитывая, что пересмотренная таксономия Блума является уже двумерной моделью, становится проще планировать образовательные цели.

Знание, как и в оригинальной таксономии Блума 1956 года, не просто описывается отдельно, оно образует новое измерение. Таким образом таксономия Блума эволюционирует из одномерной в двумерную.

Измерение знаний представлено четырьмя основными типами знаний (в оригинальной таксономии их одиннадцать).

Фактуальные знания – это основные элементы, которые должны знать студенты для ознакомления с дисциплиной или решения задач по ней. Характеризуется наличием в содержании терминологии, специализированных символов, формируется словарный запас, атрибутированный именно этой дисциплине, обучающиеся знают конкретные детали и элементы, присущие изучаемой области.

Концептуальные знания представляет собой взаимосвязь между основными элементами в рамках более крупной структуры, позволяющая им функционировать вместе. Например, такой результат обучения достигается, когда обучающийся способен назвать (воспроизвести) закон сохранения массы, теорему Пифагора, теорию эволюции, геологические периоды, формы собственности и др.

Процедурные знания включают в себя знания как что-то делать, методы исследования и критерии использования навыков, алгоритмов, приемов и методов. К этому типу знаний можно отнести алгоритм решения квадратных уравнений, проведения лабораторного опыта, анализа текста. При высоком уровне развития данного типа знаний обучающиеся определяют, когда использовать соответствующие процедуры.

Метакогнитивное знание требует значительного умения абстрактно мыслить, это знание познания в целом, а также осознание и знание собственного познания. Этот тип знаний можно назвать стратегическим, предполагающим знания эвристики, когнитивных требований для выполнения конкретной задачи. Обучающийся способен рефлексировать, т.е. заниматься самопознанием, осознанием собственного уровня знаний [3].

Измерение познавательного процесса. Как и в оригинальной таксономии, имеется шесть уровней измерения познавательного процесса.

Пересмотренная таксономия Блума включает следующие уровни когнитивных навыков (в порядке возрастания сложности):

- *Помнить* - извлекать соответствующие знания из долговременной памяти. Этот уровень соответствует уровню "Знание" в исходной таксономии Блума. Студенты способны воспроизводить информацию, факты и понятия.

- *Понимать* - создавать смысл из обучающей информации, включая устную, письменную и графическую коммуникацию. Этот уровень соответствует уровню "Понимание" или восприятие в исходной таксономии. Здесь студенты не только помнят информацию, но и способны объяснить ее, интерпретировать и сравнивать.

- *Применять* - осуществлять использование в данной ситуации. Этот уровень аналогичен уровню "Применение" в исходной таксономии. Студенты могут использовать свои знания для решения конкретных задач.

- *Анализировать* - делить материал на составляющие и определение, как части соотносятся друг с другом и с общей структурой или назначением. Этот уровень соответствует уровню "Анализ" в исходной таксономии. Здесь студенты разбирают информацию на составные части, выявляют закономерности и связи.

- *Оценивать* - делать суждения на основе критериев и стандартов. Этот уровень аналогичен уровню "Оценка" в исходной таксономии. Студенты могут делать оценку и принимать решения на основе анализа информации и аргументации.

- *Создавать* - объединять элементы, чтобы сформировать согласованное или функциональное целое. Реорганизовать элементы в новый шаблон или структуру. Этот уровень соответствует уровню "Синтез" в исходной таксономии. Здесь студенты могут создавать новые идеи, продукты и концепции [3].

В таблице 1 представлена адаптация из книги.

Таблица 1. Соотношение наименований уровней пересмотренной таксономии Блума и активных глаголов

Категории	Когнитивные процессы	Альтернативное название (Активные глаголы)
Помнить	Признание повторение	Идентифицировать Получать
Понимать	Устный перевод Пример Классификация Подведение итогов вывод Сравнение Объяснение	Уточнять; перефразировать; Представлять; Перевод; Иллюстрировать; Создать экземпляр; Категоризировать; Включить; Абстрагировать; Обобщить; Заключить; Экстраполировать; Интерполировать; Предсказывать; Сопоставлять; Строить
Применять	Выполнением Реализация	Проводить; Использовать;
Анализировать	Дифференциация; Организация; Атрибуция;	Различать; Фокусировать; Выбирать; Искать; Согласовывать; Интегрировать; Определять; Анализировать; Структурировать; Деконструировать;
Оценивать	Проверка; Критика;	Координировать; Обнаруживать; Осуществлять Мониторинг; Тестировать; Судить;
Создавать	Генерирование; Планирование; Производство;	Выдвигать гипотезы; Проектировать; Строить

Таким образом, авторы предлагают использовать матрицу для расположения образовательных целей или результатов обучения. Это представляется очень логичным, предоставляющим большую свободу для преподавателя.

Результаты и их обсуждение

Таблица 2. Пример расположение образовательных целей согласно пересмотренной таксономии Блума

	Помнить	Понимать	Применять	Анализировать	Оценивать	Создавать
Фактуальные				Цель 2		
Концептуальные		Цель 1				
Процедурные					Цель 3	
Метакогнитивные						

Применение - промежуточный навык?

Применение знаний, часто рассматриваемое как навык низшего порядка, обозначает способность использовать информацию или навыки в конкретных ситуациях без необходимости глубокого анализа, синтеза или критического мышления. В данном тексте мы разберем, почему применение обычно считается навыком низшего порядка и важно ли это различие.

Применение, или применительный навык, представляет собой способность использовать изученную информацию в конкретных практических ситуациях. Это может включать в себя решение конкретных задач, применение определенных процедур или выполнение рутинных действий на основе предварительно усвоенных знаний. Примерами могут служить решение уравнения, написание письма, анализ текста по известным правилам, или даже вождение автомобиля по известным правилам дорожного движения.

Теперь рассмотрим, почему применение обычно рассматривается как навык низшего порядка:

- **Механическое выполнение:** применение, как правило, подразумевает выполнение действий по шаблону или стандартным процедурам. Это может быть механическим процессом, который не требует глубокого анализа или творческого мышления.
- **Ограниченная обработка информации:** при применении информации человек обычно не вдается в глубокий анализ или интерпретацию данных. Он просто использует существующие знания для выполнения конкретной задачи.
- **Минимальное критическое мышление:** применение не обязательно включает в себя оценку или критическое мышление. Человек может выполнять действия по инструкции, не задаваясь вопросами о целесообразности или эффективности этих действий.
- **Ограниченная адаптация:** в большинстве случаев применение знаний не требует адаптации к новым или изменяющимся условиям. Человек использует знания в известном контексте, не изменяя их существенно.

Рассмотрим аргументы, в которых применение может быть навыком высшего порядка.

- **Совокупность знаний:** Для успешного применения информации человек должен не только знать факты, но и уметь анализировать и оценивать их с учетом конкретной ситуации. Это требует высокой степени интеллектуальной обработки информации [4].

- Решение сложных задач: В реальной жизни часто приходится сталкиваться с ситуациями, которые не могут быть решены просто повторением знаний из учебника. Применение навыков высшего порядка, таких как анализ, синтез и оценка, помогает решить сложные задачи.[5]

- Контекстуальное мышление: Применение требует способности учитывать контекст и адаптировать знания и навыки к конкретным обстоятельствам. Это подразумевает гибкость и способность видеть более широкую картину.

- Принятие обоснованных решений: Применение знаний и навыков для принятия обоснованных решений является высшей ступенью умственной деятельности. Это включает в себя анализ альтернатив, оценку последствий и выбор наиболее подходящего варианта.

- Творческое мышление: в некоторых случаях, особенно в искусстве, науке и инновациях, применение знаний и навыков может потребовать творческого подхода. Это включает в себя способность генерировать новые идеи и решения на основе имеющихся знаний.[6]

- Контроль над процессом: Применение также включает в себя способность контролировать процесс и корректировать его по мере необходимости. Это требует метакогнитивных навыков, которые позволяют человеку следить за своим мышлением и действиями [7].

Таким образом, применение следует все же категоризировать как навык обладающий смешанными свойствами. В процессе подготовки статьи так и не была найдена информация или принцип, по которому было произведено разделение на мыслительные навыки высшего и низшего порядков, поэтому, можно предположить, что разделение носит формальный характер. Более того, авторы пересмотренной таксономии Блума указывают, что навыки критического мышления «вшиты» в категорию «понимание», которая в соответствии с формальной классификацией относится к навыкам низшего порядка. Поэтому, можно предположить, что структура таксономий носит как иерархический характер – безусловно, освоение нового навыка сложнее, чем предыдущего, так и холистический. Поэтому использование матрицы пересмотренной таксономии для разработки образовательных целей представляется нам лучше отвечающим современной мировой философии конструктивизма в образовании.

Критическое мышление и таксономия Блума

Критическое мышление определено относится к навыкам мышления высшего порядка. Критическое мышление, будучи неотъемлемой частью навыков высшего порядка, выражается в способности рационально и систематически анализировать информацию и аргументацию. Это не просто сомнение или критика, а глубокое и взвешенное понимание проблемы или ситуации. Критически мыслящий человек способен определить, какие данные являются достоверными и актуальными, а какие могут быть искажены или предвзятыми. Он может выдвигать обоснованные аргументы и логически строить свои рассуждения.

В профессиональном контексте навыки высшего порядка и критическое мышление обеспечивают успешное решение сложных задач и принятие обоснованных решений. Будь то в бизнесе, медицине, научных исследованиях или любой другой области, способность анализировать данные, синтезировать информацию и выносить обоснованные суждения дает конкурентное преимущество [8], [9].

Также навыки высшего порядка и критическое мышление способствуют развитию личности. Они позволяют человеку лучше понимать себя и свой мир, делать более

информированные выборы и развивать креативное мышление. Критически мыслящие люди часто более адаптивны к изменениям и открыты к новым идеям.

Логичное и наиболее прозрачное место для интеграции критического мышления в учебную программу — это определение целей и ожидаемых результатов обучения учащихся. Хороший курс строит все остальные аспекты обучения, такие как активности, задания и оценки, вокруг ключевых образовательных целей [10].

Критическое мышление и таксономия Блума в подготовке учителей

Развитие критического мышления у будущих учителей является неотъемлемой частью их профессиональной подготовки. Этот навык имеет фундаментальное значение для успешной педагогической деятельности по нескольким причинам.

Во-первых, учителя с развитым критическим мышлением способны более глубоко анализировать учебный материал и понимать его сущность. Это позволяет им не просто передавать знания ученикам, но и объяснять, почему эти знания важны и как они связаны с реальным миром. Педагог, по общепринятой тенденции, не должен быть простым транслятором знаний, но и обесценивать знания, с учетом того, что они бывают абсолютно разные и фокусироваться только на приобретении навыков тоже не стоит. Широкий набор навыков без обвязки знаниями довольно сложно куда-либо применить, кроме прямого, буквального назначения, что в общем-то не развивает ни абстрактного мышления, ни креативности.

Во-вторых, в современном образовании происходит постоянное развитие и изменение. Учителям необходимо уметь адаптироваться к новым образовательным методикам, технологиям и требованиям общества. Критическое мышление помогает им осваивать новые концепции и находить наилучшие способы интеграции их в образовательный процесс. Кроме того, развитие критического мышления учителей способствует более активному вовлечению учеников в учебный процесс. Учителя, способные задавать провокационные вопросы, стимулировать обсуждение и анализ, создают более интерактивные и плодотворные уроки, где ученики развивают навыки самостоятельного мышления.

Критическое мышление, в свою очередь, играет важную роль в освоении каждого из уровней таксономии образовательных целей. Оно позволяет студентам не просто запоминать и воспроизводить информацию, но и анализировать ее, сравнивать, выделять ключевые моменты и разрабатывать критические выводы. Важной характеристикой критического мышления является способность задавать вопросы, выявлять предвзятость, оценивать надежность источников информации и принимать обоснованные решения.

Таким образом, можно выделить три основные точки пересечения таксономии Блума и критического мышления:

Обогащение образовательного процесса: Пересмотренная таксономия Блума предоставляет структурированный путь для развития когнитивных навыков студентов. Критическое мышление служит ключом к разблокированию более высоких уровней этой таксономии. Обучение студентов анализу, оценке и созданию информации стимулирует глубокое и продуктивное обучение [12].

Подготовка к карьере: Важным аспектом успешной карьеры является способность решать сложные задачи, анализировать информацию и принимать решения. Критическое мышление и уровни пересмотренной таксономии Блума предоставляют студентам необходимые инструменты для достижения успеха в будущей карьере. [14]

Самосознание и саморегуляция: Критическое мышление также помогает студентам развивать навыки самосознания и саморегуляции. Они могут более осознанно контролировать свой учебный процесс, а также свои мыслительные и поведенческие привычки.[15]

Критическое мышление также пригодится учителям при решении сложных задач, которые могут возникнуть в учебной среде. [11] Это могут быть проблемы, связанные с поведением учеников, адаптацией к разнообразию потребностей учащихся или выбором эффективных методов обучения. [12] В итоге развитие критического мышления у будущих учителей не только обогащает их профессиональные навыки, но и способствует более качественному образованию учеников. Учителя, обладающие этим навыком, могут лучше адаптироваться к изменениям, вдохновлять учеников на активное обучение и успешно решать вызовы, с которыми они сталкиваются в работе[13].

Заключение

Критическое мышление и таксономия Блума связаны, но не прямо. Таксономия это способ улучшить какие-то аспекты навыков и субнавыков критического мышления. Связывать эти два аспекта исключительно на основании схожести названий категорий крайне неверно. Критическому мышлению несмотря на то, что оперирует понятиями «анализ», «умозаключение», «оценка» по всеобщему консенсусу не присуща иерархичность, в то время как в таксономии Блума, каждый последующий уровень сложнее и требует больших усилий для освоения.

Уровень образовательных целей «применение» следует рассматривать как переходный навык, который обладает свойствами характерными для навыков и низшего порядка (например, применять знакомый шаблон решения расчетной задачи по химии), так и высшего порядка (например, способность применить к большой задаче из реальной жизни знания – дефрагментировать на несколько маленьких расчетных задач, который позволяет сделать вывод или принять решение).

В заключение следует отметить, что сочетание критического мышления и пересмотренной таксономии Блума играет важную роль в современном образовании. Оно способствует развитию студентов как самостоятельных мыслителей, подготавливая их к успешной карьере и активной гражданской позиции в сложном и информационно-насыщенном мире.

Список литературы

1. A Committee of College and University Examiners. Taxonomy of educational objectives. The Classification of Educational Goals. HANDBOOK 1 Cognitive domain / ed. Benjamin S. Bloom et al. LONGMANS, 1956.
2. Williams M., Lively M., Harper J. Higher Order Thinking Skills: Tools for Bridging the Gap // Foreign Lang Ann. 1994. Vol. 27, № 3. P. 405–426.
3. Anderson L.W. et al. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. Pearson Education, 2001.
4. Nussbaum E.M., Edwards O. V. Critical questions and argument stratagems: A framework for enhancing and analyzing students' reasoning practices // Journal of the Learning Sciences. 2011. Vol. 20, № 3. P. 443–488.
5. Ngum N.D. The Benefits of Critical Thinking Skills and Techniques for Teaching these Skills in the Classroom for Quality Education // African journal of Social Sciences. 2019. Vol. 10, № 3. P. 99–106.

6. Soyadı B.B.Y. Creative and Critical Thinking Skills in Problem-based Learning Environments // Journal of Gifted Education and Creativity. 2015. Vol. 2, № 2. P. 71.
7. White B.Y., Frederiksen J.R. Inquiry, Modeling, and Metacognition: Making Science Accessible to All Students // Cogn Instr. 1998. Vol. 16, № 1. P. 3–118.
8. Zhan Y. et al. Effects of online peer assessment on higher-order thinking: A meta-analysis // British Journal of Educational Technology. 2023. Vol. 54, № 4. P. 817–835.
9. Van Damme D. et al. Assessing and developing critical-thinking skills in higher education // Eur J Educ. 2023. Vol. 58, № 3. P. 369–386.
10. Sinnewe E., Yao D., De Zwaan L. Developing critical thinking: An examination of contemporary practices in accounting // Accounting and Finance. John Wiley and Sons Inc, 2023.
11. Orakci Ş. Structural relationship among academic motivation, academic self-efficacy, problem solving skills, creative thinking skills, and critical thinking skills // Psychol Sch. John Wiley & Sons, Ltd, 2023. Vol. 60, № 7. P. 2173–2194.
12. Bezanilla M.J. et al. Methodologies for teaching-learning critical thinking in higher education: The teacher's view // Think Skills Creat. 2019. Vol. 33. P. 100584.
13. Brears L. et al. Preparing Teachers for the 21st Century Using PBL as an Integrating Strategy in Science and Technology Education. // Design and Technology Education. 2011. Vol. 16, № 1. P. 36–46.
14. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. 2009. 1–256 p.
15. Eva K.W. et al. How Can I Know What I Don't Know? Poor Self Assessment in a Well-Defined Domain // Advances in Health Sciences Education. 2004. Vol. 9, № 3. P. 211–224.

АВТОР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Кабышева Мария Олеговна - академиялық бағдарламаларды әзірлеу бөлімінің басшысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті. Мекенжайы: Қазақстан, 50000, Алматы қ., Гоголь к-сі, 114; kabysheva.m@qyzpu.edu.kz

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Кабышева Мария Олеговна – руководитель отдела разработки академических программ, Казахский национальный женский педагогический университет. Адрес: Казахстан, 50000, г. Алматы, ул. Гоголя 114; kabysheva.m@qyzpu.edu.kz

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Maria O. Kabysheva – Head of the Academic Program Development, Kazakh National Women's Teacher Training University. Address: 114 Gogol str., Almaty, 50000, Kazakhstan; kabysheva.m@qyzpu.edu.kz

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 15.09.2023
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 26.09.2023

ДРАМАТУРГ БАЙДІЛДА АЙДАРБЕКТИҢ ӨТКЕН ЖӘНЕ ЖАҢА ЗАМАН ОБРАЗДАРЫН СОМДАУ ШЕБЕРЛІГІ

К.А. Жакибаева

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
zhakibaeva.k@qyzpu.edu.kz

Аңдатпа

Бұл мақала Б. Айдарбектің шығармашылығына арналған. Оңтүстік Қазақстан облысында Созақ ауданында дүниеге келіп (1959 ж.), зейнетке дейін аудандық мектептерде ұстаздық қызмет атқарған. Айдарбек Байділда осыған дейін өлеңдері арқылы танымал болса, ал қазір қазақ драматургиясында пьесалары өзіндік орнын таба бастады. Пьесаларына осыған дейін терең ғылыми талдау жасалмаған. Мақаланың мақсаты – драматургтің образ сомдаудағы шеберлігін дәйектеу. Драмалық образдар жасаудағы артықшылығын осы мақалада көрсету. Мақалада рефлексия, пайымдау, талдау, салыстыру әдісі қолданылды. Ғылыми жаңалығы – Б. Айдарбек шығармашылығы ғылыми сипатының терең болуы зерделенуінде. Пьесаларының ғылыми жаңалығын зерттеу барысында драматургтен сұхбат алынды. Шығармашылықпен бірге ұстаздық жолды да қатар алып жүрді. «Ұстаз» пьесасы осы қиындығы мен қызығы мол ұстаздық жолдың қиыр жолдарына арналды. «Алтын орданың алтын тағы», «Қайта оралған бақыт», «Жахид», «Тағдыр тауқыметі», «Әлияның биігі», «Жаным – арымның садағасы», «Ел боламын десең, бесігіңді түзе», «Күнә мен жаза», «Орындалған тілек», «Өтіріктің шегі», «Махаббат пен достық», т.б. пьесаларындағы образдар – өткен және жаңа заман бейнелері. Аталған пьесалары Созақ ауданы, Шымкент, Тараз, Қызылорда және Алматы театрларында қойыла бастады.

Түйін сөздер: Байділда Айдарбек, драмалық шығармалар, образ сомдау, халық театры, ұстаз бейнесі, жастар тәрбиесі

МАСТЕРСТВО ДРАМАТУРГА БАЙДИЛЬДЫ АЙДАРБЕКА В ИЗОБРАЖЕНИИ ОБРАЗОВ ПРОШЛОГО И НОВОГО ВРЕМЕНИ

К.А. Жакибаева

Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
zhakibaeva.k@qyzpu.edu.kz

Аннотация

Данная статья посвящена творчеству Б. Айдарбека. Он родился в Сузакском районе Южно-Казахстанской области (1959 г.) и работал до пенсии школьным учителем. Байдильда Айдарбек ранее был более известен своей поэзией, а теперь начал находить свое место в современной казахской драматургии. Глубокий научный анализ пьес этого автора до сегодняшнего дня не проводился. Цель статьи – раскрыть мастерство драматурга в изображении прошлого и нового времени, в создании ярких образов. В работе над статьей автором использовались методы рефлексии, размышления, анализа и сравнения. Научная новизна данного исследования состоит в подробном анализе драматургии Б. Айдарбека. В ходе исследования автором было взято интервью у драматурга. Наряду с творчеством, путь автора был заполнен преподаванием. Так, в пьесе «Наставник» ("Ұстаз") раскрываются сложные стороны педагогического труда. В пьесах "Золотой трон Золотой Орды", "Возвращенное счастье", "Джахид", "Испытание судьбы", "Высота Али", "Моя душа – моя честь", "Страна начинается с колыбели", «Грех и наказание», "Исполненное желание",

"Предел лжи", «Любовь и дружба» («Алтын орданың алтын тағы», «Қайта оралған бақыт», «Жахид», «Тағдыр тауқыметі», «Әлияның биігі», «Жаным – арымның садағасы», «Ел боламын десең, бесігіңді түзе», «Күнә мен жаза», «Орындалған тілек», «Өтіріктің шегі», «Махаббат пен достық») и других произведениях отражаются моральные проблемы прошлого и настоящего. Эти пьесы были показаны на сценах народных театров Созакского района, Шымкента, Тараза, Кызылорды и Алматы.

Ключевые слова: Байдильда Айдарбек, драматические произведения, образ, народный театр, образ учителя, воспитание молодежи

THE SKILL OF THE PLAYWRIGHT BAYDILDA AIDARBEK IN DEPICTING IMAGES OF THE PAST AND MODERN TIMES

Kalipa A. Zhakibaeva

Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan
zhakibaeva.k@qyzpu.edu.kz

Abstract

This article is devoted to the work of B. Aidarbek. He was born in the Suzak district of South Kazakhstan region (1959) and worked as a school teacher until retirement. Baydilda Aidarbek was previously better known for his poetry, and now he began to find his place in modern Kazakh drama. A deep scientific analysis of the plays of this author has not been carried out until today. The purpose of the article is to reveal the playwright's skill in depicting the past and modern times, in creating vivid images. In the work on the article, the author used the methods of reflection, analysis and comparison. The scientific novelty of this study consists in a detailed analysis of B. Aidarbek's dramaturgy. During the research, the author interviewed the playwright. Along with creativity, the author's path was filled with teaching. So, in the play "Mentor" ("Ustaz") the complex aspects of pedagogical work are revealed. In the plays "The Golden Throne of the Golden Horde", "Returned Happiness", "Jahid", "The Trial of Fate", "The Height of Aliya", "My Soul is my Honor", "The country begins from the Cradle", "Sin and Punishment", "Fulfilled Desire", "The Limit of Lies", "Love and friendship" ("Altyn ordanyn altyn tagy", "Kaita oralgan бакыт", "Zhahid", "Tagdyr taukymeti", "Aliyanyn biigi", "Zhanym – arymnyn sadagasy", "El bolamyn desen, besigindi tyze", "Kune men zhaza", "Oryndalghan tilek", "Otiriktin shegi", "Mahabbat pen dostyk") and other works are reflected the moral issues of the past and present. These plays were shown on the stages of the people's theaters of the Sozak district, Shymkent, Taraz, Kyzylorda and Almaty.

Key words: Baydilda Aidarbek, dramatic works, image, folk theater, image of a teacher, youth education

Кіріспе

Драматургтер мұрағаттарда көп жылдан бері қапаста жатқан тарих беттерін ашып, бұрын-соңды есімі аталмаған, олар жайында мүлдем естімеген хандар мен патшайымдар, би шешендер мен жыраулар, батырлар мен ел аналары бастан өткерген зұлматты жылдарға жан бітірді. Ұлттық әдебиеттің негізгі жанрларының бірі – драматургияның да тақырып аясы кеңіді. Драматургтер ұлт тарихын бірнеше ғасырға шегеріп, тарихта үлкен орны бар хандар, батырлар, ақындар, жыраулар, өз аналар, белгілі қоғам қайраткерлерінің көркем бейнелерін театр сахнасына алып келді [1; 21]. Сондай драматургтің бірі - Байділда Айдарбек. Сол бейнелердің образдарын сомдауда драматургияға ерекше ықыласпен мән берді. Олардың жүріп өткен өмірі мен жаңа замандағы іс-әрекеттерін кеңінен дәріптеді.

Балалар үйі өмірінен алынған «Қара мең» атты драмасы 2008 жылы өткізілген Республикалық «Жаңа драматургия» фестивалінде жүлдегер атанып, ең үздік пьесалар топтастырылған «Ұшқын» атты жинаққа енген.

Пьесалары облыстық, аудандық театрларда қойылып келеді. Имандылық тақырыбында жазылған «Жұмаққа жетелер жол» атты пьесасы 2012 жылы өткізілген «Тәуелсіздік - тұғырым» атты Республикалық байқауда бас жүлдеге ие болған. Діни экстремизм және лаңкестік туралы жазылған «Тағдыр тәлкегі», «Неге?» атты драмалары Тараз, Шымкент, Қызылорда қалаларында сахналанды. 2019 жылы республика бойынша пьесалары ең көп сахналанған драматург атанды. 2020 жылы 1 маусым күні Халықаралық театр сыншылары бірлестігінің ұйымдастыруымен «Коронавирус» атты драмасы республикамызда алғаш рет ZOOM платформасында көрерменге ұсынылды.

Қазақстан журналистер одағының мүшесі Б. Айдарбектің «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» пьесасы бойынша талдаулар жасалып, авторлар бірлестігі шығарған «Қазақ драматургиясындағы инновациялық ізденістер» ұжымдық монографияда талқыланған. 2023 жылы баспадан «Алтын орданың алтын тағы» пьесалар жинағында 14 пьесасы жарияланды. Бұл жинақ автордың өз қаражаты есебінен жарық көрді.

Драмалық шығарманың жақсы туынды болып жазылуы - автордың терең ізденіс нәтижесі. Ол тарихи деректерге, оқиғаларға үңіле отырып, шындықпен байланыстыра жазады. «Жақсы пьеса – сапалы әдебиет белгісі» мақаласында М. Әуезов мынадай талап қояды: «Оқиғасы тығыз құрылған, істелуі босаң емес, құрыш пьеса керек. Ол үшін әрбір тұлға, көп ойланып, көп сұрыптаудан туған болсын» [2; 20]. Б. Айдарбек пьесаларының кейіпкерлері көп сұрыптаулардан, сүзулерден өткен, сұрыпталған, осы талапқа сай келеді. Оқиғалары нақты, шынайы өмірдің шындығын бейнелеген, жанды оқиғалар арқылы берілген. Кейіпкерлерінің іс-әрекеті барысында ішкі жан-дүниелерін, өмірге көзқарастарын бейнелейді. Оларды түрлі оқиғаларға қатыстыра отырып, түрлі сұрыптаулардан өткізіп барып, бейнесін аша түседі.

Материалдар мен әдістер

Б. Айдарбектің драмалық шығармаларын оқытуда автордың «Алтын орданың алтын тағы» атты пьесалар жинағын негізге ала отырып оқытуға кеңес беремін. Драмалық шығармаларды талдауда автор пьесалардың ішкі мазмұнына тереңірек үңіледі.

Драмалық шығармаларды талдауда нақты сюжет, ең бастысы, өткір, шиеленісті тартыс, өмірдегі қарама-қарсылықтар драманың өзегі, негізгі арнасы болып табылады. Драмада қаһарман белгілі бір мақсат үшін күреседі, сол себепті оның күші зорайып, іс-әрекет, қимыл арқылы көрінеді. Драмадағы тағы бір ерекшелік, қаһармандар іс-әрекеті әр жаққа шашырамай, бәрі бір жүйе, бір арнада өрбіп, дамиды.

Б. Айдарбек пьесалары бойынша образдарды сомдау барысында ХХ ғасыр басындағы, ХХІ ғасырдағы ұлттық қазақ драматургиясының зерттелуіне аса мән берілді. Зерттеу жұмысының тақырыбын ашуда, оны зерттеуде, мәселенің шешімін табуда және мақсатқа қол жеткізуде қазақ драматургиясының өзекті мәселелері мен тарихын зерттеген, зерттеп жүрген білікті әдебиеттанушы ғалымдардың еңбектері мейлінше кең пайдаланылды. Атап айтқанда, М. Әуезов, С. Мақпыров, Ә.Тәжібаев, Р.Нұрғалиев, Г. Орда, Б. Сұлтанова сынды ғалым-зерттеушілердің еңбектері және Б.Айдарбектің «Алтын орданың алтын тағы» пьесалар жинағы басшылыққа алынды.

Тақырыпты зерттеу барысында, әр образдың бейнесін сомдауда драматургиялық зерттеулердегі түрлі жанрлардың дәуір, қоғам, ғасыр, кезең, ұлттық таным, шындықты беру сынды тәсілдеріне сүйене отырып, әр ғасырдағы образдардың шынайы бейнесі жасалды.

Байділда пьесаларының образдары әлі де жан-жақты, терең талдауды қажет етеді. Пьесаларының сюжет, композициясына, идеялық-көркемдік қасиетіне де мән берілді. Мақалада ғылыми-әдеби талдау, саралау, жүйелеу тәсілдері қолданылды. Мақала жазу барысында жалпы теориялық әдістер - талдау, салыстыру, қорыту әдістері қолданылды. Яғни, ғылыми мақалада тәуелсіздік кезеңіндегі драматург шығармашылығы зерттеліп, образдарды сомдаудың көркемдік тәсілдеріне талдау жасалды.

Нәтижелер

«АЛТЫН ОРДАНЫҢ АЛТЫН ТАҒЫ» тарихи драмасында проблеманы шешуде автор мәдениет министрін сөйлетеді:

- Басты берсек, басты қайтарсақ, яғни, ханның басы өзінің денесімен қосып жерленсе, Қазақ елі,

кешіріңіз, Қазақстан мейлінше күшейіп, әлемдегі ең айбынды, қуатты мемлекетке айналып кетеді екен дейді». Қазақстанның алпауыт елге айналып кетуінен қорыққан, қызғаншақ, іші тар, ниеті таза емес образды көз алдыға елестетеді. Дауыс (кеңкілдей күліп):

- Сандырақ! Бос сөз.. Барлығы өз қолында тұрғандай сенімділікпен шешім шығарады [3,9].

Күшті сюжет, ең бастысы, өткір, шиеленісті тартыс, өмірдегі қарама-қарсылықтар – драманың өзегі, негізгі арнасы. Басшы тарихи шындықты мойындағысы келмейді. Қазақ елінің өз алдына жеке, тәуелсіз ел, өз алдына дербес мемлекет болмаса деген деген қара ниет, мысық тілеу жатыр. Міне, автор заман тұлғасының шынайы бейнесін аша түседі. Кейіпкерлер пікірі арқылы қазақ елінің ел болып қалыптасуына ашықтан ашық қарсылық танытқан бейнені көреміз. Оны кейіпкер сөздері арқылы анық дәлелдей түседі.

Жалпы, қазақ драматургиясының қайнар көзі – халық ауыз әдебиеті. Халық аузынан шыққан сөзді дәлелді келтіре алған. «Драма жанрының негізі – халық ауыз әдебиеті» деген пікірді дәлелдей түседі. Бұл – сәйкестік. Яғни, «ханның басы өзінің денесімен қосып жерленсе, Қазақ елі күшейіп, әлемдегі ең айбынды, қуатты мемлекетке айналып кетеді екен» деген фразаларды автор халық ауыз әдебиеті, яғни аңыз әңгімелермен байланыстыра отырып, дәлелді пікірлермен жеткізген. Автор халық пікірін тарихи оқиғалармен дәлелдейді. Халық даналылығы мен тарихи оқиғаны байланыстырады. Шындыққа жанасатын сияқты.

«Қазақ халқының рухани байлығын оның эпосын, лиро-эпосын меңгеруден басталған драматургия осы қасиетінің өзі халықпен бірлігін, туған жұрттың ұзақ тарихымен тамырластығын дәлелдейді» [4; 20]. Автор тарихи оқиғаларды халық өмірімен, түп тамырымен тығыз байланыстырады. Кейіпкер тарапынан шешім шығартады.

Дауыс: Тез арада ханның басын беріп, ол делегацияны үлкен құрметпен шығарып салыңыз. Бұл президенттің шешімі екені есіңізде болсын!

Министр: Құп болады, мырза! [3; 10].

Міне, драмалық шығармадағы образдың іс-әрекеті осылай нақтыланады.

Қазақ драматургиясының бай поэтикалық халық мұрасы мен терең тамырластығын, ең алдымен, айтылуға тиіс әдеби көркем құбылыс деп білеміз [5; 475].

Автордың келесі **«ТАҒДЫР ТАУҚЫМЕТІ»** әлеуметтік драмасында (ашаршылық, қуғын-сүргін жылдары болған оқиға ізімен) бұл құбылыс мейлінше анық көрінеді. Нанды қадірлей алмаған жаңа заманның кесір бейнелерін шынайы көрсетеді. Ашаршылықтың не екенін түсіне де алмайтын, түсінгісі де келмейтін екі келіншектің бейнесі арқылы адам азғындығын бейнелейді.

Бірінші келіншек (иіскелеп:) Иіс, жаман иіс... Фу-у, қандай жиіркенішті! Құртшы көзін.

Екінші келіншек: Менің бе? (*Сөмкесінен шелпек нан алады*). Мынау... Мынау екен ғой... Қазір, қазір... Әлгі көрші кемпірдің бергені ғой. Айтуынша, ашаршылық жылдары ата-анасы, бауырлары түгел аштан қырылып, бір өзі ғана аман қалыпты. (*Шелпекті жанындағы қоқыс жәшігіне тастап, қолын ұзақ сүртеді*). Саябақта қастарында отырған қария:

Жақсылық (*Бірінші келіншекке*): Қарағым, таза нанды қоқыс жәшігіне тастағаның не? Кешегі ашаршылық кезінде бір түйір нан түгіл...

Бірінші келіншек (*Жақсылыққа бажырая қарап*): Жеймін бе, тастаймын ба, оны өзім білемін. (*Екінші келіншекке*) Дәл біздің көрші кемпір секілді. Ол да «ашаршылық, аштық» деп осындай адам сенбес бірнәрселерді айтып құлағыңды жеп қояды [3; 42]. Бұл - трагедиядағы басты тартыстар, оқиғалар. Міне, жаңа заман образын жасаудағы көркем құбылыс. Екі келіншек арқылы тойынған, мастанған бейненің жиіркенішті әрекетін көрсетеді. Ашаршылық зардабын көрген Жақсылық - зар заманның қасіретін, аштықтың тауқыметін тартқан образ. Бір түйір нанның қасиетін біледі, алтыннан да бағалы екенін түсінеді. Екеуін қарам-қарсы қойып салыстырады.

Жақсылық: Е-е, «аштық не жегізбейді, тоқтық не дегізбейді?!». Бір кездері бір үйлі жанның бір түйір үгінге зар болғанын сендер қайдан білесіңдер?! Автор өз кейіпкері арқылы түйін жасайды. Көз алдына өткен өмір белестері келді.

1930-1931 ашаршылық жылы. Құжыра тамның ішінде шамның жарығымен Бектемір кітап оқып, Балзия отқа піскен күлшені алғалы жатыр. Жақсылық күлшеден көз алар емес.

Жақсылық: О, нан! Нан пісті! Апа, нан берші. Бір түйір нанға зар қылған зарлы заман. Осы көрініс арқылы-ақ ашаршылықтың не екенін біле берсек болады.

Осы кезде мылтық асынған милиция сарбазы кіріп келеді. Артынша Малдыбай кіреді.

Малдыбай: Бектемір Қаленович, сіз үкімет қамбасынан бидай ұрлағаныңыз үшін тұтқындалдыңыз.

Бектемір: Мен қандай ұрлық жасаппын?

Балзия: Нәшәндік жолдас, нанды да алып кетпексіз бе? (*Тізерлей*) Тым болмаса, балама бір бір үзімін қалдырып кет.

Малдыбай: Жоқ, болмайды. Заң солай.

Жақсылық (*оянып, Малдыбайдың қолындағы нанға жармасады*). Нан, нан. Менің наным [3; 45].

Малдыбай - шаш ал десе, бас алатын заңның адамы. Істің ақ-қарасын ашуға құлқы жоқ, шала сауатты заман өкілі. Қолындағы билікті «шоқпар» деп түсініп, аштан өлейін деп жатқан мүсәпірлерге күш көрсетеді. Осы кішкентай эпизодтар арқылы автор зар заман мен жаңа ғасыр қасіретін көркемдеп жеткізеді. Екі өмірді қарама-қарсы қойып, салыстыра отырып, зерделейді. Түсінген адам қаншама тауқыметті сезеді. Екі түрлі өмірдің образдарын іс-әрекеттері арқылы бейнелейді. Бұл - автордың шеберлігі.

Өткенді еске алып, көңілі құлазып отырғанда «Құтқарыңдар» деп, жан ұшыра, пана іздеп айқайлаған жас қыздың даусы естіледі. Автор екі ғасыр кейіпкерлерінің іс-әрекеттері арқылы тағы да екі заманның образдары ашып көрсетеді.

- «Ой, пәлесінен аулақ!» -деп, екі келіншек қаша жөнелді. 21 ғасыр адамдарының бейнесін дәл,

нақты суреттейді. Жан ұшырған Айгүл Жақсылықтың тасасына тығылады.

Айгүл: Ата, құтқара көріңіз!

Жақсылық: Әлбетте, қызым, әлбетте. (Айгүлді ығына алып, орнынан тұра береді). Сиықсыз әлем-жәлем киім киген жігіт алқына келіп тоқтайды.

Жігіт: Ақсақал, мен сіздің сақалыңызды сыйлаймын. Қызды беріңіз, аламын да кетемін.

Жақсылық: Пәлі! Өзімнен пана тілеп келген қорғансыз жанды қалай бере салмақпын. Саған айтар ақылым, қызды ұмыт та, бұл жерден тез кетіп қал.

Жігіт: Ей, шал, сүйегің сықырлап, өлейін деп тұрып, маған кет дейтіндей сен кімсің? (Қыздың қолына жармаса береді).

Жақсылық: Ал, мен саған кетіп қал дедім. (Жігіттің қолын қайырып, ұстап қалады. Жігіт жаны шыға бақырып жібереді).

Жігіт: Жоқ, жоқ.. (Бұлқына әрең босанып, зыта жөнеледі) [3; 43].

Осы әрекеттің өзі де қиыншылыққа әбден төзе білетін, қандай жау келсе де, қасқайып қарсы тұра алатын өткен заман тұлғасының қайсар бейнесін көрсетеді. Ал жаңа заман образының қорқау қасқыр сияқты, әлсіздерге ғана шамасы жететін, әлділерге күші жетпейтінін күлкілі етіп, шынайы суреттейді.

Қоқыс жәшігінен шелпекті алып, ойланып, жаңа заман адамдарының кесірлігіне, кесапаттығына іштей налиды. Міне, екі түрлі заман кейіпкерлерін іс-әрекеті арқылы айқындай түседі.

Келесі «**ҰСТАЗ**» пьесасындағы образдар – жаңа заман кейіпкерлерінің образдары. Олардың іс-әрекеттеріне де терең үңіліп, талдап көрейік.

Он жыл бұрынғы оқиғадан үзінді. Класқа жаңа сынып жетекшісі болып тағайындалған жас мұғалім кіреді.

Ағай. Амансыңдар ма, балалар! (Оқушылар тыңдамайды). А-а, сендер сахналық көрініске дайындалып жатыр екенсіңдер ғой.

Сәкен. Ағай, неліктен бізді тәртіпке салмақ болып шала бүлініп жүрсіз?

Ағай. Жөнге салып?... Мен мұнда не үшін келгенімді сендерге айттым ғой...

Сәкен. Есіңізде болсын, сіз қанша ақылды, тәжірибелі болсаңыз да, басқаны білмеймін, мына менің мінез-құлқымызды өзгерте алмайсыз.. Міне, бұл көріністен жаңа заман оқушыларының мұғалімге қарым-қатынасы байқалады.

Он жылдан кейінгі кездесуден көрініс.

Кең бөлме. Мектеп бітіргеніне он жыл толған түлектер кездесу кешін өткізуге дайындалуда. Альбина мен Дияна сөйлесіп тұр.

Дияна: Альби, мен ағайды қатты сағынып кеттім.

Альбина: Мен де.. Оқимыз, тоқимыз деп жүргенде, он жыл да өте шығыпты.

Альбина: (Телефоны шырылдайды) Алло, Гүлзат, жаным, қалайсың? Не дейсің? Ағайдың кітабы ағылшын тілінде шықты ма?

Дияна. Адамдардың ең жақсысын әулие демей ме?

Гүлзат. Ал, мен үшін ағай - адамның ішіндегі асылы. Міне, шәкірттердің ұстазға деген шынай құрметі. Басында селқос қарсы алған мұғалімді оқушыларының қалай еске алып жатқанын байқайсың. Ұстаз еңбегінің шешімі – оқушыларының ыстық ықыласы, сүйіспеншілігі.

Ағай: Өзім оқытып, тәрбиелеген шәкірттерімнің бірі кітабымды ағылшын тіліне аударып, шығарып жатса, тағы бір шәкіртім драмалық туындымды әлемдік сахнадан көрсетуге бар күшін салып жатыр. Ұстаз үшін ең үлкен құрмет ол - шәкірттерінің ыстық ілтипаты, шәкірттерінің ұстазын көкке көтеруі екен [3; 138]. Бұл – Б. Айбарбектің «Ұстаз» пьесасынан үзінді. Пьесаның сюжеті - оқиғаның дамуы қозғалыс үстінде көрінеді. Эпизод айқын, көркем ашылған.

Пьесадағы екі көрініс арқылы ұстаздық жолдың қиын да қызықты екенін көресің. Он жыл бұрынғы оқушылар іс-әрекеті мен өз еңбегінің арқасында «ұлағатты ұстаз», «адамның ішіндегі асылы» деген құрметке ие болған ұстаз еңбегінің жемісін көресіздер. Ұстаз мәртебесін оқушыларының іс-әрекеттері мен сөздері арқылы байқатады. Тәжірибесі жоқ ұстазды қарсы алғандары мен нағыз мәртебелі ұстаз атанған мұғалімнің арасындағы көріністі көре отырып, ұстаз еңбегінің бағаланғанын аңғарамыз.

«Пьесада, әсіресе, идеяның өзі де адам образында ғана қалыптанып, тек сол образ арқылы ғана тірлік тыныс табады. Реалистік шығарма жазудың ең терең сыры, ең қиын талабы, ең шеберлік түйіндері тағы сонда» [6, 31]. Образ арқылы пьесаның идеясы көрінеді. «Алтын орданың алтын тағы» пьесасының оқиғасына терең үңілсек, оның идеясы да нақты жазылған.

Кенесары: Қорықпа, Жантай. Мен сендер секілді алдап кететін сатқын да, қашып кететін қорқақ та емеспін. Өлімді де сәждеде жатып қарсы аламын. Бәлкім, Жаратқан Ием қаласа, шейіт болып, жұмақтан орын алармын. Ал, жазығы жоқ жандарды жауыздықпен өлтірген ауыр күнәләрің үшін залым Орманбет Қалығұлыңмен қоса сен де тозақтың отына өртенерсің.

Жантай: Айтарыңды айтып болдың ба, Кене? Олай болса, намазыңа қамдана бер.

Кенесары (шекпенін шешіп, жерге жайып, тізерлей отырып, алақанын жайып): Я, Жаратушы Ием! Өзіңе ғана сыйынамын! Өзіңнен ғана жарылқау тілеймін! Жаратқан Ием, ажал сәтінде маған шыдамдылық, сабырлық бер. Жанымды қинамай ал. Жартқан Ием, елім, жерімді басқыншылардың табанына сала көрме. Халқымның қолын Тәуелсіздікке жеткізе гөр! Жаратушы Ием, бір Өзіңнің разылығың үшін оқыған соңғы намазымды, тілеген соңғы тілегімді қабыл ете гөр. Әмин! (Орнынан тұрып, іштей ниет етіп, екі қолын құлағына апарып, тәкбір жасап) Аллау әкбар! (Қолын байлап) Әлхамду лиллани раббил әләмин. Рахман Рахиим. Мәлики йәумиддин. Бірінші рақфаттың соңында сәждеге бас қойғанда, қара киімді жендет жақын келіп, жарқылдаған қылышын жоғары көтере береді [3, 29].

Пьесаның негізгі идеясы сатқындықтың құрбаны болған, өлімнен қорықпайтын Хан Кененің қайсарлығы мен батылдығын. Елінің, халқының Тәуелсіздігі үшін құрбан болған кейіпкерді халыққа паш ету болатын. Фабуланы болған оқиға деп, сюжетті сол оқиғаның оқырманға көркемделіп жеткен түрі деуге болады.

Патша сарайы. Тәрде екі басты құс бейнеленген Ресей империясының үлкен елтаңбасы. Ортада шағын стол. Үстіңде графин толы арақ, рюмкелер, жемістер тұр. Үстелде екі шенеунік (министрлер) әңгімелесіп отыр.

Бірінші шенеунік: Кім ойлаған, әлемді тітіреткен айбынды империя жеңе алмаған қарақшының басын өз туысқандары әкеліп береді деп.

Екінші шенеунік: Әрине, солай. (Күледі). Айтпақшы, ол басты әкелетін әлгі қырғыз манабы Жантай ма еді, ол неге кешігіп жатыр? (Қолында қорап ұстаған Жантай кіреді). Ә-ә, міне-міне, өзі де келді.

Жантай (иіліп): Сәлем бердім Ұлы империяның сайыпқырандарына! Бұл ұлы мәртебелі патшам үшін де, сіздер үшін де ең үлкен сый болады деген үміттемін. (Қорапты столдың үстіне қояды). Ақ патшам үшін жаным пида.

Бір кезде Жантай тасада олардың сөзін тыңдап тұрады.

Бірінші шенеунік: Жаңағы есерсоқ манаптың өз басын алып, күл салғыш жасаймыз. (Күледі) Кәне, сол үшін алып тастайық! Екеуі де рюмкелерін сарқа ішіп, қарқылдаса күліп жатады.

Жантай (тыңдап тұрып): Менің де басымды алам дей ме? Медальді тағып барып аламыз дей ме? Кенесары хан осының бәрін қалай білген? (Кенесарының дауысы естіледі).

Кенесарының дауысы: Ей, Жантай, біле-білсең, Сен ақ патшаға жағынып, бүгін менің басымды шапсаң, ертең сенің басыңды сол ақ патшаның өзі шабады [3, 32]. Осы кішкене эпизодтан мазмұнның бөлінбейтін бөлшегін көреміз. Кенесары ханның өз халқы басына түсетін 300 жылдық отарлауды алдын ала болжай білгендігі ме деп те ойлайсың.

Жантай жаны ауыра, қос қолымен құлағын басып тәлтіректей шығып кетеді. Пьесаның идеясы - адамның жасаған жамандығы дәл солай қайтарылатынынын насихаттау.

«Известно, что в пьесе непременно должны присутствовать основные ее компоненты – экспозиция, завязка, единое или сквозное действие, кульминация, развязка и т.п. Однако

при всей строгости законов построения драматических произведений формы художественного воплощения отличаются огромными разнообразием индивидуального стиля, авторской манеры изложения» [7; 81].

Түн. Қараңғы көше. Бірді-екілі адамдар сұлбасы. Терең ойға батқан Арман шығып, енді жүре бергенде, «құтқарыңдар!» деген қыздың ащы айғайы естіледі. Арман жанұшыра айғайлап, өзіне қарай қашып келе жатқан қызды қуып келе жатқан екі жігітті тоқтатпақ болғанда, екі бұзық оған жабылып кетеді. Қыз да Арманға болыспақ болғанда, бір жігіт серпіп жіберіп, құлап түседі. Арман сытылып шығып, екі бұзықты екі жаққа сұлатып салады. Құлап жатқан қызды орнынан тұрғыза бергенде, бұзықтардың бірі оған пышақ салады. Арман екі қолымен ішін баса, құлағанда, екі бұзық қаша жөнеледі. Жұрттан көмек сұрап әрі-бері жүгірген қыз Арманның жанына келіп, оның басын сүйей береді.

Автор **«ҚАЙТА ОРАЛҒАН БАҚЫТ»** спектакліндегі кейіпкерлерді оқиға үстінде бейнелей отырып, бір-бірімен іс-әрекеттері арқылы байланыстырады.

Жалғыз кісілік аурухана палатасы. Медбике Жанар керуетте қимылсыз жатқан Арманның жүзіне елжірей қарап отыр.

Арман (түс көруде, сандырақтап): Жанар, мені ауруханаға сен жеткізген екенсің ғой. Саған шын алғысымды, ризашылығымды қалай жеткізерімді білмей отырмын.

Жанар: Жоқ, Арман аға, алғыс, рахметті сізге мен айтуым керек. Олардан қорғап қалмағаныңызда, менің тағдырым не болар еді? (Жылап жібереді) [3; 373].

Қашаннан бері қаһарманның мінезін көрсететін басты негіздің бірі — сөйлеу мәнері екендігі айтылып, танылып келеді. Композицияның басқа компоненттерінен де гөрі, драматургиялық туындыда кейіпкер сөзі аса мәнді орында [8; 130].

Арман медбике Жанарға әңгіме айтып отыр.

Арман: Қолым қалт етсе, Жанар туралы ойлап кетемін. Ылғи да бар шындықты айтып, оған хат жазғым келеді де, артынша өз ойымнан өзім айнып шығамын. «Болған оқиғаның азын білсем, көбін білмеймін. Не жазамын деймін. Ақыры, бір күні қолыма қалам-қағаз алып, Жанарға хат жаздым.

Жанардың хаты: «Сәлеметсіз бе, Арман! Хатыңызда бәрін бүкпестен мойындап жазыпсыз. Шындықты айту, мойындау - әрине, жақсы қасиет. Әйтсе де, осыншама қатыгездікке не үшін барғаныңызды біле алмадым. Қош-сау болыңыз, Арман! Сізге жақсылық тілеуші Жанар». [3, 400]. Автор оқшау эпизодтар беру арқылы пьесада баяндалатын жанама көріністерді суреттейді.

Екі кейіпкердің сөздері арқылы махаббатқа тұрақты, бір-бірін шын сүйген, жан дүниелері таза кейіпкерлерді көреміз. Автор кейіпкерлердің сөздері арқылы қаһармандардың мінездерін көрсетеді. Нағыз жігітке тән шынайылықты, адалдықты көрсетсе, қазақ қызына тән адалдықты, шынайы сезімділікті, қарапайымдылықты көрсете білген.

Автордың шығармалары негізінде жинақталған құндылықтар жүйесі дегеніміз – саяси және ағартушылық қызметі, тәлімдік мұрасы арқылы тұлғаны дамытып, қалыптастыруға ықпал ететін рухани байлықтар [9; 56]. Бұл рухани құндылықтар Байділданың төмендегі пьесасында көрініс тапты.

Диктордың дауысы: Облыс басшысы Шортанбай Мақұлбаевич Қазақстан Республикасының вице министрі Жайынбай Шатырбаевичке өте үлкен көлемде пара беріп жатқан сәтінде құрықталды. Тексеру барысында, облыс басшысының бұл ақшаны өзіне қарасты бір ауданның басшысы Шабәқбай Қоқымбаевичтен алғаны анықталды [3; 316].

Сәния: Бітірдім десем де болады. Өзімнің атымдағы біраз дүние-мүлік пен кешегі алған сыйақыны да қарттар үйі мен балалар үйінің есеп-шотына аудардым.

Еркін: Мен де солай еттім. Сыйақының бәрін сен аударған жерге аударып келіп отырмын. Қолымда тек түбіртегі ғана қалды. (*көрсетеді*).

Сәния (*күліп*) Еркін, тым патриот болып кеткен жоқпыз ба? Біреуіміз сәл қоя тұруымыз керек пе еді?

Еркін: Жоқ, Сәнияш, керісінше, екеуіміз де дұрыс істедік.

«Жаным - арымның садағасы» дейді қазақ. Балаларымыз да ұрпағымыз да дәл осы жолмен жүретін болады [3; 317]. Пьеса сюжетінің шешімі - оның идеялық-көркемдік шешімі. Шығармада қақтығыстар неғұрлым күшті болған сайын, сюжеттік шешім де соғұрлым мықты болады.

Драматург өз кейіпкерлері арқылы оқиға шешіміне нақты түйін жасатады.

Шығарманы оқып отырып, автордың шығармасы негізінде жинақталған құндылықтар жүйесі кейіпкерлерінің саяси және ағартушылық қызметінде, ұрпақтарға берер тәлімдік мұрасы арқылы байқалады. Шығармадағы негізгі кейіпкерлердің батыл іс-қимылдары арқылы тұлғаның дамып, нағыз кемел адам болып қалыптасуына ықпал еткен шыншылдық, адалдық, батылдық сияқты рухани байлықтарды танып білесің [10; 226].

«ЖАНЫМ--АРЫМНЫҢ САДАҒАСЫ» екі бөлімді әзіл-шыны аралас хикаяда кейіпкер бойынан осы қасиеттерді көріп, оны тани аласың.

Еркін (*серпіле*) Не мақсатпен келдің дейсіз бе? (*Маңғаздана*) Оны сізге айта алмаймын. Ол - кез келгенге айтыла бермейтін жеке басымның құпиясы.

Тергеуші (*өзіне*) Әне, айттым ғой. Жеке басымның құпиясы дейді. (*Еркінге*) Кешіріңіз. Мемлекет мүддесі үшін жеке бастың құпиясы деген болмайды.

Еркін. Болады. «Жаным - арымның садағасы» дейді қазақ. Мен де құпиямды ашып, арымды жоғалтқанша, өлімді артық көретін жанмын [3, 301].

Логика өнері ақылды жетілдіруге бағытталған заңдар жиынтығын береді. Ол қатеге ұрыну мүмкіндігі бар ақыл нысандарын танудың барлық жағдайларында адамды дұрыс жолға, ақиқатқа бағдарлайды. Ақыл нысаналары жөнінде қателесуден, мүлт кетуден және адасудан сақтап, қорғайтын заңдарды үйретеді, нысаналарды ақылмен тану барысында әлдебір адамның сол жөнінде қателеспегеніне кепілдік берілмейтін жағдайда, соларды тексеруге болатын заңдарды ұсынады [11; 20].

Осы заңдылық тұрғысынан алғанда Б.Айдарбек **«ЖИХАД»** әлеуметтік драмасы осы сұраққа толық жауап береді.

Дастан: Сіздер кімсіздер? Маған не үшін кісен салып жатырсыздар?

Сәнімкүл: Иә, не үшін? Бұлай етуге қандай хақыларыңыз бар?

Сантехник: Не үшін дейсіз бе? Айтайын.. (*Дастанның қалтасынан алыстан басқаратын тетікті алады*) Егер ол мына тетіктің түймесін басқанда, сіздің үйіңіз ғана емес, осы қаланың тең жартысы жермен жексен болар еді..

Сәнімкүл: Не, не дейсіз? Жермен жексен болар еді дейсіз бе? Сонда.. бұл.. бұл..

Сантехник (*қызметкеріне*): Лаңкесті алып кетіңіз. Енді сіздерге өзімді таныстырайын. Облыстық Ұлттық қауіпсіздік комитетінің басшысы генерал-лейтенант - Ахат Жасынбекұлы [3; 278].

Комедияның мақсаты - адам бойындағы мінді, өмірдегі сиықсыздықты, қайшылықты жайларды жұртшылық жиренетіндей күлкілі, жексұрын, сатиралық тұрғыда бейнелей отырып, оларды айыптау, айыптай отыра, мұндай кеселді ұғымдар мен құбылыстардың өмірде болмауы үшін күресу, қоғамның мұндай сорақы дерттерден арылуын байыптау [12; 66]. Байділда қоғамдағы сүреңсіз көріністерді осы пьесасында ашық әжуалайды. Пьесадағы

образдардың іс-әрекеттерін мысқылдай отырып әшкерелейді. Күліп отырып, қылықтарына ызаланасың.

Сыншы әрбір ғылыми, әдеби драмалық шығармаларында өзі талдау объектісіне алған қаламгерлер туындыларының ең бір сүбелілерін таңдап алып, өзіндік ой елегінен, ғылыми пайымдаудан өткізеді.

Өздері өмір сүрген заман қыспағына қарамастан, рух қуатынан айрылмаған жазушылардың шығармашылық қабілеті, озық ойлары мен пікірлері, азаматтық келбеті кейінгіге үлгі, өнеге болатынын зерделеген сыншы биік, көркемдік-танымдық жинақтауға көтерілген [13; 197]. Мен Б. Айдарбек драмалық шығармаларының барлығын қамтымасам да, замандық шындықты ашуда кейіпкерлерді салыстыра отырып, екі ғасыр оқиғасы мен образдарды терең талдауға тырыстым.

Талқылау

Осы мақаланы жазу барысында автордан барлық пьесаларының жазылуы туралы сұрақ-жауап негізінде сұхбат алынды. Дәлеледі болу үшін сол сұхбаттардан автордың баяндауы түрінде үзінді келтіріледі.

«Драматургия саласына келуіме сол кездегі аудандық мәдениет Үйінің талантты режиссері (кейін директоры болды) бірден-бір себепкер болды. «Қара мең» атты алғашқы драмалық шығарма (тастанды бала өмірі жайлы) 1986-87 жылдары жазылып, «Саппасхан» атты сатиралық пьесам мен екеуі Мүзір Арғынбаевтың сахналауымен аудан орталығы мен елді мекендерде қойылды. Бұл менің драматургияға деген құлшынысымды одан әрі арттырды. 2008 жылы қайта толықтырып жазған «Қара мең» атты пьесам республикалық жабық байқауда озып шығып, ең үздік 10 пьесаның бірі ретінде «Ұшқын» атты жинаққа енсе, 2012 жылы өткен республикалық жабық байқауда «Жұмаққа жетелер жол» атты діни тақырыпта жазылған пьесам бас жүлдеге ие болды. Одан бері де жазған драмалық шығармаларым Қызылорда, Шымкент, Тараз, Ақтөбе қалаларында, сондай-ақ аудандарда сахналанып келеді», - дейді драматург.

«Алтын Орданың алтын тағы» пьесасы бойынша қолдағы бар деректермен сол кезде де пьеса жазуға болар еді, бірақ жазғаным М. Әуезовтің «Хан Кенесіне» ұқсап кетуінен қорқып, өзімді тежей бердім. Батыр бабамыздың 220 жылдығы қарсаңында ғана қолыма қалам алып, жазуға отырдым. Дәл сол кезде Мәскеу жақтан «Алтын Орда» біздікі» дегендей әңгімелер көптеп естіле бастады. Бұл сөздер менің де жанымды ауыртып, драмалық шығарманың атын да, мазмұнын да өзгертуіме мәжбүр етті. Қысқасы, Шыңғыс ханнан бастап, Жошы хан, Бату ханның ұрпақтары-ата бабаларымыз 1227 жылдан 1502 жылға дейін 300 жыл бойы билеп келген, (Шыңғыс деректерінде Көк Орда, ал орыс жылнамаларында Золотая Орда аталып кеткен) «Алтын Орданың алтын тағы» сол билеуші хандардың ұрпағы, сол алтын тақтың бірден-бір тікелей мұрагері, қазақтың соңғы ханы Кенесары хан екенін көрсетіп, дәлелдеуге күш салдым. Өз кезеңінде азуы алты қарыс, қылышынан қаны тамған патшалық империяның өзінен ықпаған Кенесары бабамыз тірі болғанда Алтын Орданы қайта құруға, алтын тағына қайта отыруға намыс-жігері, күш-қуаты әбден жететін еді ғой деген түйін жасадым.

«Ұстаз» пьесасы, сәл көркемдеп, «армандауға болмай ма» деп өз ойымнан бір-екі сөйлем қосқаным, кейіпкерлердің атын өзгерткенім болмаса, бастан-аяқ өзімнің ұстаздық өмірімнен алынған. Сол кездері бұл пьесамды қалап алған екі театр режиссерлері ұсыныс айтып, шығармама аздап өзгеріс енгіздім. Алғашқы нұсқасында, ұстаз шәкірттерімен кездесу сәтінде жүрегі сыр беріп, көз жұматын. «Ұстаздың ең соңында

өліп кеткені өте өкінішті, тірі қалғаны дұрыс» деген бір режиссердің ұсынысымен ұстазды тірі қалдырсам, екінші режиссердің ұсынысымен ұстазды Еуропада кітабы шығып, пьесасы қойылғалы жатқан қарымды қаламгерге айналдыруыма тура келді. Мұның алдында жазған «Ел болам десең, бесігіңді түзе» атты оқушылар өмірінен жазылған пьесам мен «Жихад» атты әлеуметтік драмам М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты Ғылыми кеңесінің шешімімен баспаға ұсынылған «Қазіргі қазақ драматургиясындағы инновациялық ізденістер (1991-2016 жж)» атты ұжымдық монографияда зертеушілер тарапынан талданып, сараланып жап-жақсы баға алды. Сондай-ақ, «Ел болам десең, бесігіңді түзе» атты драмам 7 – сыныптағы әдебиет пәні хрестоматиясына енгізілгелі жатқаны туралы да хабар алдым. Бұл пьесадағы оқырманға тосындау көрінетіні жындыханадағы оқиға мен екі бетті кейіпкер ғана деп ойлаймын. Қалған көріністерде парақорлық, мансапқорлық т.с.с. сол өзімізге етене таныс жайттар ғана сөз болады. Алғашқы нұсқасында пьесада сөз болатын барлық шым-шытырық оқиғаларды бас кейіпкердің түсі етіп алғанмын.

Дін атын жамылып, жастарды алдап-сулап өзге елге әкетіп жатқан топтар туралы мерзімдік баспасөз беттерінен оқып, телеарналардан көріп (осы жолға түсті деп ауылдың бір-екі жасы да жазаға тартылғанын білемін), «жихад» тақырыбында пьеса жазуды қолға алған болатынмын. Дәл сол кезде Шымкент қалалық Дін істері басқармасы осы тақырыпқа таппсырыс беріп, бұл пьесам «Құрық» деген атпен осы қаладағы Ж. Шанин атындағы академиялық қазақ драма театрында сахналанды. Шығармамдағы өзім білмеген, көзіммен көрмеген бөтен өмірді шынайы беруге батылым жетпей, бас кейіпкердің Сириядағы басынан өткен оқиғаларын оның түсі етіп алдым. Қойылымның премьерасы сәтті өтіп, тысқа шығып келе жатқанымда, бір жас анаға жолықтым. Ол спектакльді жаны ауырып отырып көргенін, өйткені өзінің ұлы да дәл осындай жолға түсіп, ұзақ жылға сотталып кеткенін жылап тұрып айтып, ақылсыз жастарымыз қызығып барып жатқан бөтен елдегі өмірдің алдамшы, қатыгез, лас, жиіркенішті екенін шынайы көрсететіп осындай шығармалар көптеп жазылса екен деген тілегін білдірді.

«Қара баланың» зары сүйектен өтіп тұрған 1986-87 жылдары жазылды. Оның алдында дүкеннің қытырлақ сары қағазына орап, шарбақ түбіне тастап кеткен шақалақты өз көзіммен көріп, жаным ауырып:

Жарық дүние ойлаушы едім, әлдеқайда кең бе деп,
Бөбектерге құп-құйттай кең дүние әлі кенде деп.
Бекер екен бәрі де, тар құрсақтан шықтым да,
Қайтып түстім, сұп-суық қап-қараңғы көрге кеп, -

деп басталатын «Нәресте зары» деген өлең жазғанмын. Ойлана келе тастанды бала туралы пьеса жазуға оқталдым. Бастапқыда бір бөлімнен ғана тұратын шағын пьеса еді, кейін заман ағымына сай оқиғаны кеңейтіп, өзекті мәселелерді көтерген екі бөлімді драмаға айналдырдым. 2008 жылы бұл пьесам республикалық жабық байқауда озып шығып, ең үздік 10 пьесаның бірі ретінде «Ұшқын» атты жинаққа енді [14].

Б. Айдарбек қазақ топырағындағы қазіргі Тәуелсіздік дәуіріндегі драматургия стилінің дамуы мен шарықтауына үлкен үлес қосты. Ол ерекшелік жоғарыдағы талданған пьесалардан көрінуде. Әр пьеса өзіндік стилі, оқиғасымен айқындалады.

Қазақ әдебиетінің кейіпкері жайлы айтқанда біз оның жанын аттап өте алмаймыз. Осыдан барып қазақ кейіпкерінің ішкі дүниесі бет береді. Қазақ әдебиеті кейіпкері нені аңсады, қай өңірді, ландшафты өзіне жақын тұтты, отаншылдығы, отбасын сүйер мінезі қандай еді, өнердің қай түрін жанына жақын тұтты, өмір сүрудегі ұстанымы қандай еді?! [15; 117]. Б. Айдарбек пьесаларындағы кейіпкерлер жан-дүниесін, мінез-құлқын, өмір сүру

ұстанымын ашуда біршама талдау жасадым. Алайда, кемшін тұстары да, әлі де талқылай түсер жақтары да баршылық.

Б. Айдарбек пьесаларында ауыз әдебиет үлгілерін де орнымен пайдалана білген. Соның бір нәтижесі «Әлияның биігі» пьесасында көрінеді.

«Устно-речевой жанр рассматривается (...) как одна из самых древних форм человеческого бытия и трансляции культурных смыслов» [16; 112]. Б. Айдарбек пьесаларындағы ауыз әдебиеті үлгілері төмендегідей суреттеулер мен теңеулер арқылы берілген.

Тобығы кеткен тұлпардай, топшысы сынған сұңқардай, төбенің етегінде суырдай шоқиып отырмын [3; 77]. Төбенің етегінде демалып отырған жүруге қиналатын, кәріліктен еңкейген қарияның бейнесі тамаша бейнеленген. Тобық – малдың ортан жілігі мен асықты жілігінің түйіскен жеріндегі сан етінің сіңіріне орналасқан жұмыр сүйек. Топшы - құс қанатының кеудеге жалғасқан жері. Суыр - қыста ұйықтап, жазда тіршілік ететін, тиін тұқымдас, кішірек келген, сүткөректі кеміргіш жануар [17; 804].

Автор ауыз әдебиеті үлгілерін пьесаларында пайдаланған. Мына «Қобыланды батыр» жырынан қазақтың батыр қызы Әлия Молдағұловаға арнап жазған «Әлияның биігі» пьесасында

Шу, жануар, шу еді,
Астындағы ақ боз ат
Шулеген сайын гүледі.
Табаны жерге тимеді.
Табанға тиген қара тас
Саз балшықтан иленді, -

деген үзіндіні де Әлияға жатқа айтқызу арқылы шебер пайдаланған.

Қорытынды

«Драмалық шығарма – әрбір кезең мен дәуірді суреттеуші ерекше туынды. Сонымен қатар сол дәуір мен кезеңнің перзенті. Сондықтан да қазақ драматургиясының мазмұн мен құрылымы жағынан эволюциялық жолын бақылау, соның нәтижесінде алдағы даму жолын анықтау – драматургияның теориялық мәселелері болып табылады» [18; 8]. Б. Айдарбек драмаларының мазмұны мен құрылымы жан-жақты терең, сюжетті құрастырылған. Сюжеті тартымды, нақты тарихи оқиғаларға негізделіп жазылған, оқиғалары өрбіп, дамып отырады. Пьесаларының барлығы жаңаша, тың тақырыпта жазылғандықтан оқуға жеңіл, терең талқылауға лайықталып жазылған.

Шешім шығарманың тарихилығын, халықтығын, шынайылығын көрсетеді. Драматург пьесаларының оқиғалары деректі тарихи оқиға, халықтың шынайы өмірін суреттеу негізінде жазылған. Сондықтан да автор пьесаларының шешімі де нақты көрсетіліп құрастырылған.

Белгілі бір дәуірде өмір сүрген драматургтер шығармаларында идея үнемі бірыңғай күйде көрініс тауып, сан-салалы көркемдік шешімдер арқылы бой көрсететіп жатады. Әрбір драмалық шығарманың көркемдік әдісінің өз шеңбер шегі, шектеулі мүмкіндіктері бар. Әрбір үлкен суреткердің айқындалған бағыты бар, ол сол өзі ұстанған бағыт жолында еңбек етеді. Соның арқасында көркем туындылар жарық көріп жатады. Драмалық шығармадағы шешім оқиғаның түйінін шығарып, ақ-қарасын ажыратып, жақсы-жаманын айырып, қажетін алып, өмірлік тәжірибе жинақтатады.

Б. Айдарбек - қазақ драматургтерінің сара жолын жалғастырушы тұлға. Ұлттық драманың жаңа мазмұндағы қалыптасуын, дамуын жалғастырушы - драматург. Жаңа заманның жаңаша кейіптегі кейіпкері бейнесін жасаушы жаңашыл автор. Пьесаларының

мазмұндылығы ескі мен жаңа заманның салыстырыла отырып, образдарды көркемдік тұрғыдан сипатталып бейнеленуінде. Мұндай заман бейнесін шынайы ашып, жаңаша суреттеу, ескі мен жаңаны салыстыра отыра бейнелеу – автордың шеберлігі. Бүгінгі қоғам өміріндегі шешімін күтіп тұрған сан алуан өзекті мәселелер Б. Айдарбек пьесаларында қарастырылды. Драматург әлеуметтік талдауларымен қазақтың болашағы болып табылатын жастар тәрбиесіне ерекше көңіл бөлу керектігін туындыларында көрсетті. Қоғамдағы шешімін күтіп тұрған аса зәру мәселелерді көтерген драматургтің қоғам шындығын бейнелеудегі, замандас образын сомдаудағы өткір сындары мен батыл сөздері, ашық көзқарастары сахна төрінен орын алып театр сахналарында қойылуда.

Қорыта айтқанда, драматург тәуелсіздік тұсындағы драматургияның қалыптасқан дәстүрлі жолын жалғасырып келеді. Бұл жылдары қазақ сахнасы көптеген жаңа есімдермен толықты. Драматургтер сан ғасырлық тарих пен ХХ ғасырдағы түрлі оқиғаларға жан бітірді. Тарихи тақырыппен бірге бүгінгі өзіміз өмір сүріп отырған қоғам шындығы да жеткілікті дәрежеде қамтылғанынан жоғарыда сөз болған шығармалар мысал бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Орда Г., Сұлтанова Б., Худайбергенов Н.Ж., Хуатбекұлы Е. Қазіргі қазақ драматургиясындағы инновациялық ізденістер (1991-2016 жж.). Алматы: «Print express», 2020. - 330 б.
2. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Алматы: Жазушы, 1985, 17 – том. - 349 б.
3. Айдарбек Б. Алтын орданың алтын тағы. Пьесалар. Алматы: «TURAN», 2023. - 408 б.
4. Тәжібаев Ә. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасуы. Алматы: «Жазушы», 1971. - 415 б.
5. Нұрғалиев Р. Драма өнері. – Алматы: «Санат», 2001. - 478 б.
6. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 32 - том, Мақалалар, либеретто, пьеса, 1951 – 1954. Алматы: «Жібек жолы», 2008. - 400 б.
7. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 31 - том, Мақалалар, киносценарийлер, 1951 – 1954. Алматы: «Жібек жолы», 2008. - 409 б.
8. Рүстемова Ж.А., Шәкірова Қ.М. Драмалық шығармалардағы мінез мәселесінің зерттелуі. *Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің Хабаршысы. «Филология» сериясы.* 2014. № 2(74). 128-133 бб.
9. Мұратханова Р. Міржақып Дулатовтың тәлімдік мұрасы арқылы тұлға мәдениетін қалыптастыру. Педагогика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындалған кандидаттық диссертация. Алматы, 2006. - 159 б.
10. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. Мақалалар, очерктер, пьесалар. 1927 – 1943. 20 – том. Алматы: «Жібек жолы», 2005. - 400 б.
11. Әбу Насыр әл Фараби. Ғылым туралы. Логика анықтамасы. Таңдамалы трактаттары. Алматы: «Арыс», 2009
12. Мақпырұлы С. Әдебиеттің тектері мен түрлері. Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1994. - 74 б.
13. Нұрлыбаева А., Бораш А.Б., Джумабекова А.А. Әбіш Кекілбаевтың сыншылдық қыры. *Керуен.* 2023. № 2(79), 188-199 бб.
14. Жакибаева К.А. Байділда Айдарбекпен сұхбат. Электронды почтасы бойынша алынды, 22.06. 2023
15. Елікпаев С., Қапасова Б., Кожас Д. Қазақ әдебиетіндегі кейіпкер болмысы: өзгеріс пен ұласу. *Торайғыров университетінің Хабаршысы. Филологиялық серия.* №1. 2023, 116-120 бб.
16. Темиргазина З., Абзұлдинова Г., Сағынтаева Ж. Жанр проклятия ‘қарғыс’ в казахском языке: вера в магическую силу слова сохраняется до сих пор? *Жанры речи.* 2023. Т. 18, № 2 (38), сс. 110- 117
17. Жанұзақов Т. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 50 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесі. Алматы: «Дайк-Пресс», 2008. - 968 б.
18. Бораш Р. Драмалық шығармаларды оқыту. 13.00.02 – оқыту және тәрбиелеу теориясы

(бастауыш, орта және жоғары білім жүйесіндегі қазақ әдебиеті). Педагогика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2006. - 135 б.

References

1. Orda G., Sultanova B., Khudaibergenov N. Zh., Khuatbekuly E. Қазіргі қазақ драматургиясындағы инновациялық ізденістер (1991-2016 жж.) [Innovative searches in modern Kazakh drama (1991-2016)]. Алматы: "Print express", 2020. 330 p. [in Kazakh]
2. Auezov M. Zhiyrma tomдық shyfarmalar zhinafy [Collection of works in twenty volumes]. Volume 17. Алматы: "Zhazushy", 1985. 349 p. [in Kazakh]
3. Aidarbek B. Altyn ordanyң altyn tafy [Golden throne of the Golden Horde]. Plays. Алматы: "TURAN", 2023. 408 p. [in Kazakh]
4. Tazhibayev A. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасуы [Development and formation of Kazakh drama]. Алматы: "Zhazushy", 1971. 415 p. [in Kazakh]
5. Nurgaliyev R. Drama өнері [Dramatic Art]. Алматы: "Sanat", 2001. 478 p. [in Kazakh]
6. Auezov M. Shyfarmalarynyң elu tomдық tolyқ zhinafy [Complete collection of works in fifty volumes]. Volume 32: Articles, libretto, play, 1951 – 1954. Алматы: "Zhibek Zholy", 2008. 400 p. [in Kazakh]
7. Auezov M. Shyfarmalarynyң elu tomдық tolyқ zhinafy [Complete collection of works in fifty volumes]. Volume 31: Articles, film scripts, 1951 – 1954. Алматы: "Zhibek Zholy", 2008. 409 p.
8. Rustemova Zh. A., Shakirova K. M. Dramalyқ shyfarmalardaғы minez мәселесінің zerttelui [The study of the problem of character in dramatic works]. *Bulletin of Karaganda State University named after E. A. Buketov. Series "Philology"*. 2014. № 2(74). Pp. 128-133. [in Kazakh]
9. Muratkhanova R. Mirzhakyp Dulatovtyң tәlimdik mұрасы арқылы tұlға мәдениетін қалыптастыру [Formation of personality culture through the educational heritage of Mirzhakyp Dulatov]. Dissertation prepared for the degree of candidate of pedagogical sciences. Алматы, 2006. 159 p. [in Kazakh]
10. Auezov M. Shyfarmalarynyң elu tomдық tolyқ zhinafy [Complete collection of works in fifty volumes]. Volume 20: Articles, essays, plays. 1927-1943. Алматы: "Zhibek Zholy", 2005. 400 p.
11. Al-Farabi, Abu Nasir. Fylym turaly. Logika anyqtamasy. Taңdamaly traktattary [On science. Definition of logic. Selected treatises]. Алматы: "Arys", 2009 [in Kazakh]
12. Makpyruly S. Әдебиеттің тектері мен tырлері [Origins and types of literature]. Алматы: Republican publishing house, 1994. 74 p. [in Kazakh]
13. Nurlybayeva A., Borash A. B., Dzhumabekova A. A. Әbish Kekilbaevtyң synshyldyқ қуғы [The critical side of Abish Kekilbayev]. *Keruen*. 2023. 2(79), pp. 188-199. [in Kazakh]
14. Zhakibaeva K. A. Baydilda Aidarbekpen sұkhbat [Interview with Baydilda Aidarbek]. Retrieved by e-mail, 22.06.2023 [in Kazakh]
15. Yelikpaev S., Kapassova B., Kozhas D. Қазақ әдебиетіндегі кейіпкер болмысы: өзгеріс пен ұласу [Character in Kazakh literature: change and expansion]. *Bulletin of Toraigyrov University. Philological series*. №1. 2023, pp. 116-120. [in Kazakh]
16. Temirgazina Z., Abzuldinova G., Sagyntaeva Zh. Zhanr proklyatiya 'qarqys' v kazahskom yazyke: vera v magicheskuyu silu slova sohranyaetsya do sih por? [The genre of the curse 'kargys' in the Kazakh language: is the belief in the magical power of the word still preserved?] *Zhanry rechi [Genres of speech]*. 2023. T. 18, № 2 (38), pp. 110-117 [in Russ.]
17. Zhanuzakov T. Қазақ тілінің tүсіндірме сөздігі. 50 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесі [Explanatory Dictionary of the Kazakh language. About 50 thousand words and phrases]. Алматы: "Daik-Press", 2008. 968 p. [in Kazakh]
18. Borash R. Dramalyқ shyfarmalardy оқыту [Teaching dramatic works]. 13.00.02 - Theory of training and education (Kazakh literature in the system of primary, secondary and higher education). Dissertation prepared for the degree of candidate of pedagogical sciences. Алматы, 2006. 135 p. [in Kazakh].

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Жакибаева Калипа Аманбаевна - Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті Ғылыми басылымдар мониторингі бөлімінің маман-корректоры. Мекенжайы: Қазақстан, 050000, Алматы қаласы, Гоголь көшесі, 114, zhakibaeva.k@qyzpu.edu.kz

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Жакибаева Калипа Аманбаевна - специалист-корректор Отдела мониторинга научных изданий, Казахский национальный женский педагогический университет. Адрес: Казахстан, 050000, г. Алматы, ул. Гоголя, 114; zhakibaeva.k@qyzpu.edu.kz

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kalipa A. Zhakibayeva - proofreader-specialist, Department of Monitoring of scientific publications, Kazakh National Women's Teacher Training University. Address: Kazakhstan, 050000, Almaty, Gogol St. 114; zhakibaeva.k@qyzpu.edu.kz

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 11.08.2023
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 29.09.2023

2 - бөлім

Оқу пәндерін оқыту әдістемесі

Раздел 2

Методика преподавания учебных дисциплин

Section 2

Methods of teaching academic disciplines

ЦИФРОВИЗАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ЖИВОПИСИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

К. А. Пархоменко

Луганская государственная академия культуры и искусств имени Михаила Матусовского, Луганск, Российская Федерация
k84_kocta@mail.ru

Аннотация

В статье рассмотрено такое направление в искусстве, как Digital art, или цифровое искусство. Данное исследование проводилось в Луганской государственной академии культуры и искусств имени Михаила Матусовского на факультете изобразительного и декоративно-прикладного искусства на кафедре станковой живописи. Целью статьи является анализ и сравнительная характеристика традиционной и цифровой форм живописи, а также рассмотрение комбинированного метода, который способствует повышению качества образования. В процессе исследования выделены методы и приёмы, которые применяются на практических занятиях по дисциплинам «Академическая живопись», «Станковая композиция», «Пластическая анатомия» для подготовки студентов по специальности «Станковая живопись». Также в статье определена проблематика и актуальность использования цифровых технологий в изобразительном искусстве и образовательном процессе. Рассматриваются специфические особенности цифровой живописи в сравнении с традиционной. Исследование затрагивает вопросы перемен в системе образования с приходом и распространением компьютерных технологий. Максимальный контакт со зрителем происходит с помощью традиционных произведений. Они настраивают тактильную и физическую связь. Прослежена взаимосвязь и взаимодополнение между цифровой и традиционной формой, исследуются проблемы совмещения традиционных и цифровых технологий. Обосновано, что фундаментом в образовательном процессе и на всех стадиях обучения является академическая живопись. В качестве вывода автор указывает на важность комбинированного подхода в процессе обучения, который позволит студенту стать профессионалом, обладающим современным инструментарием.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая живопись, компьютерные технологии, академическая живопись, методы обучения

КӘСІБИ КӨРКЕМДІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ АКАДЕМИЯЛЫҚ КЕСКІНДЕМЕНІ ОҚЫТУДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ

К.А. Пархоменко

Михаил Матусовский атындағы Луганск мемлекеттік мәдениет және өнер академиясы, Луганск, Ресей Федерациясы
k84_kocta@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада өнердегі цифрлық өнер немесе цифрлық өнер сияқты бағыт қарастырылған. Бұл зерттеу Михаил Матусовский атындағы Луганск мемлекеттік мәдениет және өнер академиясында мольберттік кескіндеме кафедрасының бейнелеу және сәндік-қолданбалы өнер факультетінде

жүргізілді. Мақаланың мақсаты - дәстүрлі және цифрлық формаларды талдау және салыстыру. Сонымен қатар, білім сапасын арттыруға ықпал ететін аралас әдісті қарастыру. Зерттеу барысында «Мольберттік кескіндеме» мамандығы бойынша студенттерді дайындау үшін «Академиялық кескіндеме», «Мольберт композициясы», «Пластиканың анатомия» пәндері бойынша тәжірибелік сабақтарда қолданылатын әдістер мен тәсілдер анықталды. Мақалада сонымен қатар бейнелеу өнері мен оқу үдерісінде цифрлық технологияларды қолданудың мәселелері мен өзектілігі айқындалған. Сандық кескіндеменің дәстүрлі кескінмен салыстырғандағы ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеуде компьютерлік технологиялардың пайда болуы мен таралуына байланысты білім беру жүйесіндегі өзгерістер мәселелері қозғалады. Көрерменмен максималды байланыс дәстүрлі туындылардың көмегімен жүзеге асады. Олар тактильді және физикалық байланыс орнатады. Цифрлық және дәстүрлі форма арасындағы байланыс пен бірін-бірі толықтыру байқалады. Дәстүрлі және цифрлық технологияларды біріктіру мәселелері зерттеледі. Академиялық кескіндеме оқу үрдісінде және білім берудің барлық кезеңдерінде іргетас болып табылатыны дәлелденген. Қорытындылай келе, автор оқу процесінде студенттің заманауи құралдармен кәсіби маман болуына мүмкіндік беретін біріктірілген тәсілдің маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйін сөздер: цифрландыру, цифрлық кескіндеме, компьютерлік технология, академиялық кескіндеме, оқыту әдістемесі

DIGITALIZATION IN TEACHING ACADEMIC PAINTING IN PROFESSIONAL ART EDUCATION

K. A. Parkhomenko

Luhansk State Academy of Culture and Arts named after Mikhail Matusovsky,
Luhansk, Russian Federation
k84_kocta@mail.ru

Abstract

The article considers such a trend in art as Digital art, or digital art. This research was conducted at the Luhansk State Academy of Culture and Arts named after Mikhail Matusovsky at the Faculty of Fine and Applied Arts at the Department of Easel Painting. The purpose of the article is to analyze and compare the characteristics of traditional and digital forms, as well as to consider a combined method that contributes to improving the quality of education. In the course of the research, the methods and techniques that are used in practical classes in the disciplines of "Academic Painting", "Easel composition", "Plastic anatomy" for the preparation of students in the specialty "Easel painting" are highlighted. The article also defines the problems and relevance of the use of digital technologies in the visual arts and the educational process. The specific features of digital painting in comparison with traditional painting are considered. The study addresses the issues of changes in the education system with the advent and spread of computer technology. Maximum contact with the viewer occurs with the help of traditional works. They set up tactile and physical communication. The interrelation and complementarity between digital and traditional forms is traced, the problems of combining traditional and digital technologies are investigated. It is proved that the foundation in the educational process and at all stages of learning is academic painting. As a conclusion, the author points out the importance of a combined approach in the learning process, which will allow the student to become a professional with modern tools.

Key words: digitalization, digital painting, computer technology, academic painting, teaching methods

Введение

Ритм развития событий в мире и в частности в образовательном процессе выдвигает новые требования. Происходит модернизация мировых и региональных систем профессионального обучения. Активную роль на данном этапе развития занимает цифровизация.

Современные технологии позволяют расширить рамки образовательного процесса, придать комбинированный характер и добиться более высоких результатов в профессиональном становлении художников.

На мировой арене закрепляется и постоянно развивается такое направление в искусстве, как Digital art, или цифровое искусство.

Цифровизация предоставляет и раскрывает ряд новых возможностей, прежде всего – это возможность получения доступа к онлайн-библиотекам, разным источникам информации, позволяет проявить мобильность в условиях дистанционного обучения, а также применить в профессиональном практическом обучении. Происходит взаимодействие и объединение всемирного культурного пространства.

Необходимо постепенно или в комбинированных решениях погружать студента в новейшие формы обучения.

Одной из задач в условиях цифровизации выступает способность сформировать определенные практические навыки, которые способны помочь в получении необходимой информации, ее анализу и возможности использования в практической деятельности. Также появляется возможность распространения информации.

Современные цифровые технологии занимают все больше культурного пространства – они применяются в музеях, при проведении виртуальных выставок, в организации художественных конкурсов, фестивалей, пленэров и в концертных залах. Следовательно, искусство становится доступным для многих.

Материалы и методы

Цель статьи - провести сравнительную характеристику традиционной и цифровой формы, раскрыть возможности цифровизации в образовательном процессе, изучить и проанализировать возможности, перспективы и проблемы цифровой живописи.

Постановка проблемы. Развитие современных компьютерных технологий и техник позволяют раскрыть новейшие возможности в области изобразительного искусства и дизайна. Многие исследователи изучали проблему цифровизации, применения цифровых компьютерных технологий и в частности, цифровой живописи в образовательном процессе, но недостаточно прослеживается систематизация и сравнительная характеристика между традиционной формой и цифровой. Поэтому, считаем важным систематизировать накопленный опыт, провести сравнительную характеристику между двумя формами, выделить отрицательные и положительные стороны, определить проблемы влияния компьютерных технологий на реалистичную живопись.

Цифровизация в образовательном процессе является одним из актуальных вопросов современного образования. Создание цифровой живописи раскрывается в совершенно ином мыслительном процессе и создании нового художественного образа.

Современные жизненные условия побуждают внедрять в систему образовательного процесса новые формы и методы, что способствует формированию творческой личности, раскрытию и развитию творческого потенциала. В свою очередь, формирование творческой,

всесторонне развитой личности, наделенной определенными глубокими идеями, является одной из наиболее актуальных задач общества.

Благодаря быстрому развитию компьютерных технологий появился глобальный прорыв и происходит становление новой формы в изобразительном искусстве и это форма – цифровая живопись, которая отображает современное требование времени.

Безусловно, она не сможет заменить академическую живопись, которая является основой при обучении. Без освоения колорита, формы, композиции – цифровая живопись может выглядеть поверхностной, без фундаментальной основы. Образ и эмоции цифровая живопись не может отобразить в полной мере.

Одно из основных отличий цифровой живописи от академической – это тиражирование, расширение возможностей в эскизировании и применение эффектов.

Электронные изображения, которые созданы в виртуальном пространстве при помощи инструментария и приемов, напоминающих техники традиционных форм, раскрывают сущность цифровой живописи [1, с. 12].

Согласимся с мнением, изучив возможности материала при работе в традиционной технике, появляется возможность наиболее точно передать технические особенности его в цифровой форме. Имитация традиционных техник с помощью технологий виртуальной реальности способствует раскрытию «новой» художественной формы.

Рассмотрим еще одно значение цифровой живописи. Одним из основных отличий от других видов компьютерной графики является то, что используются приёмы, идентичные традиционным техникам и материалам, которые достигаются благодаря графическим редакторам [2].

Остановимся еще на одном высказывании. Цифровая живопись раскрывает преимущества процесса создания художественной работы. На любой стадии создания, появляется возможность вносить изменения с помощью графических редакторов [3].

Выделим положительные стороны цифрового искусства, к которым следует отнести – легкость в публикации, управлении и внесении изменений при создании, распространении информации и продукции, возможность нанесения изображения на различный ряд материальных носителей информации, доступность для масс, возможность быстрой замены или корректировки цветового и тонального строя, редактирование размеров и величин, как целых объектов, так и их элементов, создаётся в наиболее кратчайшие сроки, возможность работы по всему миру, использовать минимальные затраты на создание, что является экономически выгодным.

Из положительных особенностей, в первую очередь – наименьшее сопротивление материала и затрат ресурсов: компьютерная графика не требует закупки красок и инструментов, художнику не приходится подготавливать холсты и ждать высыхания слоёв, он не ограничен количеством кистей и пигментов [4, с.127].

В отличие от традиционных методов выражения, наиболее важным преимуществом цифровых моделей является то, что модели, созданные на компьютере, можно наблюдать как трехмерные и с любой желаемой точки [5, с. 73].

Многие графические редакторы, позволяют создавать и просматривать изображение в 3D пространстве. Появляется возможность создания объекта и просмотр его с разных ракурсов, что способствует более качественному пониманию формы и конструкции.

Одной из отрицательных сторон цифровой живописи является то, что при печати качество цвета не соответствует реальному изображению, теряются цветовые и тональные нюансы, которые на мониторе воспринимаются приближенными к авторской работе.

Цифровая живопись является трансформацией современного этапа развития традиционной формы. Ее активное развитие связано с новым глобальным потребительским

рынком. Можно рассмотреть цифровое искусство как двоичный код традиционной формы, с помощью которого происходит визуализация на экране или другом носителе.

Современные компьютерные технологии позволяют имитировать работу художественных материалов и их фактур. Необходимо отметить, что данные технологии лишь имитируют и, безусловно, основываются на законах и принципах академической живописи. Благодаря академической живописи обретаются достоверные практические знания о приемах и техниках, которые в дальнейшем можно применить в цифровой живописи, и работа будет выглядеть более убедительной, правдоподобной. При этом художественный образ обретает более специфические черты.

При создании традиционных произведений происходит контакт, взаимосвязь между создателем, идеей и материалом. Практический опыт позволяет раскрыть структуру мазка, ритмику, характерность, и благодаря этому опыту появляется понимание о том, как применить и использовать материал уже в цифровой форме. Смешивание цветов, «замес» колорита является определенным опытом и результатом, который возможен в традиционной форме и отсутствует в цифровой.

Цифровое искусство позволяет сделать мазок, приближенный к акварельному или масляному, но те, кто изучают традиционную технику, глубже понимают и раскрывают материал.

Традиционная живопись уникальна и неповторима, так как создана лишь в одном экземпляре. Поэтому произведения обретают огромную ценность.

При цифровой форме произведения обретают условность, похожесть между серией работ, выполненных в одной технике. И результатом является готовый продукт, в отличие от традиционного произведения, в котором результатом выступает уже творческая авторская находка и «новое» открытие.

Положительной стороной традиционной формы является то, что при обнаружении ошибки художник физически ее исправляет, пытаясь не нарушить общий строй работы и сохранить целостность. Маленькая ошибка способна изменить общую структуру и привести к разрушению картинной плоскости. Физическое исправление и нахождение путей исправления являются навыками в совершенствовании.

При создании традиционной живописи происходит тактильная и физическая связь, мы слышим звук угля, мазка, способны прощупать зернистость холста и выпуклость мазка, отличить разное плетение ткани, чувствовать запах. Как считает О. И. Белозёров: «живописец раскрывает и передает эмоциональный строй в картине через динамику, ритм мазка и линии. Полноценно достичь этих качеств, используя «пиксель», не получится [6, с.14].

Действительно, создание картины проходит через авторское переосмысление окружающей действительности.

Также отметим, что традиционную живопись невозможно в точности заснять на фотоаппарат. Происходит лишь поверхностное общее впечатление о произведении. Снимки и отпечатки не имеют такой же весомости, впечатления и правдоподобности, как оригинал.

Сами приемы и технология в традиционной живописи развивают творческое мышление и ставят задачи по усовершенствованию и поискам нового. Прочистка слоёв, наслоение, лессировки создают определенные фактуры, которые позволяют достичь и раскрыть глубину мысли. Динамика и ритм мазка раскрывают звучание произведения и передают авторский язык. В цифровой живописи данные колебания практически не заметны.

Цифровая живопись является новейшей ступенью в современном искусстве, призванной расширить возможности и открыть пути к комбинированному решению творческих задач. Появляется новый взгляд на художественно-эстетическую систему.

Развиваются арт-платформы, которые открыты для творческих экспериментов. Система выставок обретает дополнительное значение и расширяет возможности. Онлайн-выставки способны охватить огромное количество людей, при этом часто они являются бесплатными, что является дополнительным бонусом. При этом можно окунуться в мир искусства онлайн, но при этом следует осознавать, что активного взаимодействия между создателем, зрителем и произведением не будет. Картина является посредником между художником и зрителем. Эта невидимая взаимосвязь происходит непосредственно при контакте с картинной плоскостью в реальной среде.

Сегодня цифровое искусство стало частью повседневной жизни и сильно влияет на традиционное искусство [7].

Цифровая живопись может быть воспроизведена только на электронном носителе, печать на бумаге или холсте ограничена техническими возможностями принтеров и качеством самого изображения. Распечатанное изображение плоское и исключает объёмную фактуру. Актуальна проблема сохранения подобного искусства для будущих поколений: если изображение существовало только в единственном экземпляре, оно может быть уничтожено при повреждении техники или файла [8, с. 51].

Существует 3D-принтер, который способен раскрыть текстуру и рельеф, но и он не заменит реальное изображение.

Искусство начинает обретать новые черты, которые работают на основе электронного образа-символа, тем самым оно утрачивает материальную основу.

Одной из отличительных особенностей традиционной живописи является то, что она создается на основе красочного состава, ее основой служит белая поверхность, или белило. Безусловно, при создании произведения важную роль играет светосила и цветовая насыщенность. Белый цвет выступает неким камертоном и закладывает изначально пространственность. Цифровая живопись формируется на основе цветового света. Важной составляющей является определение нужной плотности поверхности и выявление освещенности с помощью активизации света в определенных частях, которые и будут раскрывать общую освещенность и создавать материальность. Излишняя пестрота и яркость приводят изображение к неправдоподобности, дробности, что начинает разрушать целостность восприятия.

Следует остановиться и на раскрытии образа. В традиционной форме живописи он начинает раскрываться через углубленное чувственное восприятие автором окружающей действительности. Глубина идеи начинает проявляться в произведении благодаря длительной работе над ним. В раскрытии образа играет фактура, цветовое решение, контрасты.

Цифровой образ, который создается с помощью графических редакторов, имеет возможность видоизменяться на любом этапе создания. В этом заключается одно из отличий от традиционных форм. Творческие работы, создаются из специальных материалов, которые не редактируются. Произведение, созданное в цифровой форме, не зависит от физических явлений окружающей действительности, что является положительным фактором для демонстрации [9].

Художникам-живописцам, которые работают в традиционной форме и имеют определенный запас работ, значительно проще оцифровать свои произведения, преобразовав их в виртуальное искусство. Тем не менее, оригинал остается важным и значимым.

Благодаря оцифровке повышается мобильность, художник может работать со многими стоками, интернет магазинами и галереями, тем самым реализовывая свой труд,

раскрывая творческую биографию и демонстрируя живописные наброски огромной аудитории.

Многие считают, что с развитием цифровой художественной системы происходит утрата культурных ценностей, техник и технологий, присущих традиционным формам искусства, что приводит к деградации искусства. Хотелось бы отметить, что эти две формы – традиционная и цифровая, развиваются практически параллельно, раскрывая новые возможности и совершенствуясь. Конечно, происходит и пересечение между ними, но и при этом остается доминанта.

В процессе обучения необходимо погружать студента в новейшие формы, так как они вовлекут его в открытие новых возможностей и помогут в реализации своих достижений на современном этапе развития и потребностей.

Отметим, что компьютерные технологии позволяют потребителю искусства получить взаимодействие с произведением через его цифровой вариант. Но при этом полноценное микровзаимодействие не произойдет. Оно проявляется при непосредственном контакте с оригиналом. Оригинал содержит и передает исторические данные, при котором создавалось произведение. Реальные события, при которых создается работа, диктуют тематическую направленность, раскрывают стилистические возможности и передают время. Оригинал является взаимосвязующим звеном между зрителем и эпохой [10, с. 194].

Проблема использования цифровых технологий в искусстве волновала многих искусствоведов, философов и теоретиков медиакультуры. Среди выдающихся исследователей: Г.Фернандес, Н.А.Яковлева, Ш.Бодлер, Дж. Дрюкер.

Н.А. Яковлева считает, что «иногда смена материала знаменует рубеж эпох в истории искусства и свидетельствует о потрясении основ мировидения, миропереживания, мировоззрения, о коренных изменениях в системе художественного мышления» [11, с. 37].

Безусловно, определенная трансформация традиционных форм и приёмов в изобразительном искусстве приводит к созданию, определению и переходу материального к невещественному материалу, происходит эволюция в изобразительном искусстве, переход форм от визуальной к виртуальной. Создаются новые стандарты понимания о красоте, художественности и мировосприятии действительности.

Г.Фернандес утверждает, что с развитием технических средств искусство утрачивает свою автономность, а главным критерием искусства становится использование высоких технологий [12, с.20].

Традиционное художественно-эстетическое мышление трансформируется под воздействием общественной среды, развитием новейших компьютерных технологий.

Ш. Бодлер считал, что «технические уловки, вторгаясь в искусство, становятся его смертельными врагами» [13, с. 52]. Согласимся с данным мнением, потому что, любые технические средства и приёмы способны привести к снижению творческой деятельности и ослаблению творческого мышления. Прежде всего, искусство основывается на творческом подходе.

По мнению Дж. Дрюкер, «компьютерный интерфейс также конструирует визуальную ткань определенным способом, выстраивая перцептивный опыт пользователя» [14, с. 39].

Традиционное искусство остается и несет определенную смысловую нагрузку, но с появлением эффектов, которых можно добиться с помощью технических средств, создается новый визуально-эстетический язык передачи информации. Эпоха и искусство являются объединенными понятиями. Эпоха создает искусство, а искусство раскрывает эпоху.

Искусство формируется на основе разнообразия материалов и творческих идей. Компьютерные технологии трактуют и производят смысл с иных позиций. Применяются другие формы визуализации и влияния на потребителя с сохранением естественного

визуального языка. Процесс создает и раскрывает новое понимание об окружающей действительности, с современными значениями и представлениями. Искусство обретает более широкую форму выражения [15, с. 109].

Согласимся с высказыванием, разнообразие применения материалов, фактур в творческой работе способствует передаче и раскрытию временного пространства. Применение компьютерных технологий совместно с традиционными формами позволяют раскрыть возможности искусства в более широких значениях.

Происходят активные попытки частичного или полного замещения традиционных форм. Разрабатывается и создается *новая* форма влияния на зрителя или потребителя, формируются новые механизмы восприятия конкретной виртуальной информации.

Экран в данном случае несет посредническую функцию. Происходит восприятие не самого искусства, а его «новой» формы через призму определенных знаковых систем, имитаций.

Цифровое искусство обретает всё большую популярность, развивается, но визуальное искусство сохраняет и сохранит свою ценность. Имитацией первоисточка является перенос изображения на цифровой носитель. С развитием компьютерных технологий произошла структурная трансформация изобразительного искусства.

Комбинированное освоение, изучение и применение академической и цифровой живописи определит новейшую эпоху оригинальных художественно-эстетических идей и социальной культуры.

Baoqi Wang считает, что при поддержке цифровых интерактивных технологий студенты смогут активнее участвовать в художественном процессе и теоретические знания с практическим опытом будут обретаться быстрее. Знания, которые студенты получили с помощью инновационных технологий, будут интегрироваться в традиционные формы и работать на эффективность образования [16, с. 7].

Также Wang отмечает, что применение цифровых технологий не столько меняет традиционное преподавание изобразительного искусства, сколько позволяет эффективно восполнить недостатки традиционной живописи и в определенной степени сэкономить финансовые и материальные ресурсы при обучении. У студентов появляется вдохновение, понимание живописи, повышается художественное профессиональное мастерство. Сочетание традиционной и цифровой живописи повысит эффективность преподавания изобразительного искусства и сформирует художественную грамотность студентов. Современное компьютерное искусство позволяет студентам по-новому посмотреть на линию, цвет, композицию и пространство. С помощью компьютерной живописи студенты легче и быстрее выполняют учебные задания, овладевают художественными понятиями и навыками. Обучение изобразительному искусству не сводится только к изучению навыков рисования, а включает в себя также умение распознавать форму, эстетику и другие аспекты [16, с. 7].

Акцентируем внимание на том, что художнику-живописцу следует искать баланс в применении традиционной и цифровой форм. При излишней увлеченности цифровой живописью возможна утрата «вкусной» стороны и проявление поверхностных подходов к решению задач. Данная ситуация может привести к утрате индивидуальности.

Отметим, что цифровизация образования имеет ряд преимуществ, прежде всего – практически постоянно происходит взаимодействие со студентом, появляется возможность быстрой корректировки в практической работе с помощью новых технологий, которые позволяют попасть в рабочую компьютерную зону студента и провести конкретные изменения. Преподаватель имеет возможность систематического контроля над выполнением заданий и их качеством. Работа может проводиться как с индивидуальным

подходом, так и с охватом большой аудитории. Важным является и тот факт, что в большинстве вузов проходят обучение иностранные граждане и в связи со многими мировыми проблемами, очное обучение для многих из них затруднительно. Благодаря усовершенствованным технологиям происходит постоянный контакт, взаимодействие со студентом, что приводит к раскрытию его возможностей и формированию профессиональных качеств. Процесс обучения находится под постоянным контролем, сохраняя контингент и давая возможность обучения всем. Данная система образования не может полностью заменить классическую. Живое общение и работа в мастерской позволяют глубже освоить материал. Комбинированное применение могло бы дать хороший результат в образовательном процессе.

Результаты исследования и их обсуждение

В связи с динамичным развитием компьютерных технологий, образовательный процесс требует решительных, быстрых изменений и корректировок. Поэтому в Луганской государственной академии культуры и искусств имени Михаила Матусовского на факультете изобразительного и декоративно-прикладного искусства для подготовки студентов по специальности «Станковая живопись» при преподавании специальных дисциплин таких как: «Академическая живопись», «Станковая композиция», «Пластическая анатомия» внедрена система использования компьютерных технологий, что позволяет в большей мере заинтересовать студента, заставить мыслить по-новому, научить комбинированным приемам, овладеть разными подходами при передаче пространства, раскрыть понимание о декоративной блочной системе, которая является композиционной структурой. Применяются графические программы SculptGL, ZBrush, Poser Figure Artis, [DAZstudio](#), Adobe Photoshop, 3D Studio MAX, 3D Studio Viz Canvas.

Основная работа в процессе обучения сводится к изучению окружающей действительности и рисованию с натуры. Природа содержит те необходимые законы и правила, без которых художник-живописец не может передавать правдоподобие в своих произведениях. Поэтому изучение реальности играет главенствующую роль. Отметим и тот факт, что законы необходимы всем для отображения достоверности. И здесь не имеет значение, идет подготовка художника-живописца, дизайнера или художника-аниматора. Активная работа у художников-живописцев проводится в работе над набросками, зарисовками и этюдами. Данный вид работ в большей степени помогает сформировать идею для создания станковой композиции. Подготовительный материал подводит художника к поиску наиболее характерного, образного, что раскрывает «глубину» идеи. Одним из основных заданий является изображение пластических поз с натуры. Студенты изучают модель с различных ракурсов, для наиболее полного понимания и представления о конструкции и объеме. Также студенты-живописцы занимаются лепкой, параллельно с написанием живописного этюда, что максимально повышает профессиональный уровень, формирует трехмерное пространственное представление, помогает освоить конструктивное строение фигуры, изучить пластику, раскрыть взаимодействие форм и конструкций, осознать наличие пласт-линии, заложить ее в каждую модель, почувствовать общую массу, гармоничный объем. Благодаря пластичному материалу, студент максимально имеет возможность ощутить мелкие формы, найти взаимодействие между ними, сплавить одну форму с другой, не нарушая анатомического строения. Осознав, что любая крупная форма состоит из ряда мелких пластичных форм, которые работают на единое целое этой большой формы, студент легче работает с объемом, лепит форму на занятиях по академической живописи. Она связана с рядом дисциплин и активно взаимодействует с ними, большое значение в образовательном процессе занимает пластическая анатомия.

Параллельно студенты работают в графических программах. При изучении анатомии студенты работают в ряде программ, которые позволяют поворачивать модель, прикреплять мышцы к определенным узлам. Изучая и работая одновременно в трехмерном пространстве, студент ориентируется в среде, имеет возможность самостоятельно создавать и крепить мышечную массу, осознает, как будет происходить крепление с невидимой, в определенный момент стороны.

Компьютерные технологии применяются для создания, доработки композиционных эскизов, поиска композиционных конструкций в сюжетной композиции. Эффективным методом в обучении является коллажирование.

Студенты учатся работать с фотографией. Прежде всего, приучаются к художественному вкусу и видению. Фотографию применяют для уточнения детализации в картине и для восстановления визуальной памяти. При этом фотография служит как дополнительный источник информации, а основным остаётся работа с натуры.

Студенты-живописцы с помощью графических программ проводят анализ сложных форм, разбивая их на простые геометрические формы.

Компьютерные технологии позволяют живописцу расширить свой кругозор, посмотреть на то, что было увидено ранее, совершенно по-иному, дореализовать творческие идеи, найти необходимые формы и наиболее выразительный образ.

Огромной положительной стороной при работе в графических программах выступает то, что студент максимально быстро начинает осваивать силуэт, мыслить пятном.

Студенты создают иллюстрации в сочетании традиционной и компьютерной технологии.

Таким образом, что освоение всех дисциплин происходит благодаря накоплению опыта работы над поиском и передачей объема реальной формы на плоскости.

Применение классических подходов и цифровой формы в обучении формирует художественно-образное мышление, создает креативного, творческого и конкурентоспособного индивида.

Для анализа эффективности модели методической системы в процессе педагогического исследования был проведен контрольный этап педагогического эксперимента со студентами трех учебных групп.

Для проведения исследования был применен стратометрический способ моделирования выборки рабочей группы. В выборку вошли группы со следующими характеристиками: девушки от 18 до 23 лет, 5% имели дополнительное художественное образование. 93% студентов из провинции, 1,5% из других регионов. Количество участников в каждой группе составляло 10-12 человек. Студенты обучались на специальности «Станковая живопись».

В экспериментально-образовательном процессе использовался информационно-рецептивный метод обучения, в основу которого вошел анализ объектов окружающей действительности и изучение их во взаимодействии с окружением, воздушной средой. Изучалась структура объекта.

Поисково-преобразовательный этап эксперимента стал одним из основных при реализации методики работы над практическими заданиями. В него вошла разработка заданий и их систематической последовательности выполнения. Изучение проводилось от простого к сложному. Первым заданием стало изучение простых геометрических фигур с различных ракурсов и с применением разных художественных материалов. Параллельно изучение проводилось и с применением компьютерных технологий. Студенты создавали как отдельные геометрические объемные фигуры так и натюрморты из нескольких геометрических форм. Велся активный поиск взаимодействия между ними. Положительной

особенностью стало то, что студенты имели возможность разворачивать форму, изучая её в пространстве и просматривая невидимые стороны. Следующими заданиями были: натюрморт, голова человека, полуфигура, одетая фигура человека, обнаженная фигура человека.

Одним из основных заданий в учебном процессе является создание длительной работы «Фигура человека». Студентам было предложено: работать над академической постановкой без этюда, с этюдом, с изучением модели с двух ракурсов и с дополнительной работой в графических редакторах. Они имели возможность самостоятельного выбора. Был проведен сравнительный анализ результатов начального и контрольного этапов. Выявлено, что в результате двух экспериментов уровень по сравнению с первым этапом повысился с низкого до среднего, а некоторые группы достигли высокого уровня.

Результаты были оценены и обсуждены. Оценивание работ происходило по критериям: композиционное размещение в формате, линейно-конструктивное построение, организация тональных и цветовых отношений, передача пространства, владение линией и пятном, работа с моделировкой формы, раскрытие освещенности и передача материальности. При решении всех задач выставлялся максимальный балл.

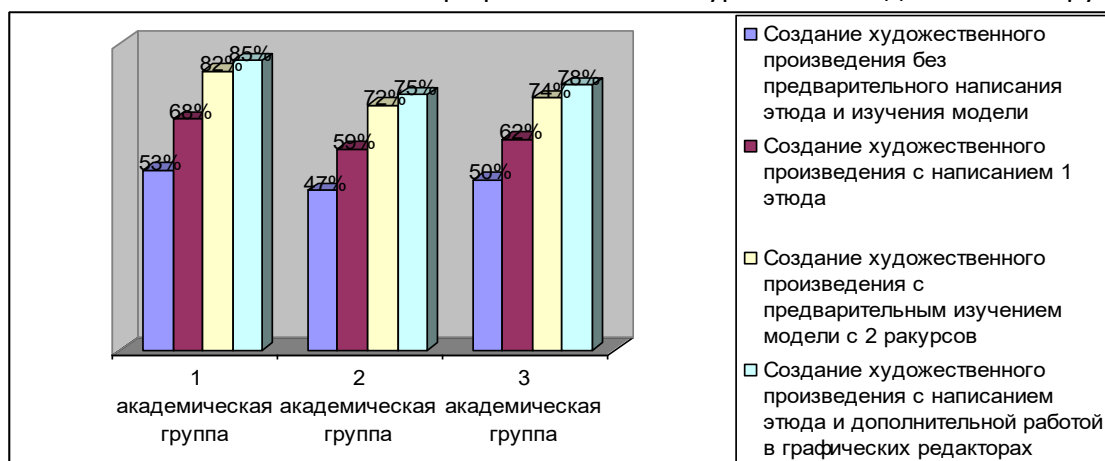
Так же, как и в ряде других заданий, студенты пользовались компьютерными технологиями. Они применяли фотографию, набросок, длительную зарисовку или длительный детальный рисунок на холсте. Заносили их в редактор и производили детальное изучение. Вносили скелет с детальной прорисовкой и с конкретного положения, далее следовало структурное наложение – мышцами, поверхностным слоем и элементами фигуры. Изначально фигура могла быть в одежде или обнаженной. Если фигура в одежде, то необходимо было проследить конструктивную основу, которая скрыта за верхним слоем. Отметим, что глубинные мышцы не брались за основу, но брались и разрабатывались лишь те, которые влияют на пластику.

Такой подход в системе образования является не систематическим и служит дополнением к основной академической форме.

Результаты эксперимента показали, что метод эффективен. После его применения повысился уровень восприятия воздушной среды, появился глубокий запас теоретических знаний. Студентам стало легче работать с объемом и передавать его в контексте с окружением.

Результаты можно проследить на рис. 1.

Рис. 1 – Степень повышения профессионального уровня в академических группах

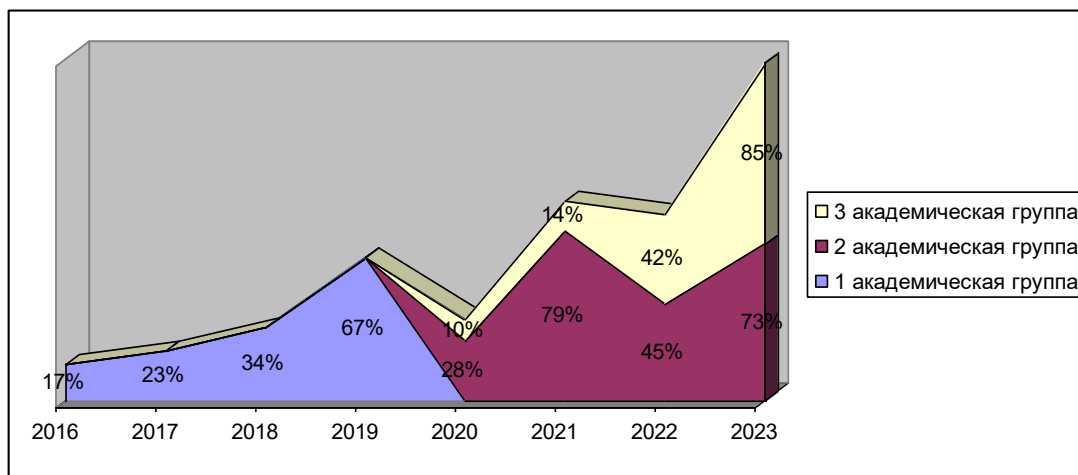

Источник: составлено автором

Итак, можно проследить, что изучение модели с двух ракурсов и параллельная работа в графических редакторах способствует повышению качества образования. Хотя, на первый взгляд, динамика между цифрами не значительна, но результативность есть и оба варианта являются рабочими.

Рассмотрим рост интереса к овладению студентами графическими программами на рис. 2.

Рис. 2 – Динамика развития навыков овладения графическими программами и применение их в комплексе с традиционной формой у студентов в разные периоды

Источник: составлено автором

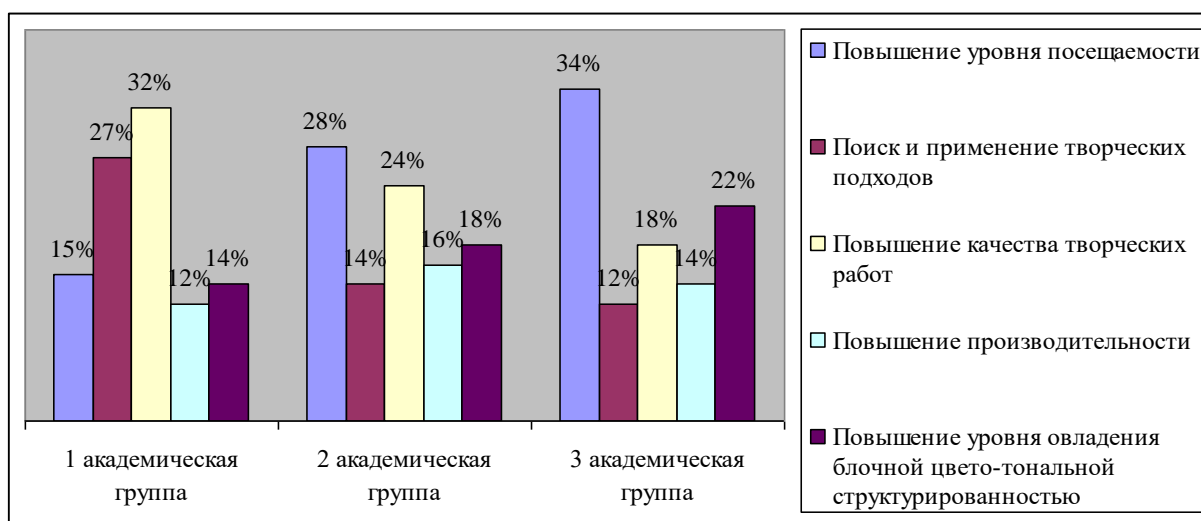
По результатам можно отметить, что интерес к освоению новых техник и технологий достиг пика в 2023 году, при этом в 2021 году показатель приближается к лидирующему значению.

Целью всех заданий было формирование у студентов художественно-пространственного мышления и логической последовательности. При анализе формообразования предметов использовались следующие методы обучения: метод конструктивной структуры и анализа большой формы, метод пропорционального сравнения и формирования объемной и плоскостной формы, метод обобщения.

Контрольный этап эксперимента стал завершающим в исследовании. Он доказал эффективность проделанной работы в виде сравнительного анализа между начальным и контрольным этапами.

Наблюдение проводилось за студентами в разные периоды времени. На основании анализа активности студентов при работе и качества творческих работ можно определить заинтересованность их в освоении новых технологий (рис. 3).

Рис. 3 – Отображение критериев уровня повышения заинтересованности при освоении новых технологий

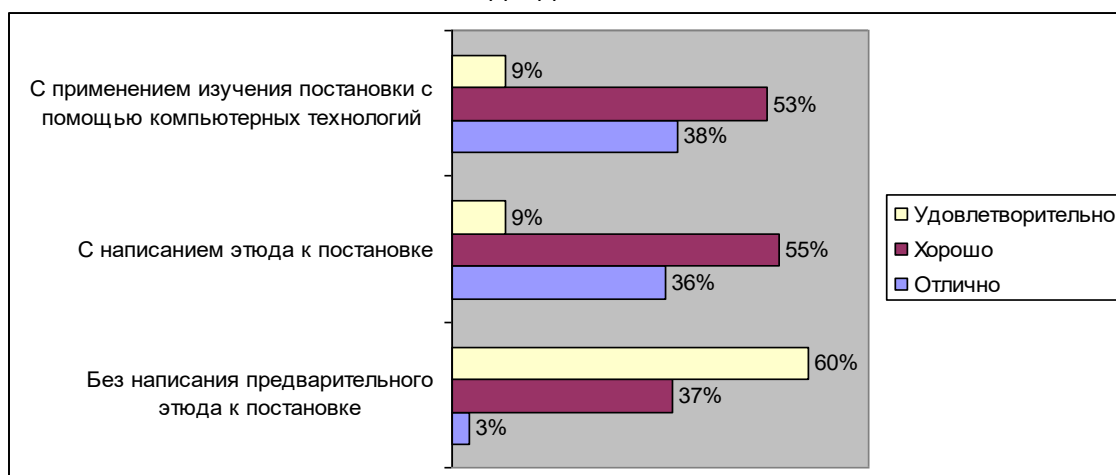

Источник: составлено автором

Повысился уровень посещаемости занятий, заинтересованность в учебном процессе и творческие способности. Студенты стали осознанно подходить к организации колорита и передаче декоративного пятна.

Проследим изменение качества освоения материала с применением разных подходов при выполнении учебно-творческой работы на рис. 4.

Рис. 4 – Изменение показателей уровня повышения качества при использовании трёх подходов

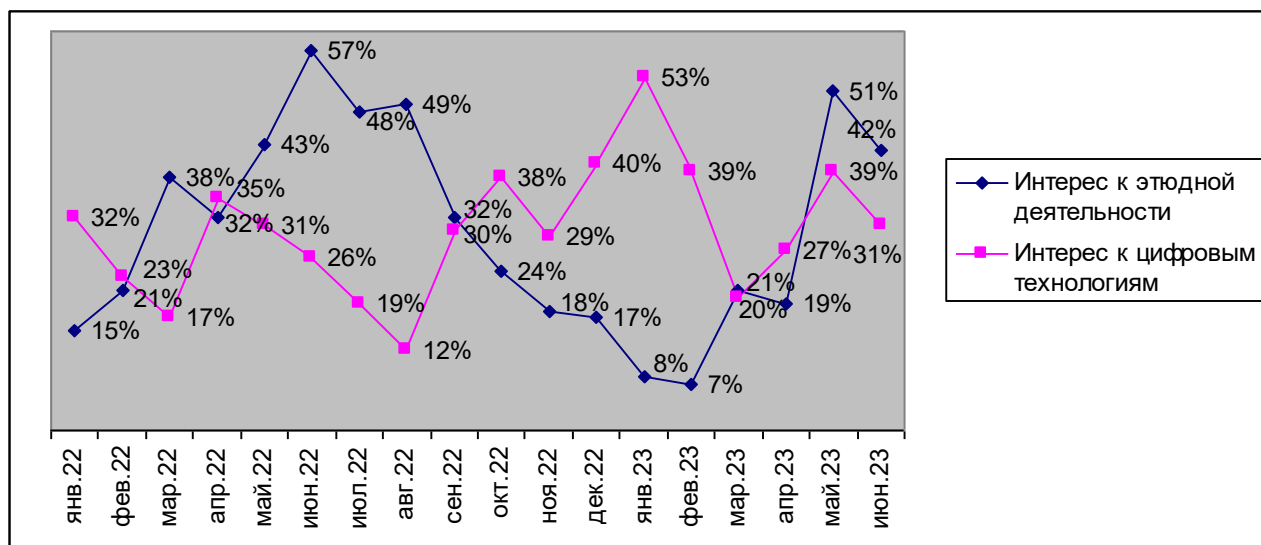

Источник: составлено автором

Данные демонстрируют повышение уровня и качества работ. Наиболее низкий результат показан, если студент не работает над этюдами и предварительно не изучает модель. Показатели с методическим подходом, при котором изучается модель и создается предварительный этюд, и методика с применением инновационных технологий приближены.

Рассмотрим преобладание интересов за определенный период на рис. 5.

Рис. 5 – Изменение интересов за определенный период

Источник: составлено автором

Рост интереса студентов к этюдной деятельности наблюдается в летние месяцы, интерес к освоению компьютерных технологий приходится на зимние месяцы. С весенними и осенними периодами не все однозначно, показатели приближаются или активизация в определенном направлении происходит ежемесячно.

Заключение

Таким образом, с активным развитием компьютерных технологий происходит трансформация в изобразительном искусстве. В связи с этим приходит переосмысление действительности, определяются новые взгляды и художественное мышление. В традиционной форме мы сталкиваемся с реально существующими, воспринимаемыми глазом объектами, которые материальны и несут информацию о себе, конечно же, через определенные знания, которые были получены ранее. Эти предметы конкретны и расположены в пространственной среде. В свою очередь цифровое искусство – информация о предмете, полученном при изучении традиционной формы. Цифровые технологии имитируют приёмы и техники классической формы, основываются на законах и принципах академической живописи. С помощью изучения академической живописи, и в частности, работы с натуры, обретаются достоверные практические знания о приемах, техниках, законах, которые заложены в окружающей действительности. Изучая законы природы, студент понимает и раскрывает понятие о колорите, воздушной и линейной перспективах, силуэте, освещенности, взаимодействии между элементами. Изучение и практический опыт позволяют заложить в авторское произведение достоверность, правдоподобность. В дальнейшем, при применении накопленного опыта при создании цифровой живописи будет присутствовать убедительность, без которой не может существовать искусство. Художественный образ претерпевает изменения и наделяется более специфическими чертами.

Излишняя увлеченность цифровой живописью влечет за собой негативные последствия, которые перетекают в академическую живопись и чаще всего, это связано с утратой художественно-эстетического вкуса и применением поверхностных подходов в решении творческих задач.

Основой в образовательном процессе является рисование с натуры, а применение цифровой формы имеет дополнительное значение.

На наш взгляд, комбинированное применение традиционной и цифровой форм в процессе обучения расширит творческие возможности у студента и позволит достичь максимального профессионального становления.

Развитие цифровых образовательных технологий позволяют производить ряд манипуляций, которые раньше были недоступны. Процесс образования может оставаться под постоянным контролем, помогая повысить уровень как отдельного студента, так и всей системы образования в целом.

Для того, чтобы гармонично вписаться в новую реальность, формирующуюся новейшую мировую цифровую систему, необходимо переосмыслить накопленный опыт, преобразовав его в потребности современности. Процесс цифровизации не стоит на месте, и мы развиваемся вместе с ним. Применение технологий способствует усилению мотивации, развитию самостоятельности, раскрытию творческого и критического мышления художника. Данный подход делает образование более эффективным.

При этом классические подходы остаются фундаментом для всех последующих трансформаций в любых сферах человеческой деятельности.

Список литературы

1. Воложанина Е.А. (2019). Проблематика цифровой живописи // *Архитектура и дизайн*. № 1. С. 9-13.
2. Исаева О. А. (2017). Цифровая живопись как актуальное направление отечественного искусства. // *Вестник СПбГУК*. № 1 (30). [Электронный ресурс]. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-zhivopis-kak-aktualnoe-napravlenie-otchestvennogo-iskusstva> (дата обращения: 11.07.2023).
3. Прохоров С. А. (2012). Компьютерные технологии в современной живописи. // *Известия АлтГУ*. № 2 (74). [Электронный ресурс]. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompyuternye-tehnologii-v-sovremennoy-zhivopisi> (дата обращения: 11.07.2023).
4. Шульдова С.Г. (2020). Компьютерная графика. Минск: РИПО, – 299 с.
5. Tayfun Yildirim, Arzu Ozen Yavuz. (2012). Comparison of Traditional and Digital Visualization Technologies in Architectural Design Education, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 51, pp. 69-73, ISSN 1877-0428, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.120>. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812032582>).
6. Белозеров О.И., Селина А.М. (2019). Цифровая живопись - замена современному искусству? // *Academy*. № 2(41). С. 12-16.
7. Schukei A. (2019). Digital Vs. Traditional Art: Is One Better than the Other? [online]. Available at: <https://theartofeducation.edu/2019/05/29/digital-vs-traditional-art-is-one-better-than-the-other/> [Accessed date: 05.07.2023].
8. Лепская Н.А. (2013). Художник и компьютер. М.: Когито-Центр, – 172 с.
9. Турлюн Л.Н. (2011). Компьютерное искусство в мировой художественной культуре // *Alma mater* (Вестник высшей школы). № 11. – С.216-218.
10. Ашин Г. (1985). Элитарная и "массовая" культуры // *Общественные науки*. № 6. С. 147-194.
11. Яковлева Н.А., Чаговец Т.П. и др. (2019). Анализ и интерпретация произведения искусства. *Художественное сотворчество: учебное пособие*. 5-е изд., СПб.: Лань, Планета Музыки, — 720 с.
12. Fernandez G. (1986). Art et science, pour quel dessein? La part de l'oeuil, 2.
13. Бодлер Ш. (1986). Об искусстве. М.: Искусство, — 423с.
14. Drucker J. (2014) *Graphesis: visual forms of knowledge production*. Harvard University Press.
15. Bourse M., Yücel H. (2012). *İletişim Bilimlerinin Serüveni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
16. Wang B. (2022). The Application of Modern Computer-Aided Technology in Fine Art Education. *Security and Communication Networks*, vol. 2022, Article ID 8038178, 10 pages. <https://doi.org/10.1155/2022/8038178>.

References

1. Volozhanina E.A. (2019). Problematika tsifrovoy zhivopisi. *Arkhitektura i dizajn*. [Problematics of digital painting. *Architecture and design*] № 1, pp. 9-13 [in Russ.]
2. Issaeva O. A. (2017). Tsifrovaya zhivopis` kak aktual`noe napravlenie otechestvennogo iskusstva. [Digital painting as an actual direction of Russian art] // *Vestnik SPbGUK*. № 1 (30). Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-zhivopis-kak-aktualnoe-napravlenie-otechestvennogo-iskusstva> (Accessed: 11.07.2023) [in Russ.]
3. Prokhorov S. A. (2012). Komp`yuterny`e tekhnologii v sovremennoj zhivopisi [Computer technologies in modern painting]. *Izvestiya AltGU*. № 2(74). Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompyuternye-tehnologii-v-sovremennoy-zhivopisi> (Accessed: 11.07.2023) [in Russ.]
4. Shuldova, S.G. (2020). Komp`yuternaya grafika [Computer graphics]. Minsk: RIPO. 299 p. [in Russ.]
5. Yildirim T., Yavuz A. O. (2012). Comparison of Traditional and Digital Visualization Technologies in Architectural Design Education, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 51, pp. 69-73. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812032582>
6. Belozеров O.I., Selina A.M. (2019). Tsifrovaya zhivopis` - zamena sovremennomu iskusstvu? [Is digital painting a substitute for modern art?]. *Academy*. № 2(41), pp. 12-16. [in Russ.]
7. Schukei A. (2019). Digital Vs. Traditional Art: Is One Better than the Other? Retrieved from: <https://theartofeducation.edu/2019/05/29/digital-vs-traditional-art-is-one-better-than-the-other/> [Accessed: 05.07.2023].
8. Lepskaya N.A. (2013). Khudozhnik i komp`yuter [Artist and computer]. M.: Kogito-Centr. 172 p. [in Russ.]
9. Turlyun L.N. (2011). Komp`yuternoe iskusstvo v mirovoj xudozhestvennoj kul`ture [Computer art in the world art culture]. *Alma mater (Vestnik vy`sshej shkoly`)*. № 11, pp.216-218. [in Russ.]
10. Ashin G. (1985). E`litarnaya i "massovaya" kul`tury [Elite and "mass" cultures]. *Obshhestvenny`e nauki*. № 6, pp. 147-194. [in Russ.]
11. Yakovleva N.A., Chagovets T.P. et al. (2019). Analiz i interpretaciya proizvedeniya iskusstva. Hudozhestvennoe sotvorchestvo: uchebnoe posobie. 5-e izd. [Analysis and interpretation of a work of art. Artistic co-creation: a textbook. 5th ed.]. SPb.: Lan, Planeta Muzyki. 720 p. [in Russ.]
12. Fernandez G. (1986). Art et science, pour quel dessein? La part de l'oeuil, 2.
13. Baudelaire Ch. (1986). Ob iskusstve [About art]. M.: Iskusstvo. 423p. [in Russ.]
14. Drucker J. (2014) *Graphesis: visual forms of knowledge production*. Harvard University Press.
15. Bourse M., Yücel H. (2012). İletişim Bilimlerinin Serüveni [The Adventure of Communication Sciences]. İstanbul: Ayrıntı Yayınları [in Turkish]
16. Wang B. (2022). The Application of Modern Computer-Aided Technology in Fine Art Education", *Security and Communication Networks*, vol. 2022, Article ID 8038178. <https://doi.org/10.1155/2022/8038178>.

АВТОР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Пархоменко Константин Александрович - станоктық кескіндеме кафедрасының оқытушысы; Михаил Матусовский атындағы Луганск мемлекеттік мәдениет және өнер академиясының графикалық дизайн кафедрасы. Мекенжайы: Ресей Федерациясы, Луганск, көш. Годуванцева, 3; k84_kosta@mail.ru
ORCID: 0000-0002-2885-779X

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Пархоменко Константин Александрович – преподаватель кафедры станковой живописи кафедры графического дизайна, Луганская государственная академия культуры и искусств имени Михаила Матусовского. Адрес: Российская Федерация, г. Луганск, ул. Годуванцева, 3; k84_kosta@mail.ru
ORCID: 0000-0002-2885-779X

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Konstantin A. Parkhomenko - teacher of the Department of easel painting, Department of graphic design, Lugansk State Academy of Culture and Arts named after Mikhail Matusovsky. Address: Russian Federation, Lugansk, Goduvantseva str.; k84_kocta@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2885-779X

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 12.07.2023
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 13.09.2023

«Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы» журналына мақалалар жариялау

ТАЛАПТАРЫ

1. Бұрын жарияланбаған, түпнұсқалық ғылыми жұмыстар қабылданады.
2. Журнал төмендегідей бөлімдер бойынша ғылыми-педагогикалық мазмұндағы мақалаларды жариялайды:
  1. Педагогикалық білім беру мен әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері
  2. Оқу пәндерін оқыту әдістемесі.
2. Жұмыста мәселенің өзектілігі (теориялық, ғылыми-практикалық мағынасы, әдістер мен технологиялардың практикада қолданылуы) сипатталуы керек.
3. Мақалада сипатталған тақырып бойынша теориялық көзқарастар және негізгі әдебиеттерден басқа өзінің теориялық немесе қолданбалы зерттеулер нәтижесі (ғылыми көзқарасты таңдау негіздемесі, ғылыми жаңашылдық, мақсат қою, міндетті шешу, салыстырмалы зерттеулер, талдау) ұсынылуы керек.
4. Ғылыми жұмыс құрылымына мақала атауы, аңдатпа, түйін сөздер, негізгі ережелер, Кіріспе, Материалдар мен әдістер, Талқылау, Қорытынды, Қаржыландырылу туралы ақпарат (бар болса), Әдебиеттер тізімі кіреді. Әрбір түпнұсқалық мақалада (әлеуметтік-гуманитарлық бағытты қоспағанда) зерттеу нәтижесінің жаңадан енгізілуі қамтамасыз етіледі, жабдықтар мен материалдардың құрастырылуы көрсетілген зерттеу әдістемесі, деректерді статистикалық өңдеу әдістері және өнімділікті қамтамасыз етудің басқа тәсілдері көрсетіле отырып сипатталады.
5. Әдебиеттер тізімі 15 ғылыми еңбектен кем болмауы тиіс.
6. Мақалада Scopus немесе Web of Science базаларымен индекстелген 2020-2023 жылдардағы шетелдік авторлардың ағылшын тіліндегі жұмыстарына мазмұнды сілтеме берілуі тиіс.
7. Барлық мақалалар плагиатқа тексеріледі. Плагиат анықталған жағдайда мақала қарастырылмайды, оның авторына журналға ары қарай мақала жариялауға рұқсат етілмейді.
8. Авторлар өзінің ғылыми еңбектерін артық цитаталаудан, сондай-ақ мақалаға тиісті сілтемелерді ресімдемей-ақ өзінің бұрын жарияланған материалын енгізуден аулақ болуы керек.
9. Бір мақалаға бір автордан үш авторға дейін рұқсат етіледі.
10. Журналдың бір нөміріне бір автордан 1 (бір) мақала ғана қабылданады, екі немесе үш авторлық болған жағдайда сол автордың екінші мақаласы редакция алқасының қалауы бойынша жарияланады.

Техникалық талаптар

1. Мәтін Microsoft Word редакторында, Times New Roman шрифті, 11 пт өлшемі, 1 аралық, поля барлық жерде 2 см-мен теріледі.
2. Мақаланың көлемі - 3000 сөзден кем 5000 сөзден артық емес (мақала атауы, авторлар туралы мәлімет, аңдатпа, түйін сөздер, әдебиеттер тізімін есепке алмағанда).
3. Мақаланың бірінші бетіндегі жоғарғы сол жақ бұрышында FTAXP - ғылыми-техникалық ақпараттың халықаралық рубрикаторы көрсетіледі. FTAXP www.grnti.ru сайтында анықталады.
4. Мақала атауы бас әріптермен жазылады.
5. Авторлар туралы мәліметтер (аты-жөні, әкесінің аты, тегі, мекеме атауы, қаласы, елі, автор-корреспонденттің e-mail).
6. Аңдатпа көлемі 150 сөзден кем емес, бұнда жүргізілген зерттеу жұмыстарының қысқаша және нақты сипаттамасы, зерттеудің мақсаты, әдістері және негізгі нәтижелері келтіріледі.
7. Түйін сөздер 5-тен 8-ге дейін сипатталған тақырып үшін ойлаудың маңыздылық деңгейімен беріледі. Түйінді сөздер зат есімдер, жалқы есімдер, географиялық атаулар, сөз тіркестері болуы мүмкін. Сын есімдер, сөйлемдер, қысқартулар (мысалы КСРО, БҰҰ, ДНҚ), сөйлемдер кілт сөздер бола алмайды.
8. **Аббревиатуралар мен қысқартулар** жалпыға таныс мәліметтерді қоспағанда мәтінде бірінші қолданыс кезінде мағынасы көрсетіліп берілуі керек.
9. Берілген суреттер, графиктер, кестелер саны мақалада 5-тен аспауы керек. Әрбір суреттер, графиктер, кестелерде дереккөз көрсетілуі керек (Дереккөз: stat.gov.kz немесе автор құрастырды).
10. **Формулалар мен белгілер** Microsoft Equation және Microsoft Word форматында орындалады, нөмірленеді, мәтінде оларға сілтеме беріледі.
11. Әдебиеттер тізімінде тек мәтінде берілген сілтемелер көрсетілген дереккөздер болуы керек. Дереккөздердің нөмірленуі мәтіндегі сілтемелер бойынша белгіленеді. Әдебиеттер тізіміндегі дереккөздер төмендегідей түрде ресімделеді:
  - Fink L.D. (2016) Five High Impact Teaching Practices. Collected Essays on Learning and Teaching (CELT). Vol. IX. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1104478.pdf>
  - Нисская А.С., Савина Е.В. (2018) Общение педагогов и родителей. Анализ взглядов и предпочтений для позитивной коммуникации // Современное дошкольное образование. № 3. С.4-11.

- Әбдиев К.С., Амзеева Б.Ш. (2019) Ұлттық мониторинг нәтижелерін түсіндіру мәселелері // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. № 4 (80), 223-230 б.

Негізгі әдебиеттер тізімінен кейін әдебиеттер тізімі транслитерацияда (кириллицадан латыншаға) және жұмыстың атауы ағылшын тіліндегі аудармасымен беріледі.

11. Әдебиеттерге сілтемелер мәтінде сілтеме алынған бет көрсетіле отырып, дереккөз нөмірімен және тік жақшада беріледі: [1; 15]. Пікір берілмеген (лицензиясы жоқ), ғылыми сипаттамасы жоқ баспалар сілтемелері қажет емес.

12. Әдебиеттер тізімінен кейін түйін сөздермен екі аңдатпа беріледі: егер мақала қазақ тілінде жазылса, аңдатпалар орыс және ағылшын тілдерінде беріледі, егер мақала орыс тілінде болса, аңдатпалар қазақ және ағылшын тілдерінде беріледі, ағылшын тіліндегі мақалада аңдатпалар қазақ және орыс тілдерінде ресімделеді.

13. Аңдатпаның алдында мақаланың атауы, автор/лар туралы мәліметтер (аты, әкесінің аты, тегі, мекеме атауы, қала, елі, e-mail).

14. Мақаланың соңында **Автор/лар туралы мәлімет:** тегі, аты, әкесінің аты (толық), ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы (бар болса), лауазымы, мекеме атауы толық, үш тілде (қазақша, орысша, ағылшынша), мекенжай, елі, қала, индекс, көше, үй, email беріледі

15. Мәтіннің грамматика, стилистика, пунктуациясы тиянақты тексерілуі тиіс. Мақала техникалық талаптарға сәйкес келмеген жағдайда, авторға/ларға толықтырылуға жіберіледі.

Мақаланың қаралу және қабылдану мерзімі

Шығарылым	Мақаланың қабылдану мерзімі	Мақаланың қарастырылу мерзімі	Жарияланым мерзімі
№ 1	1 ақпанға дейін	20 наурызға дейін	30 наурыз
№ 2	1 мамырға дейін	20 маусымға дейін	30 маусым
№ 3	1 қыркүйекке дейін	20 қыркүйекке дейін	30 қыркүйек
№ 4	1 қарашаға дейін	20 желтоқсанға дейін	30 желтоқсан

Мақала vestnik.kazmkpu.kz сайтында онлайн түрінде жіберіледі.

Редакциялау және рецензиялау тәртібі

1. Мақаланың алынғаны туралы ақпарат жұмыс редакцияға түскеннен кейін 3 жұмыс күніне дейінгі мерзімде авторларға жіберіледі.

2. Мақаланы өңдеудің орташа мерзімі 1 айдан 3 айға дейін мерзімді құрайды.

3. Редакцияға түскен мақала бойынша авторларға журнал редакторы қол қойған түсініктемелер жіберіледі. Түсініктемелер мақаланың жалпы бағасы, техникалық ресімдеу, баяндау логикасы, әдебиеттер бойынша т.б. ескертулерден тұрады.

4. Алынған түсініктемелерге жауап ретінде авторлар мәтінге сәйкес түзетулер енгізіп, мәтіннің өзгертілген нұсқасын жібереді.

5. Редакция алқасы авторларға мақала талаптарға толық сәйкес келмейінше түсініктемелер жібереді. Редакция алқасы түсініктемелері авторлар тарапынан орындалмаған жағдайда редактордың хат алмасуды тоқтатуға құқы бар.

6. Авторлардан мақаланың редакция жіберген нұсқасына түзетулер енгізу қатаң талап етіледі.

7. Мақала мәтіні талаптарға толық сәйкес келгеннен кейін редакция алқасы мақаланы екі анонимді ішкі және сыртқы рецензиялауға (double-blind review) жібереді. Ішкі рецензиялауға журналдың редакциялық кеңесі және редакция алқасы мүшелері, сыртқы рецензиялауға мамандық саласы мақала тақырыбына жақын тәуелсіз сараптамашылар тартылады.

8. Рецензентке мақала мәтіні (авторлар туралы мәліметсіз) және рецензия формасы жолданады.

9. Рецензиялау мерзімі рецензенттің мүмкіндігіне байланысты, бірақ мақала алынған күннен бастап 1 айдан аспау керек. Рецензия алынбаған жағдайда мақала басқа сараптамашыға рецензиялануға жіберіледі.

10. Әр мақалаға кемінде екі тәуелсіз рецензия алынуы тиіс.

Мақаланың жарияланым құны - 7500 теңге. Шетелдік авторлардан (Қазақстан азаматы емес) жарияланым үшін төлем алынбайды. Редакциядан деректемелер көрсетіліп, мөр басылған мақаланың қабылданғаны туралы жазбаша ақпарат алынғанға дейін **төлем жасамауларыңызды өтінеміз.**

Журналдың авторлық нұсқасы

Журналдың кезекті нөмірі типографиядан шыққаннан кейін автор қағаз түріндегі 1 авторлық нұсқасын алады. Редакция қаладан тыс жерлердегі авторларға пошталық таратылымды жүзеге асыра алмайды.

Редакция автордың сұранысы бойынша алушы есебінен пошталық жедел таратылымды жүзеге асыра алады.

Редакция мекенжайы: Қазақстан Республикасы, Алматы қ., 050000, Гоголь қ. 114, 1- корпус, 122- каб.

Тел.: +7 (727) 237 0018, <http://vestnik.kazmkpu.kz>, vestnik@kazmkpu.kz

ТРЕБОВАНИЯ К СТАТЬЯМ

для публикации в журнале

«Вестник Казахского Национального Женского Педагогического Университета»

1. Принимаются ранее не опубликованные, оригинальные научные работы.
2. Журнал публикует статьи научно-педагогического содержания по следующим разделам:
  1. **Актуальные вопросы педагогического образования и социогуманитарных наук**
  2. **Методика преподавания учебных дисциплин.**
3. Работа должна содержать описание актуальности проблемы (теоретическое и научно-практическое значение, применение на практике методик и технологий).
4. Помимо обзора теоретических подходов и основной литературы по описываемой теме, статья должна представлять результаты собственного теоретического или прикладного исследования (обоснование выбора научного подхода, научная новизна, постановка цели, решение задач, сравнительные исследования, эксперимент).
5. Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, Введение, Материалы и методы, Результаты, Обсуждение, Заключение, Информацию о финансировании (при наличии), Список литературы. В каждой оригинальной статье (за исключением социально-гуманитарного направления) обеспечивается воспроизводимость результатов исследования, описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости.
6. Список литературы должен содержать не менее 15 источников.
7. В статье должны даваться содержательные ссылки на работы зарубежных авторов на иностранном языке за последние три года, индексируемые базами Scopus или Web of Science.
8. Все статьи проверяются на плагиат. В случае обнаружения плагиата статья отклоняется от рассмотрения, а ее автору будет отказано в дальнейших публикациях в журнале.
9. Авторы должны избегать избыточного самоцитирования, а также включения в статью собственного ранее опубликованного материала без оформления соответствующих ссылок.
10. Допускается от одного до трех авторов на одну статью.
11. В один номер журнала принимается не более 1 статьи от одного автора, в случае двойного или тройного соавторства публикация второй статьи того же автора - по усмотрению редколлегии.

Технические требования

1. Текст набирается в редакторе Microsoft Word, шрифт Times New Roman, размер 11 пт, интервал 1, поля – везде 2 см.
2. **Объем статьи** – не менее 3000 слов и не более 5000 слов (без учета названия статьи, сведений об авторах, аннотаций, ключевых слов, списка литературы).
3. В верхнем левом углу на 1-ой странице статьи указывается **МРНТИ** - международный рубрикатор научно-технической информации. МРНТИ определяется на сайте www.grnti.ru
4. **Название статьи** пишется ЗАГЛАВНЫМИ буквами.
5. **Данные об авторах:** инициал имени, инициал отчества, фамилия, название организации, город, страна, email автора- корреспондента.
6. **Аннотация** объемом не менее 150 слов должна давать краткое и ясное описание проблемы, цели, методов и основных результатов проведенного исследования.
7. **Ключевые слова** в количестве от 5 до 8 приводятся по степени смысловой важности для описываемой темы. Ключевыми словами могут быть существительные, имена собственные, географические названия, словосочетания. Не могут быть ключевыми словами прилагательные, предложения.
8. **Аббревиатуры и сокращения**, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.
9. Количество приводимых **рисунков, графиков, таблиц** в статье не более пяти. Каждый рисунок, график, таблица сопровождаются указанием источника (Источник: stat.gov.kz или Источник: составлено автором).
10. **Формулы и символы** выполняются в формате Microsoft Equation и Microsoft Word, нумеруются, в тексте даются ссылки на них.
11. **Список литературы** должен содержать только те источники, на которые даются ссылки в тексте. Нумерация источников – по мере появления в тексте. Источники в списке литературы оформляются следующим образом:

Fink L.D. (2016) Five High Impact Teaching Practices. Collected Essays on Learning and Teaching (CELT). Vol. IX. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1104478.pdf>

Нисская А.С., Савина Е.В. (2018) Общение педагогов и родителей. Анализ взглядов и предпочтений для позитивной коммуникации // Современное дошкольное образование. № 3. С.4-11

Әбдиев К.С., Амзеева Б.Ш. (2019) Ұлттық мониторинг нәтижелерін түсіндіру мәселелері // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. № 4 (80), 223-230 б.

После основного списка литературы дается список литературы в транслитерации (с кириллицы на латиницу) и переводом названия работы на английский язык.

12. **Ссылки на источники** указываются в тексте в прямых скобках с указанием номера источника и страницы, на которую дается ссылка: [1; 15]. Ссылки на нелицензируемые издания, издания ненаучного характера не желательны.

13. После списка литературы даются **две аннотации** с ключевыми словами: если статья написана на казахском языке, даются аннотации на русском и английском языках; если статья на русском языке - аннотации на казахском и английском языках, если статья на английском языке - аннотации на казахском и русском языках.

14. Перед аннотацией дается название статьи, данные об авторе/ах (инициал имени, инициал отчества, фамилия, название организации, город, страна, email).

15. В конце статьи приводятся на 3 языках (русском, казахском, английском) **Сведения об авторе/ах:** фамилия, имя, отчество (полностью), ученая степень, ученое звание (если есть), должность, название организации полностью. Адрес: страна, город, индекс, улица, дом; email.

16. Текст статьи должен быть тщательно проверен на грамматику, стилистику и пунктуацию. Статьи, не соответствующие техническим требованиям, возвращаются на доработку.

Сроки приема и рассмотрения статей

Выпуск	Срок принятия статей	Срок рассмотрения статей	Публикация
№ 1	до 1 февраля	до 20 марта	30 марта
№ 2	до 1 мая	до 20 июня	30 июня
№ 3	до 1 сентября	до 20 сентября	30 сентября
№ 4	до 1 ноября	до 20 декабря	30 декабря

Статьи подаются онлайн на сайте: vestnik.kazmkpu.kz

Порядок редактирования и рецензирования

11. Сообщение о получении статьи отправляется авторам в срок до 3 рабочих дней после получения.

12. Средний срок обработки статьи составляет от 1 до 3 месяцев.

13. По каждой полученной редакцией статье авторам направляется комментарий, подписанный редактором журнала. Комментарий содержит общую оценку статьи, замечания по техническому оформлению, содержанию, логике изложения, источникам и т.д.

14. В ответ на полученный комментарий, авторы вносят соответствующие исправления в текст и направляют доработанную версию статьи.

15. Редакция направляет авторам комментарии до приведения статьи в полное соответствие с требованиями. В случае, если рекомендации редакции не выполняются авторами, редактор оставляет за собой право прекратить переписку.

16. Авторам настоятельно рекомендуется вносить правки в ту версию статьи, которую направляет редактор.

17. После приведения текста статьи в полное соответствие с требованиями, редакция направляет статью на двойное анонимное рецензирование (double-blind review), которое может быть как внутренним, так и внешним. К внутреннему рецензированию привлекаются члены редакции и редакционного совета журнала, к внешнему – независимые эксперты, чья область научных интересов близка тематике статьи.

18. Рецензенту направляется текст статьи (без данных об авторах) и форма рецензии.

19. Срок рецензирования зависит от возможностей рецензента, но не должен превышать 1 месяц с момента получения статьи. При неполучении рецензии статья направляется на рецензирование другому эксперту.

20. На каждую статью должно быть получено не менее двух независимых рецензий.

Стоимость за публикацию статьи - 7500 тенге. С зарубежных авторов (не-граждан Казахстана) оплата за публикацию не взимается. Просьба **не производить оплату** до получения письменного сообщения от редакции о приеме статьи в печать, с указанием реквизитов.

Авторский экземпляр журнала. После выхода из типографии соответствующего номера журнала, автор получает бесплатно 1 авторский экземпляр в бумажной форме. Редакция не имеет возможности осуществлять почтовую рассылку иногородним авторам. По запросу автора, почтовая экспресс-рассылка осуществляется редакцией за счет получателя.

Адрес редакции: Республика Казахстан, г. Алматы, 050000, ул. Гоголя 114, корпус 1, каб. 122

Тел.: +7 (727) 237-00-18. E-mail редакции: vestnik@kazmkpu.kz Веб-сайт: <http://vestnik.kazmkpu.kz>

REQUIREMENTS FOR ARTICLES

1. Previously unpublished, original scientific papers are accepted.
2. The journal publishes articles of scientific and pedagogical content in the following sections:
  1. **Topical issues of pedagogical education and socio-humanitarian sciences**
  2. **Methods of teaching academic disciplines.**
3. The Paper should contain a description of the relevance of the problem (theoretical and scientific-practical significance, practical application of methods and technologies).
4. In addition to the review of theoretical approaches and the main literature on the described topic, the article should present the results of its own theoretical or applied research (justification of the choice of scientific approach, scientific novelty, goal setting, problem solving, comparative research, experiment).
5. The structure of the scientific article includes the title, abstracts, keywords, main provisions, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references. Each original article (with the exception of the socio-humanitarian direction) ensures the reproducibility of the research results, describes the research methodology with an indication of the origin of equipment and materials, methods of statistical data processing and other ways to ensure reproducibility.
6. The list of references should contain at least 15 sources.
7. The article should contain meaningful links to the works published in 2020-2023, indexed by Scopus or Web of Science databases.
8. All articles are checked for plagiarism. If plagiarism is detected, the article is rejected from consideration, and its author will be refused further publications in the journal.
9. Authors should avoid excessive self-citation, as well as including their own previously published material in the article without making appropriate references.
10. It is allowed from one to three authors per article.
11. No more than 1 article from one author is accepted in one issue of the journal. In case of double or triple co-authorship, the publication of a second article by the same author is at the discretion of the editorial Board.

Technical requirements

1. The Text is typed in the Microsoft Word, Times New Roman font, size 11 PT, interval 1, margins - everywhere 2 cm.
2. The volume of article – not less than 3,000 words and not more than 5,000 words (excluding title, information about authors, abstracts, keywords, references).
3. In the upper-left corner on the 1st page of the article is indicated IRSTI - international rubricator of scientific and technical information. IRSTI is determined on the site www.grnti.ru
4. The title of the article should be written in CAPITAL letters.
5. Data about the authors: first name, middle name, last name, organization name, city, country, email of corresponding author.
6. An abstract of at least 150 words should give a brief and clear description of the problem, purpose, methods and main results of the research.
7. Keywords in the number from 5 to 8 are given according to the degree of semantic importance for the described topic. Keywords can be nouns, proper names, geographical names, and phrases. Keywords can not be adjectives or sentences.
8. Abbreviations and abbreviations, with the exception of well-known abbreviations, must be deciphered when first used in the text.
9. The number of the given illustrations, diagrams, tables not more than five. Each figure, graph, and table is accompanied by an indication of the source (Source: stat.gov.kz or Source: compiled by the author).
10. Formulas and symbols are executed in Microsoft Equation and Microsoft Word format, numbered, and links to them are given in the text.
11. The list of references should contain only those sources to which reference is made in the text. Sources are numbered as they appear in the text. Sources in the list of references are arranged as follows:

Fink L.D. (2016) Five High Impact Teaching Practices. Collected Essays on Learning and Teaching (CELT). Vol. IX. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1104478.pdf>

Нисская А.С., Савина Е.В. (2018) Общение педагогов и родителей. Анализ взглядов и предпочтений для позитивной коммуникации // Современное дошкольное образование. № 3. С.4-11.

Әбдиев К.С., Амзеева Б.Ш. (2019) Ұлттық мониторинг нәтижелерін түсіндіру мәселелері // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы. № 4 (80), 223-230 б.

After the main list of references, a list of references is given in transliteration (from Cyrillic to Latin) and a translation of the title of the work into English.

12. References to sources are indicated in the text in straight brackets with the number of the source and the page to which the link is given: [1;15]. Links to non-reviewed or non-scientific publications are not desirable.

13. After the list of references are given two annotations with keywords: if the article is written in Kazakh language, are given annotations in Russian and English; if the article in Russian - abstract in Kazakh and English, if the article in English - abstract in Kazakh and Russian languages.

14. Before the abstract is given the title of the article, information about the author (first name, patronymic, last name, organization name, city, country, email).

15. At the end of the article is given full information about the author/s in 3 languages (Russian, Kazakh, English): surname, name, patronymic, academic degree, academic title (if any), title, name of the organization. Work address: country, city, zip code, street, house; author's email.

16. The text of the article should be thoroughly checked for grammar, style and punctuation. Articles that do not meet the technical requirements are returned for revision.

Terms of acceptance and review of articles

<i>Issue</i>	<i>Deadline for accepting articles</i>	<i>Deadline for reviewing articles</i>	<i>Publication</i>
No 1	February 1	March 20	March 30
No. 2	May 1	June 20	June 30
No. 3	September 1	September 20	September 30
No. 4	November 1	December 20	December 30

Articles should be submitted online at the web-site: vestnik.kazmkpu.kz

The procedure of editing and review

1. Notification of receipt of the article is sent to the authors within 3 days after receipt.

2. Average processing time of the article is from 1 to 3 months.

3. For each article received by the editorial Board, the authors are sent a comment signed by the editor of the journal. The comment contains a General assessment of the article, comments on the technical design, content, presentation logic, sources, etc.

4. In response to the received comment, the authors make appropriate corrections to the text and send a revised version of the article.

5. The editorial Board sends comments to the authors before bringing the article into full compliance with the requirements. If the recommendations of the editorial Board are not implemented by the authors, the editor reserves the right to terminate the correspondence.

6. Authors are strongly encouraged to make edits to the version of the article that the editor sends.

7. After bringing the text of the article in full compliance with the requirements, the editorial Board sends the article for a double-blind review, which can be both internal and external. Internal review involves members of the editorial Board, external review involves independent experts whose research interests are close to the subject of the article.

8. The reviewer is sent the text of the article (without information about authors) and the review form.

9. The review period depends on the capabilities of the reviewer, but should not exceed 1 month from the date of receipt of the article. If the review is not received, the article is sent for review to another expert.

10. Each article must receive at least two independent reviews.

The cost for publishing an article is 7500 KZT. Foreign authors (non-citizens of Kazakhstan) are not charged for publication.

Courtesy copy

After leaving the printing house of the corresponding issue of the journal, the author may receive 1 courtesy copy in paper form free of charge.

The Editorial Board does not have the ability to send mail to nonresident authors. At the request of the author, Express mail is sent by the editorial office at the expense of the recipient.

Our address: Republic of Kazakhstan, Almaty, 050000, Gogol str., 114, building 1, office 122.

Tel.: +7 (727) 237 00 18, e-mail: vestnik@kazmkpu.kz

web-site: <http://vestnik.kazmkpu.kz>

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ **ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ЖЕНСКОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF KAZAKH NATIONAL WOMEN'S TEACHER TRAINING
UNIVERSITY

№3 (95) 2023

<http://vestnik.kazmkpu.kz>
email: vestnik@kazmkpu.kz

30.09.2023 ж. қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16
Компьютерлік терілім.
Әріп түрі «Calibri»
Шартты баспа табағы 5,5
Таралымы 300 дана
Тапсырыс № 53

«Қыздар университеті» баспасы.
050000, Алматы, Гоголь көшесі, 116 үй